Bolu'nun Dörtdivan ilçesi, zengin kültürel çeşitliliğin bulunduğu, sözlü kültürün hâlen ürünlerini yaşatabildiği, şiirin yazıldığı, yayla kültürünün kısmen devam ettiği yerlerden birisidir. Bunun yanında Dörtdivan'da erenler etrafında gelişen kültürün de hayli zengin olduğu görülür.Biz ilçenin kültürü üzerine yaptığımız araştırmalarda bunları elimizden geldiği kadar tespit etmeye çalıştık. Dörtdivan'ın erenleri üzerine de bazı makaleler kaleme aldık. Bunların belli bir yekûna ulaştığını görünce de çalışmalarımızı "Dörtdivan'da Eren Kültürü ve Dörtdivan Erenleri" adı altında bir araya getirmeye karar verdik.

Sonuçta ortaya elinizdeki bu mütevazı çalışma çıkmış oldu. Dörtdivan'ın bu kültürü üzerine elinizdeki kitap bir ilk olma özelliğini taşımaktadır. Zaman içerisinde daha başka sözlü kültür malzemelerinin ve tespitlerin ortaya çıkacağı tahmin edilebilir. Fakat şimdilik bu çalışma Dörtdivan'ın bu husustaki birikimini toplu olarak ihtiva eder niteliktedir.

DÖRTDİVANDA EREN KÜLTÜRÜ VE DÖRTDİVAN ERENLERİ

Dörtdivan'da Eren Kültürü
ve
DÖRTDİVAN ERENLERİ

Dr. YASİN ŞEN

DİVANKAV'IN Katkılarıyla Yayınlanmaktadır.

Dörtdivan'da Eren Kültürü ve DÖRTDİVAN ERENLERİ

Dr. Yasin ŞEN

Dörtdivan'da Eren Kültürü
ve
DÖRTDİVAN ERENLERİ

YASİN ŞEN

KAPAK VE SAYFA TASARIMI
Banu KAHRAMAN

BASKI
PROJE OFSET LTD. ŞTİ.
Zübeyde Hanım Mah. Elif Sok. No:7/239
Altındağ/ANKARA
Sertifika no: 48192

ISBN
978-?????????????????

DİVANKAV tarafından bastırılmıştır.

Kaynak belirtilerek alıntı yapılabilir.

SÖZBAŞI

Bolu'nun Dörtdivan ilçesi, zengin kültürel çeşitliliğin bulunduğu, sözlü kültürün hâlen ürünlerini yaşatabildiği, şiirin yazıldığı, yayla kültürünün kısmen devam ettiği yerlerden birisidir. Bunun yanında Dörtdivan'da erenler etrafında gelişen kültürün de hayli zengin olduğu görülür.

Biz ilçenin kültürü üzerine yaptığımız araştırmalarda bunları elimizden geldiği kadar tespit etmeye çalıştık. Dörtdivan'ın erenleri üzerine de bazı makaleler kaleme aldık. Bunların belli bir yekûna ulaştığını görünce de çalışmalarımızı "Dörtdivan'da Eren Kültürü ve Dörtdivan Erenleri" adı altında bir araya getirmeye karar verdik.

Sonuçta ortaya elinizdeki bu mütevazı çalışma çıkmış oldu. Dörtdivan'ın bu kültürü üzerine elinizdeki kitap bir ilk olma özelliğini taşımaktadır. Zaman içerisinde daha başka sözlü kültür malzemelerinin ve tespitlerin ortaya çıkacağı tahmin edilebilir. Fakat şimdilik bu çalışma Dörtdivan'ın bu husustaki birikimini toplu olarak ihtiva eder niteliktedir.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. "Dörtdivan'da Eren Kültürü" başlığını taşıyan ilk kısımda ilçenin bu kültür etrafında meydana gelen sözlü ürünlerine ve bu konudaki tespitlerimize yer verdik. Bu kısım "Dörtdivan'da Eren Kültürü", "Dörtdivan'da Erenler Adıyla Anılan Mevkiler", "Dörtdivan'da Yaşayan

Erenlerle İlgili Hikâyeler" şeklinde üç başlık altında toplanmıştır.

"Dörtdivan Erenleri" adını taşıyan ikinci bölümde ise Dörtdivan'da yaşayan, burada doğmuş veya Dörtdivan'la yakın ilgisi olan erenlere yer verilmiştir.

"Dörtdivan'da Eren Kültürü ve Dörtdivan Erenleri" başlığını taşıyan bu çalışmamızın Bolu ve özellikle Dörtdivan araştırmalarına mütevazı bir katkı olarak kabul edilmesini temenni ederim.

Kitabın basılmasındaki desteklerinden ötürü DİVANKAV'IN yönetim kurulu üyelerine çok teşekkür ederim.

Yasin Şen
Nisan 2023
Dörtdivan

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm
DÖRTDİVAN'DA EREN KÜLTÜRÜ

Dörtdivan'da Eren Kültürü .....
Dörtdivan'da Erenler Adıyla Anılan Mevkiler .....
Dörtdivan'da Yaşayan Erenlerle İlgili Hikâyeler .....
Sümme Yaylası'ndaki Teyze.....
Secde Eden Ağaçlar.....
Ümmü Ninenin Yüzüğü.....
Erenler'de Yaşanan Bir Hadise .....
Molla Emin Dede.....
Himmet Dede'nin Himmeti .....
Uzun Dedeler .....
Sayık Köyü'deki Yatır.....
Kurucaköy'den.....
Kırklar Makamına Giden Erenler.....
Çampınar Yaylası'na Göçler .....
Çitler Yaylası'ndaki Çamlar.....
Süleler Köyü'nden Bir Teyze.....

2. Bölüm
DÖRTDİVAN ERENLERİ

KIRKLAR MAKAMI / ERENLER MEVKİİ .....
BABA HIZIR MAKÂMI.....
HİSAR ERENLERİ .....
SAMURKAŞ DEDE .....
GÖBÜ DEDE .....
ÜMMÎ KEMÂL.....
ŞIH ŞEHRİBAN .....
HİMMET DEDE.....
ÂŞIK AHMED-İ DİVÂNÎ / ŞIH AHMED EFENDİ.....
ALİ RIZA EFENDİ / KEÇELİ HOCA.....

1. Bölüm

DÖRTDİVAN'DA EREN KÜLTÜRÜ

DÖRTDİVAN'DA EREN KÜLTÜRÜ

Anadolu'da birçok yerde yüksek tepelerde, dağlarda ve zirvelerde erenlere ait mezarların, makamların ve yatırların olduğu görülür. Kısa bir araştırmayla bununla ilgili birçok kaynağa ve mezara ulaşmak mümkündür.

Anadolu'da tarihte bir kültür ve irfan merkezi olarak öne çıkan Bolu, bu konu için müstesna bir öneme sahiptir. Bolu'nun özelikle yaylalarında Erenler, Dedeler gibi adlarla anılan mevkilerin varlığı dikkatimizi çekmektedir. Bolu'nun ilçesi Dörtdivan özellikle bu açıdan büyük önem arz eder.

Konuya geçmeden ince giriş mahiyetinde erenlerin neden yüksek yerlerde mezarlarının olduğunu soralım ve bunu cevaplandırmaya çalışalım. Bolu'nun Dörtdivan ilçesinden olan Âşık Ahmed-i Dîvânî'nin yetmiş altı adet şiirine şerh yazan Bolulu Mustafa bin İsmail bu şerhin bir yerinde şöyle der:

"Ehl-i sünnet mezhebine göre gerek zamânın gerek mahallin eşrefi ve efdali vardır. İnsanın eşrefi olduğu gibi Hak teâlâ hazretinin velî kulları şerefli yerlerde şerefli zamanları fevt etmezler. Hattâ ekseri dağlarda ölürler. Merkadleri hâlâ dağlarda vardur. Anları ziyaret içün, yâhud erenler murâdına çogunca dağlarda erdüklerinden dervîşân, seyyâhân dağlarda gezer."[1]

1 Bolulu Mustafa bin İsmail, Sefîne Şerhi Metn-i Sefîne-i Ahmed-i Dîvânî Şerh-i Defîne-i Emced-i Nev-cüvânî", Hazırlayan Ramazan Sarıçiçek, Ankara 2014, s. 139.

Buna göre bazı Hak dostları muratlarına daha çok yalnız kalabildikleri dağların zirvelerinde erdikleri için buraları mekân ve makam edinmişlerdir. Bolu'nun Dörtdivan ilçesi bize bunun için gerekli bazı örnekler sunabilmektir. Mezarda orada yatan zatın Horasan erenlerinden olduğu kayıtlı olan ve eskiden yağmur duasına çıkılan Kırklar Makamı böyle yerlerden birisidir. Kırklar hazretlerine ait olan mezar Dörtdivan'da yüksekçe bir tepededir. Ayrıca bu mevkide eskiden kırk tane olduğu söylenen, günümüzde birkaç tane kalan su gözeleri bulunmaktadır. Hâlâ insanlar, özellikle psikolojik rahatsızlığı olanlar burayı ziyaret etmektedir.

Dörtdivan'da yüksek yerlerde bulanan mezarlardan biri de ilçede menkıbeleri anlatılan Himmet Dede'ye ait türbedir. Dörtdivan'ı çok hâkim bir konumda gören bu yer buranın en yüksek yerlerinden birisidir. Himmet Dede türbesinin yakınlarında halkın Uzun Dedeler veya Söbü Dedeler diye andığı iki uzun ve taşlarla örülü mezarlar vardır. Halk arasında bunlarla ilgili de rivayetler anlatılmaktadır. Eskiden Himmet Dede'yi ziyaret edenler bu mezarları da görmeden ve ziyaret etmeden gitmezlermiş. Uzun Dedeler Aşağıdüğer köyünün hemen üzerinde yer alır.

Dörtdivan'da özellikle yaylalardaki Eren, Dede veya Erenler diye anılan mevkilerin varlığı dikkat çeker. Bunların bir kısmı ören dediğimiz eski yerleşim yerlerinden kalmış olabilir. Bu yerlerin bazılarında mezar da bulunmaktadır ve buralardan ağaç kesmek kesinlikle yasaktır. Kesenin başına kötü şeylerin geleceğine inanılır. Bu sebepten Erenler veya Dedeler diye anılan mevkilerde çok fazla yaşlı çam ağacı vardır. Örneğin Dörtdivan'ın Karapınar Yaylası ile Sümme Yaylası'nda bu türden ağaçlara rastlanır. Dörtdivan'ın diğer yaylalarında da bu adla anılan

yerlerin pek çok olduğu görülmektedir. Dörtdivan'da "Erenler" diye anılan yayla mevkilerinin bir kısmını şöyle sıralayabiliriz: Karapınar Yaylası (Kadılar Mahallesi), Seyricek Yaylası (Adakınık-Çitler-Deveciler), Hokhok Yaylası (Cemaller), Çardak Aladağı (Çardak Köyü), Çitler Aşağı Yaylası (Çitler Mahallesi), Süller-Seyitaliler Aladağı, Akçabeyler Yaylası (Adaköy), Kılıçlar Yaylası (Kılıçlar Köyü), Aşağıdüşer Yaylası (Aşağıdüğer Köyü), Yaslıçalı Yaylası (Ortaköy), Dörtkapılı Yayla (Dülger Köyü).

Dörtdivan'da "Dedeler" diye anılan yerler de eren kültürüyle birlikte düşünülebilir. Dörtdivan yaylaları içerisinde "Dedeler" diye anılan yerler şöyledir: Karakoz Yaylası (Cemaller Köyü), Çavuşlar Aşağı Yaylası, Deller Yaylası (Kargıbayramlar-Deveciler), Bıçkı Yaylası (Sorkun Köyü), Kirazlı Yayla (Çetikören), Seyricek (Adakınık-Çitler-Deveciler).

Bunların yanı sıra Dörtdivan'ın Bünüş köyünün yaylası olan Aktaş Yaylası'nda "Dedeler Evi" diye anılan bir mağara bulunur. Yine Yayalar Yaylası'nda "Dedenin Suyu" diye bilinen bir kuyu vardır. Yukarıda "Erenler" diye anılan yerlerin bazıları "Dedeler" diye de bilinir. Söz gelimi Amanlar Yaylası'nın yanındaki Erenler mevkii ile Çitler Aşağı Yaylası'ndaki Erenler, Dörtdivan'da "Dedeler" diye de bilinmektedir.

Buralarda yer alan mezarlar Türklere ait olabileceği gibi bunlar daha önceki devirlerden de kalmış olabilir. Fakat burada söz konusu ettiğimiz örnekler bile erenlerin yaylaları, dağları ve yüksek yerleri mekân tuttuğunu bize göstermektedir. Bazılarının mezarlarının dağlarda ve yaylalarda olması Bolulu Mustafa'nın söylediği gibi bu yerleri onların mekânın şereflisi olarak görmeleriyle ilgili olmalıdır. Zaten Bolu ve özellikle Dörtdivan bu konuda bize birçok örnek sunmaktadır.

Dörtdivan'daki eren kültürünün özellikle çam ağaçlarıyla da bir ilgisi vardır. Dörtdivan civarında çam ağaçlarına özel bir önem verilmektedir. Mesela tek çam ağacı kesilmez. Gölgesinde hayvanların gölgelendiği heybetli çam ağaçları "Gürnet çamı" diye bilinir. Burada hayvanların gölgelenmesine "Gürneme" veya "Gürnetmek" denir. Hayvanların öğle vakitlerinde bu ağaçların gölgesinde kalmasına ve dinlenmesine özel bir önem verilmektedir. Dörtdivan'da "Sıcakta koyunun kafasında kurt kaynarmış!" denir. Öğle saatlerinde on birle üç arası koyun çam dibinde "gürner" yani gölgelenir. Hayvanlar sıkı sıkıya bir aradadır. Onları birbirinden ayırmanın pek de imkânı yoktur.

Çam ağaçlarının, ağaç kültüyle ilgisine işaret eden bir husus vardır: Dörtdivan'da "gorlu" denen çam ağaçları vardır. Gorlu, kesilmeyen çam ağaçlarına denir. Bu ağaçlara kutsallık atfedilir. Bu ağaçlar kesildiği takdirde başa felaketlerin geleceğine inanılır. Nitekim yörede yaşanan bazı yangın olayları buralardan ağaç kesilmesine yorulur. Bu türden ağaçlar bulunduğu mevkide yakılabilir. Ancak ihtiyaç miktarı kullanılabilir. Gorlu denen ağaçlar özellikle çam ağaçlarının uzun yaşamasına vesile olmuştur.

Anadolu'da ve özellikle Bolu'nun ilçelerinde "gorlu" türünden bu ağaçların oluşturduğu ve ağırlıklı olarak çam ağaçlarının yer aldığı yerler "Erenler" veya "Dedeler" diye bilinir. Yukarıda işaret edildiği üzere Dörtdivan'da birçok yerde Erenler diye anılan mevkiler vardır. Bunların isimleri yukarıda verilmişti. Buralardan ağaç kesilmez. Evlere bir ağaç dalı dahi götürülmez. Bu yerler Gerede civarında da yaygındır. Özellikle Bolu dolaylarında "Erenler" diye anılan yerlerin hem dağ hem eren hem de ağaç kültüyle ilgisi ayrıntılı bir şekilde incelenmelidir.

Dörtdivan'da dikkat çeken inanışlardan birisi de dağlarla ilgilidir. Bilindiği üzere birçok millette olduğu gibi Türklerde de dağ kültü önemli bir yer tutar. Dağda kurban kesilmesi, dağın üzerine yemin edilmesi gibi hususlar bize bunu göstermektedir.

Anadolu'da bugün bazı tepelerin üzerinde ve dağlarda yer alan türbe ve mezarların dağlara duyulan bu kadim hürmet duygusuyla bir ilgisi olabilir. Nitekim bazı araştırmacılar buna dikkat çekmişlerdir. Bugün Dörtdivan'da hâkim bir tepe üzerinde yer alan Himmet Dede türbesinin de bu dağ kültüyle ilgili olabileceğini kaydetmek istedik. Yaylalardaki "Erenler" diye anılan yerler de bu konuda zikredilebilir. Dörtdivan'da yüksek bir tepe üzerinde bulunan Kırklar Makamı'nın da bu dağ kültüyle ilgisi olduğu açıktır. Buralara yörede özel bir önem atfedilmekte, insanlar buraları zaman zaman çeşitli vesilelerle ziyaret etmektedir.

Söz gelimi Dörtdivan'ın Amanlar Yaylası'nın yukarı taraflarında Sucak Dede'ye ait bir mezar bulunmaktadır. Önceleri burada bulunan bir çeşmeye Dörtdivanlılar hayvanlarını sulamak için getirirlermiş. Mezar defineciler tarafından kazılmıştır. Sucak Dede'nin mezarına halk tarafından özel bir önem verilmesinin kadim zamanlara kadar uzanan dağ ve kültürüyle bir ilgisi olabilir.

Bu yörede dağ kültünü bize hatırlatan oldukça ilginç bir inanış vardır. Dörtdivan'da yaylaya göçülünce erenlerin yaylaları terk ettiklerine inanılır. Yaylaya göç edenler "Dedeler çekildiler, gittiler!" derler. Yani insanların ve hayvanların buradaki sükûneti bozduğu anlatılmak istenir. Bunun en bariz izine Dörtdivan'ın Cemaller köyünün Hokhok Yaylası'nda tesadüf ettik. İnsanlar, buraya göçünce dedelerin yayla yolundan gittiklerini ve buradan göç ettiklerini duyarlarmış.

Dörtdivan'da sular etrafında da eren kültürünün izlerini bulmamız mümkündür. Dörtdivan'a bağlı Yağbaşlar Köyü, Mursallar Mahallesi'nde bulunan ve "Ayvadibi Şifalı Suyu" adı verilen bir su, ilçede ve yörede şifa veren özelliğiyle bilinir. Bu suda yıkanmak üzere buraya Bolu civarından gelenler olduğu gibi il dışından gelenler de vardır. Suyun şifa veren özelliği yörede genel bir kabul görmektedir.

Bu suyun akmaya başlaması iki isme bağlanmaktadır. Bunlardan birisi Ümmî Kemal, diğeri ise Dörtdivan'ın Yukarıdüğer Köyü'nden Şıh Ahmed Efendi'dir.

Suyun, Ümmî Kemâl'in veya Şıh Ahmed Efendi'nin bir kerameti neticesinde akmaya başladığı söylenmektedir. Ayvadibi Şifalı Suyu, bu sebepten Dörtdivan'da "Dedenin Suyu" ve "Asa Suyu" gibi isimlerle de bilinmektedir.

Rivayete göre Ümmî Kemâl veya Şıh Ahmed Efendi olduğu söylenen bir dede, bir gün Yağbaşlar Köyü'nde, Mursallar Mahallesi'nden geçerken öğle namazı kılmak üzere su aramış. Fakat bulamamış. Bunun üzerine asasını burada yere batırmış ve buradan su çıkmaya başlamış.

Bu suyla ilgili bir başka rivayet şöyledir:

Dedenin biri Yağbaşlar Köyü'ne gitmiş. Dede Mursallar Mahallesi'ne gelmiş. Orada çok yorulmuş. Susuzluktan ve yorgunluktan dolayı kendinden geçmiş bir hâlde elindeki asayı yere vurmuş. Yerden su fışkırmış.

Zaman içinde burası daha sonra Ayvadibi Şifalı suyu olarak meşhur olmuş. Bir rivayette de bu suyun olduğu yere Ümmî Kemâl cübbesini bırakmış. Su bundan sonra akmaya başlamış.

Burada zamanla suyla beraber özellikle cilt hastalıklarına iyi gelen bir çamur da ortaya çıkmıştır. Halk bu suyun ve ça-

murun şifalı olduğuna inanır. İnsanlar günümüzde de buraya çocuklarını şifa için getirirler. Halk, buraya gelen ve burada yıkanan çocukların daha sakin olacağına inanır.

Ayvadibi Şifalı Suyu, Yağbaşlar Köyü'nde, Erenler diye anılan mevkide ve su deposuna yakın bir yerdeyken bugün yol kenarına indirilmiş durumdadır. Burada bir şadırvan bir de etrafı açık bir çeşme vardır. 2003 senesinde buraya kulübe benzeri bir yapı daha inşa edilmiştir. Bu kulübede bir de sıcak su temini için ısıtıcı yer almaktadır.

Dörtdivan'da Erenler Adıyla Anılan Mevkiler

Dörtdivan'da ziyaret yerleri olarak dikkat çeken ve kabul gören yerlerin başında "Erenler" diye anılan yerler gelmektedir. Konu üzerinde burada biraz daha ayrıntılı durmak istiyoruz. Bu yerlerin bazılarında eski mezarlar da vardır. İlçede ortaya çıkan anlatılarda buralardan ağaç kesilmesinin insanların başına felaketler getirebileceği ifade edilir. Bu hususla ilgili ilçede bazı rivayetler de mevcuttur. Bu durum ağaçlarla ilgili başka inanış ve anlatıların öne çıkmasını ve unutulmamasını sağlamıştır. Mesela Dörtdivan'ın Bünüş Köyü'nün batı tarafındaki mahallesinde bir yaşlı çam ağacından söz edilir. Anlatıldığına göre bu ağaç bir zaman kızarmış ve kurumuş. Diğer yıl ise ağaca can gelmiş ve ağaç canlanmıştır.

Bu ağaçlar etrafında Dörtdivan'da birçok anlatı mevcuttur. Bunların halkın inanış dünyasında önemli bir yere sahip olduğu anlaşılıyor. Bu ağaçların ulu, büyük ve yaşlı olanları Dörtdivan'da "günnek" veya "dede çamları" olarak isimlendiriliyor. Bu sonuncu isimlendirme bile bu ağaçların ne kadar önemli bir mevkide olduğunu ifade etmektedir. Bu ağaçlardan bir de Çit-

ler'in Aladağlar üzerinde bulunan Çitler-Aşağı Yaylası'nda bulunmaktadır. Bu mevki "Örenler Mevkii" adıyla bilinmektedir. Burada birçok ağaçlar vardır. Ağaçlar çok yaşlıdır. Bazılarının içleri boşalmıştır. Bunların kesilmesi kesinlikle yasaktır. Sadece camilerde kışın ısınma amacıyla odunları alınabilir.

Dörtdivan'da, özellikle bu Erenler adıyla bilinen mevkilerden getirilen ağaçlar yüzünden yangınların çıktığına inanılmaktadır. Ayrıca ağaçları alan kişilerin öküzünün, ineğinin öleceğine inanılmaktadır. Hatta bir inanışa göre birisi böyle bir yerden öküz arabasına ağaç dalları koymuş. Adamın arabası eve gelene kadar yanmıştır.

Bu anlatılara göre bu ağaçların "Erenler", "Örenler" veya "Ören" adıyla korunduğu anlaşılmaktadır. Bu türden mevkilerde bulunan ağaçlar oldukça yaşlıdır ve halk neredeyse hiçbir şekilde bu yerlerden ağaç kesmemekte, yere düşen dallarını evine getirmemektedir. Bu türden bir yer yine Amanlar Yaylası tarafında bulunmaktadır. Burada yer alan mezar ve benzeri yerlerin erenlere ait olduğu kabul edilmektedir. Fakat erenler diye anılan mahallerde kimlerin yattığı bilinmemektedir. Erenler'de bulunan çam ağaçlarının odunlarının bu mevkide yakılması mümkünken inanışa göre bunların evlere götürülüp yakılması yangınlara sebep olmaktadır. Bucakkınık Köyü'nde bu şekilde çıkan yangınlardan bahsedilmektedir.

Erenler veya "Evliyalar" diye anılan yerler Aladağlar üzerinde de bulunmaktadır. Buradan da ağaç kesilmez. Ağaç kesimi hoş görülmez. Bunun başa felaketler getireceğine inanılır. Bu bölgelerin ortak özelliği kimselerin buralara zarar vermemesidir. Halk bundan çekinir. Erenler adıyla anılan yerler Dörtdivan genelinde çok defa karşımıza çıkar.

Cemaller köyünün Hokhok Yaylası'nda da Erenler mevkii yer almaktadır. Yaylanın hemen yakınlarında "Erenler" denilen bir mevki bulunur. Buraya çok önceleri yağmur duası için gelinirmiş. Cemallerlilerin inanışına göre insanlar yaylaya göç ettikten sonra buradaki erenler göç ederlermiş. Halk araba ve kağnı sesine benzer sesler işitir fakat erenleri göremezlermiş. Buna "Erenlerin Göçü" denirmiş. Cemaller köyünden Hamdi Atalay, önceden Erenler'e dua için çıkıldığını, burada çocukluğunda bulgur pilavı pişirildiğini söylemektedir. Yine onun beyanına göre burada bir de mezar bulunmaktadır. Burada pişirilen bulgur pilavı yendikten sonra mezarın etrafında dönülürmüş. Kuran okunur ve dualar edilirmiş. Yaylada bulunan Karlıkaya'ya çıkılıp ilahiler söylenir ve buradan köy yönüne bakılıp dualar edilirmiş.

Dörtdivan'da yer alan eren mezarlarıyla ilgili bazen kaynaklarda da bilgi bulunabilir. Ali Rıza Ünlü, Tarih Boyunca Gerede kitabında Düğer Köyü'nde bulunan "Hisar Erenleri"nden söz eder. Bunlar üç kişidir ve Düğer Köyü'nün yaylasında çamlık bir mevkide bulunurlar. Bunlar Düğer boyunun reislerindendir.[2]

Eren kültürünün Bolu genelinde olduğu gibi Dörtdivan'da da oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Birçok yerin isminin "Erenler" veya "Dedeler" diye anılması, buralara özel bir saygı duyulması, bu yerlerden ağaç kesilmemesi ve bu isimle anılan mevkiler etrafında zamanla bazı inanışların ortaya çıkması eren kültürünün ne kadar köklü olduğunu göstermektedir. Bu durum Bolu geneli için böyledir. Dörtdivan'da bu mevzu etra-

2 Ali Rıza Ünlü, Tarih Boyunca Gerede, Osmanlıcadan Akt: Ömer Cevahircioğlu, İstanbul 2000, s. 107.

fında ortaya çıkan isimlendirmeler ve bazı inanışlar burada kısaca ele alındı. Ancak bu konunun Bolu geneli için bir bütün hâlinde işlenmesi gerekmektedir.

DÖRTDİVAN'DA YAŞAYAN ERENLERLE İLGİLİ HİKÂYELER

Sümme Yaylası'ndaki Teyze

Deveciler Mahallesi'nin Sümme Yaylası'nda bir yaşlıca teyze varmış. Herkesin onlarca koyunu, ineği varken bunun sadece bir koyunu varmış. Kadınlar yaylada bir araya gelirken kimi yağının, kimi de sütünün eksildiğinden söz edermiş. Bu teyzemiz de he "Allah bereket versin!" diye dua edermiş. Hiç şikâyet etmezmiş. Bu teyze her gün yayık yayarmış. Bunu görenler de bir koyunla bunu nasıl yapıyor diye şaşırırmış. O teyzenin ermiş kimselerden olduğuna, hatta geyiklerden süt sağdığına inanılmış. [Kaynak kişi: Fahri Kayaalp, d. 1975, Dörtdivan-Deveciler Mahallesi. Bolu'da ikamet ediyor. Lise mezunu.]

*

Secde Eden Ağaçlar

Bu hadise Seyricek Yaylası'nda 1950'li yıllarda cereyan etmiştir:

Fadime (Fedük) adında bir genç kız yaylada hayvanları arayıp bulamıyor. Aradan bir zaman geçiyor. Fakat hayvanlar gelmiyor. "Bunlar herhalde başka yaylanın hayvanlarıyla gitmiştir." diyor. Babasıyla beraber Beypazarı'nın yakın bir yaylasına gidiyorlar. Kızcağız oldukça saf kalpli birisidir. O zamanın şartlarından ötürü yürüyerek gidiyorlar. Sabah saatlerine kadar yürüyorlar. Güneş doğmaya yakın bir zamanda Fadime, babasına dönerek "Baba bu ağaçlar neden eğilip kalkıyor?" diye

soruyor. Babası "Kızım ağaçlar sabah namazını eda ediyor!" diye cevap veriyor. [Kaynak kişi: Fahri Kayaalp, d. 1975, Dörtdivan-Deveciler Mahallesi. Bolu'da ikamet ediyor. Lise mezunu.]

*

Ümmü Ninenin Yüzüğü

Bu olay Fahri Kayaalp'in dedesinin dedesinden beri anlatıla gelen bir hikâyedir. Bu aileye Hacımehmetgiller denir.

Fahri Kayaalp'in dedesinin dedesi üç evlilik yapmış. Adamın ilk hanımından bir kızı olmuş. Daha çocuğu olmamış. İkinci evliliğini yapmış. Ondan da bir kızı dünyaya gelmiş. Üçüncü evliliğinden iki oğlu olmuş. Kadınların her birinin görevleri varmış. Birinci ev işleriyle, ikinci hanım hayvanlarla, üçüncü hanım da çocuklarla ilgileniyormuş.

Adamın ikinci hanımı Ümmü Nine, biraz saf ve temiz gönüllü biri imiş. Bir gün Seyricek Yaylası taraflarına inek salmaya gitmiş. Doğru hayvanlara bakmaya gidiyormuş. Burada "Erenler" diye anılan bir mevki vardır. Ümmü Nine, herkesin yarım saatte gidip geldiği bu yerden hemen dönmezmiş. Ona "Nerede kaldın?" dendiğinde insanların geyik sağdığını, geyik sağan insanları izlediğini ve geyik yavrularını sevdiğini söylermiş.

Ümmü Nine bir gün Erenler diye anılan bu yerde bir düğün dernek görmüş. Onların yanına gitmiş. "Siz burada ne yapıyorsunuz!" demiş. Onlar da "Düğün ediyoruz!" demişler ve kadının parmağına bir yüzük geçirmişler. Bu yüzük âdeta nûrdan bir şeymiş. Kadın köye gelince sürekli parmağını tutuyormuş. Parmağındaki yüzüğü kimseye göstermek istemiyormuş. Bu nurdan yüzük yayladaki insanların dikkatini çekmiş. İnsanlar bunun sebebini sormuş. Kadın da olan biteni anlatmış. Parma-

ğındaki yüzüğü artık hiçkimse göremez olmuş. [Kaynak kişi: Fahri Kayaalp, d. 1975, Dörtdivan-Deveciler Mahallesi. Bolu'da ikamet ediyor. Lise mezunu.]

*

Erenler'de Yaşanan Bir Hadise

Aslında Hacetler'den olan ve annesi Deveciler'e gelin gitmiş olan bir kadının kızı Hacetler'e dedesigile gelmiş. Köyde hayvan otlatma sırası da bu ailedeymiş. Mevsim de bir yaz mevsimiymiş. Kız, hayvanları almış ve Amanlar'ın yakınındaki Erenler mevkiine gelmiş. Hava çok sıcak olduğu için bu kız orada bulunan mezarların yanında uyuyakalmış. Rüyasında bir dede gelmiş. Dedenin yanında kıymetli taşlar ve altınlar varmış. "Kızım parmağını kanat, şunların üzerine akıt da bunlar senin olsun!" demiş. Kız o hâl ile uyanmış ve Erenler'den aşağıya korkuyla ve can havliyle koşmaya başlamış. (Bu anlatı, kızın yaşadığı hâle şahit olan Dörtdivan'ın Hacetler köyünden Arif Yaman'dan derlenmiştir.)

*

Uzun Dedeler

Dörtdivan'da Himmet Dede Türbesi'nin hemen yakınlarında Uzun Dedeler diye anılan iki mezar var. Bu mezarlara Söbü Dedeler de denir. Onlar hakkında hemen hiçbir bilgi yoktur. Dörtdivan'ın Sorkun Köyü'nden bir amca burada hayvanlarını otlatırken taş yığınları arasında bir kadının küçük bir kızın saçlarını taradığını görür. Bu olay köylerde hâlen nakledilir.

*

Molla Emin Dede

Dörtdivan'ın Sayık köyünden Molla Emin Dede arabayla yayladan geliyormuş. Himmet Dede türbesinin yakınlarında

bulunan Uzun Dedeler'in yanından geçiyormuş. Onlara dönüp "Bir mürüvvetinizi görmedik!" demiş. Der demez de araba devrilmiş. O sırada ikindi ezanı okunuyormuş. Molla Emin Dede, devrik arabayı öylece bırakıp camiye varmış. Namazı kılıp geldiğinde arabasının dümdüz durduğunu fark etmiş. Bunun, Uzun Dedeler'in bir yardımı olduğunu düşünen Molla Emin Dede mahcup olmuş ve bir daha Uzun Dedeler hakkında öyle bir şey düşünmemiş. [Molla Emin Dede'nin torunun torunu Yukarısayıklı Muammer Kılınç tarafından (doğumu 1955-İlkokul mezunu), 25 Ocak 2022 tarihinde Dörtdivan merkezde nakledilmiştir.]

*

Himmet Dede'nin Himmeti

Bolu-Dörtdivan'a bağlı Sayık Köyü'nde Himmet Dede'nin türbesi vardır. Bir yayla göçü zamanı. Bir ihtiyar ve onun da bir gelini var. Adam "Sivri İsmıyıl" diye tanınıyor. Ev ahalisi bu adamdan çok korkmaktadır. Millet yaylaya göçmüş. Evde bu gelin kalmış. Evde de bir at var. Herkes "Bu beygir sana emanet!" deyip çekip gitmiş. Ahır kapısı da açık kalmış bir gün. Mayıs ayı... Dışarıda mis gibi bahar havası var. Taze çayırların kokusu ve yayladaki diğer atların evde olmayışı atı çılgına çeviriyor ve at ahırdan kaçıyor. Zavallı kadın bunu geç fark ediyor. At Himmet Dede'nin türbesine doğru deli dolu gidiyor. Kadın atı o hâlde görünce "Himmet Dede, Himmet Dede Allah'ını seversen ne yap yap, şu beygiri çeviriver!" diye feryat ediyor. At, Himmet Dede türbesine gelince orada aniden duruyor ve gerisin geri kadının yanına dönüyor. Kadın da atı ahıra götürüyor.

*

Sayık Köyü'deki Yatır

Dörtdivan'da Aşağısayık köyünde caminin yakınlarında bir yatır vardır. Bu yatırın kime ait olduğu bilinmez. Fakat "dede" diye anılır. Sayık Köyü ahalisi ikindi namazlarından çıkınca imamla beraber yatırın yanına gider, dua eder, Kuran okurlarmış. Zamanla bu mezarı koruyan taşlar kaybolur ve mezarın bir kısmı insanların yürüdükleri yola katılır. Bir gün, bu hadiseyi bize nakleden Aşağısayık köyünden Lütfi Çankaya'nın eşi bir rüya görür. Rüyada bir gelin insanların kendi üzerlerinden geçtiğini, ayaklarına bastığını ona söyler. Rüyayı gören kişi bu mezarın genç bir geline ait olduğunu beyan edince babası da zaten bu mezarın bir kadına ait olduğunu söyler.

*

Kurucaköy'den

Kurucaköy'de her sabah namazını Kırklar Makamı'nda kıldığı söylenen bir ebeden söz edilir. Bu kadın çocuklara kurşun döker ve bir anlamda köyde halk hekimi görevini üstlenirmiş. Söylentiye göre kadın sabah namazları için türbeye gitmezse camdan tıkırtı sesi gelirmiş. Kış ve yaz her gün namaz için çıkarmış buraya.

*

Kırklar Makamına Giden Erenler

Çardak Köyü civarında Erenler diye anılan bir mevkide bir çalışma yapılmış. Buralar düzenlenmiş. Köyden birisi rüyasında buradaki erenlerin gece Kırklar Makamı'na doğru göçtüğünü görmüş.

*

Çampınar Yaylası'na Göçler

Dörtdivan'ın Süleler ve Yalacık köylerinin yaylası olan Çampınar Yaylası'na köylüler çarşamba günleri göçmezlermiş. Bugünde yaylaya göçülürse çocuklarının kaybolacağına inanırlarmış. Bu da önceden yaşanan şu hikâyeye dayanmaktadır: Süleler halkı, bir çarşamba günü yaylaya göçerken çocuklardan biri kaybolmuş. Çocuk iki üç gün bulunamamış. En son bulunduğunda köylüler ona nasıl ve nerede barındığını sormuşlar. Çocuk da bir dedeyle beraber kaldığını, onunla uyuduğunu, bu şekilde dayandığını söylemiş. Bu hadiseden sonra Sülelerliler, çarşamba günleri Çampınar Yaylası'na göçmemeye başlamışlar.

*

Çitler Yaylası'ndaki Çamlar

Dörtdivan'ın Çitler Yaylası'nda "Gorlu Çamlar" denen ve kimsenin dokunmadığı çamlar vardır. Kimse bu çamları katiyen kesmez. Ormancı Refik diye bir adam "Ben keserim!" diyerek buradaki yaşlı çamları almış, eve getirmiş. Odunları ocakta yakarken değişik renkler ve şekiller belirmiş. Aynı şekilde bir başka amca da Nuhören Deresi yakınlarında makta kesmiş. Buradan eve biraz odun getirmiş. Odunları sobanın üzerinde yakarken renkli ışıklar meydana geldiğini görmüş.

*

Süleler Köyü'nden Bir Teyze

Dörtdivan'ın Süleler köyünden bir teyze sabahın erken saatlerinde kalkıp hayvanları sağıyor ve sonra yayık yayıyormuş. Millet de "Bu, bizim sütleri çalıyor!" diye düşünmeye başlamış. Sabahın erken vakitlerinde bu teyzeyi gözetlemişler. Geyiklerin bu kadının yanına gelip kendilerini ona sağdırdıklarını görmüşler.

2. Bölüm

DÖRTDİVAN ERENLERİ

KIRKLAR MAKAMI / ERENLER MEVKİİ

Kırklar makamı, bugün Dörtdivan'da sonbaharda vatandaşların yağmur duasına çıktıkları mevkinin adıdır. Dörtdivan'a bağlı Kılıçlar Köyü'nün arka tarafında kalmaktadır. Burada şu an birkaç yerden su kaynamaktadır. Daha önce kırk tane gözenin kaynadığı söylenmekte ve kırkların burada cem olduğuna inanılmaktadır. Burası yöre halkı tarafından önem verilen bir yerdir ve burada yılın belli zamanlarında toplantılar olmaktadır. Burayla ilgili şöyle bir kayıt yer almaktadır:

"Horasan erenlerinden Hoca Ahmet Yesevi'nin talebelerinden birisinin yatırının yer aldığı rivayet edilen türbe Kılıçlar Köyü Kuzköy mahallesinin üstünde yer almaktadır. Bu yatıra Kırklar ya da Erenler de denilmektedir. Yöre halkı için kutsal bir yer olarak kabul edilen Kırklarda geçmişte kırk (40) adet kuyunun olduğundan söz edilirdi. Günümüzde sadece iki adet kuyu bulunmaktadır. Kuyu içindeki su sürekli aynı seviyede olup ilk bakıldığında 10-15 litre gibi görünse de ne kadar tüketilirse tüketilsin hiç azalmadığı dikkate değer bir durumdur. Bunun için yöre halkı suya ayrıca bir önem verir ve suyu üç yudumda kıbleye dönerek içmeyi adet haline getirmişlerdir. Rivayete göre kuyularda su hiç tükenmemiş ve sadece 1974 yılında yapılan Kıbrıs savaşında kuyulardaki su çekilmiş ve kuyular kurumuştur. Savaş sonrası su tekrar eski seviyesine gelmiştir. Türbenin bulunduğu alanın bir başka özelliği de, türbe çevresinde yer alan taşların farklı olmasıdır. Burada bulunan taşlar kaya kütlesi şeklinde değil yassı ve ince bir şekildedir. Geçmiş

yıllarda arzularının gerçekleşmesini isteyenler özellikle de çocuğu olmayıp çocuk sahibi olmak isteyenler bu türbeye gidip adak adarlar, türbeye çocuk elbisesi bırakıp dilediklerinin gerçekleşeceğine inanırlardı. Günümüzde bu tür batıl inançlara artık rastlanılmamaktadır. Bölgede hacca gidecek olan kişilerin ziyaret yeri haline gelen türbede ayrıca kurak geçen yaz aylarında Dörtdivan ilçesi olarak yağmur duası da yapılmaktadır."[3]

Yukarıda da ifade edildiği gibi Kırklar Türbesi'ne yağmur duası için çıkılmaktadır. Bunun için önce Çavuşlar Camii (Cuma Camii)'nde bir duyuru yapılır. Vakit geldiğinde Dörtdivanlılar köy köy Kırklar Makamı'nda bir araya gelir. Kurbanlar kesilir, dualar edilir. Pilav ve et yenir. Erkekler ve çocuklar burada ceketlerini ters giyerler. Avuç içleri yere gelecek şekilde dua ederler. Bu arada taş toplanır. Toplanan kırk taş bir hoca tarafında üzerlerine dua okunarak bir çuvala doldurulur. Hoca bu sırada "Okuyan ben değilim, Hızır Aleyhisselam!" der. Bu taşlar Kuzköy'de gölete doldurulur. Batmayan taşlar batırılmaya çalışılır. Buna rağmen taşlardan bazısı batmazsa bu durum duaların kabul olunduğunun işareti kabul edilir.[4]

Kırklar Makamı'nda suların hemen yukarısında büyükçe bir mezar ve mezarın yanında bir mescit vardır. Yeni çocuğu olanlar, hamile kadınlar buraya gelir. Bu mezarın daha önceden yedi metre uzunluğunda ve üç metre genişliğinde olduğu ifade edilir. Dua etmek isteyenler, adak adayanlar, çocuk isteyenler buraya gelirmiş. Mezar taş yığını olarak uzun yıllar burada kalmış.

---

3 Kaynak: http://www.dortdivan.bel.tr / icerik / 21 / 17 / kltrel-deerlerimiz [Erişim Tarihi: 23.09.2020].

4 Tülay Uğuzman Er, Dörtdivan Kasabasının Sosyal ve Kültürel Araştırması, Ankara 2000, s. 115-116.

Burada yer alan suyun halk anlatılarında yedi tane olduğu ve birisinin suyunun hiç kurumadığı da söylenir.

Bu suların Kıbrıs Barış Herekatı'nda çekildiği ve askerlere destek olmak üzere gittiğine dair bir halk inanışı vardır. Bu sebeple bu sulara "Gazi Sular" gibi bir ismin verildiği de söylenmektedir. Kırklar makamıyla ilgili görülen ve halk arasında yaygın bir biçimde anlatılan bir rüya şöyledir: Soyadı belirtilmeyen Menderes Hanım burada yatan zâtı rüyasında görür. Bu zat kadından mezarının olduğu yere bir cami yaptırmasını ister. Menderes Hanım bu rüya üzerine buraya bugünkü mescidi yaptırmıştır.[5] Halk arasında bir rivayete göre buradaki mezarda el yazması bir Kur'an-ı Kerim gömülüdür.

5 Asım Ertuğ, Kılıçlar Köyü, DİVANKAV Bülteni, S. 5, Haziran 2002, s. 22.

BABA HIZIR MAKAMI

Baba Hızır'la ilgili Dörtdivan'da bir makam olduğu anlaşılmaktadır. Fakat günümüzde Dörtdivan sözlü kültüründe bu hususa işaret eden pek fazla bir anlatı kalmamıştır. Osmanlı Devleti dönemine ait arşiv kayıtlarında burada Baba Hızır'a atfedilen bir cami ve medresenin olduğu görülmüştür.

Dörtdivan merkezde bulunan Çavuşlar Camii'nin doğu girişindeki sokağın adı Baba Hızır Sokağı'dır. Başta, sorduğumuz kimselerden bu Baba Hızır'ın Mengen'de olduğu şeklinde bir cevap aldık. Fakat bu durum sokağın isminin neden bu şekilde verildiğini tam olarak izah etmiyordu. Çavuşlar Camii'nin vakfiyesinde geçen ve caminin yanında bulunan fakat zamanla yıkılan Baba Hızır Medresesi bu ilginin daha sağlam temellere yaslandığını ve Baba Hızır'ın bu cami ile yakın bir ilgisi olduğunu gösteriyordu. Ayrıca Dörtdivan'da Baba Hızır'la ilgili bazı anlatılar da mevcuttu. Bizim bu hususta derlediğimiz bir menkıbe şöyledir:

Çavuşlar Camii'nin yapımı esnasında bazı araç gereçler, inşaat malzemeleri biter ve çalışanlar kara kara düşünürlermiş. Baba Hızır gelir, "Yavrularım neyi düşünüyorsunuz?" diye sorarmış. Onlar da "Baba şu eksik, baba bu eksik!" diye cevap verirlermiş. Neticede işçiler sabahleyin geldiklerinde eksik malzemelerin tamamlandığını görür, sevinirlermiş. Bunları Baba Hızır'ın getirdiğini düşünür ve bunu onun kerametine yo-

rarlarmış. Yalnız bu menkıbenin Mengen-Baba Hızır Köyü'nde bulunan camiyle ilgili olarak da anlatıldığını söylemeliyiz.

Baba Hızır'ın mezarı caminin yapımı sırasında kaybolmuş ve ismi Çavuşlar Camii'nin bulunduğu sokağa verilmiştir. Fakat Dörtdivan merkezde Çavuşlar Camii içerisinde günümüzde de hâlen tartışmalı olan bir mezar bulunmaktadır. Bu mezarın hâlen Dörtdivanlı Hilmî'nin mezarı olduğu kayıtlıdır. Fakat mezarın ona ait olmadığı ve Hilmî'nin mezarının Dörtdivan'daki Ulu Mezarlık'ta olduğu anlaşılmıştır. Caminin içindeki mezar bu durumda muallakta kalmıştır. Fakat mevcut anlatılarda bu mezarın önemli bir şahsiyete ait olduğu anlaşılmaktadır.

Buradaki mezarla ilgili yine şöyle bir anlatı mevcuttur: Mezar caminin tadilatı sırasında, dışarıda saçakların altında kalmış. Bu sırada çok fazla yağmur yağmış. Kırk-kırk beş gün bu yağmurlar devam etmiş. Tabii bu arada mezar, saçaklardan damlayan suyun altında perişan olmuş. Birisine bu durum rüyada malum olmuş. Mezarın sahibi o kimseye rüyada "Beni içeri alın, yoksa bu yağmur dinmez!" demiş. Mezarı içeri almışlar. Yağmur da böylece dinmiş.

Biz mezarın ve bu anlatının Baba Hızır'la ilgili olabileceğini düşünüyoruz. Çünkü bu cami ve yanındaki medrese belgelerde Baba Hızır adıyla kayıtlıdır. Elbette bunun ciddi bir gerekçesi olmalıdır. İnsanlar herhalde sebepsiz yere cami ve medreseyi bu adla isimlendirmemişlerdir.

Çavuşlar Camii, 1780 senesine ait bir belgede Baba Hızır Camii olarak geçmektedir. (Bu cami ayrıca Dörtdivan köylerinde Alaca Mescid diye de bilinmektedir.) Bu belgede camide hatip olarak görev yapan Mustafa oğlu Veli ismindeki şahsın evlatsız öldüğü bildirilmektedir. Hasan Halife isminde bir şahsın

yazdığı bu arzuhâlde hatipliğin kendisine verilmesiyle ilgili bir talep dile getirilmektedir. Bunun üzerine bizzat devrin padişahı Sultan I. Abdülhamid Han tarafından kendi el yazısıyla "İzn-i hümâyûnum olmuşdur." şeklinde bir kayıt düşürülmüştür. Bunun üzerine hatiplik Hasan Halife adındaki bu şahsa verilmiştir.[6]

Burada Baba Hızır'ın kim olduğu hususu meselesi de nispeten ortaya çıkmaktadır. Çavuşlar Camii ile ilgili bir başka belgede caminin adı Alaca Mescid olarak kaydedilmiştir ve yine burada, Baba Hızır Medresesi'nden söz edilmektedir. Öyleyse caminin hemen yanında bugün hiçbir kalıntısı kalmamış bir Baba Hızır Medresesi'nin var olduğu da anlaşılmaktadır. Bu durumda cami, medrese ve Baba Hızır yakınlığı ortaya çıkmaktadır.

Cami içinde bulunan mezarın Dörtdivanlı Hilmî'ye ait olmadığı kesinleşmiştir. Caminin emekli eski imamı İsmail Tezel bir araştırmacının bu mezarın Hızır Reis adında birine ait olduğunu söylediğini nakletmektedir. İsmail Tezel mezarla ilgili bir belge aradığını fakat şimdiye kadar herhangi bir belgenin eline geçmediğini nakletmektedir. Fakat biz, cami içindeki mezarın Baba Hızır'a ait bir makam olduğunu söyleyebiliriz.

Dörtdivan'da bulunan Baba Hızır'la ilgili isimlendirmeler Çavuşlar Camii'nin bulunduğu sokağın isminden ibaret değildir. Dörtdivan'a bağlı Çardak Köyü'nde önceleri Baba Hızır Camii denen bir cami daha bulunmaktadır. Bu cami, Dörtdivan'da Çardak Camii olarak bilinse de köyde, halk arasında genel olarak Baba Hızır Camii olarak bilinmektedir. Bu caminin tarihî bir

6 Halilullah Özcan, "Dörtdivan'la İlgili Birkaç Vesika", DİVANKAV Bülteni, S. 11, Ağustos 2008, s. 10.

yapı olduğu da anlaşılmaktadır. Caminin temelinde yazılı taşlar bulunduğunu Ali Rıza Ünlü, Gerede Tarihi kitabında söylemektedir. Hatta Ünlü, biraz kazarak bu taşlardan birini ortaya çıkarmış, çıkan yazının suretini kitabına koymuştur. Bu, Roma döneminden kalmış ve Latin alfabesiyle yazılmış bir kitabedir. Ayrıca Ali Rıza Ünlü, caminin önünde bulunan üç adet işlemeli, resimli sütun başlıklarından söz etmektedir. Bu taşların yarısı toprak altında, yarısı da duvar temelinde bulunmaktaymış. Bir zamanlar geniş kalabalıklar Cuma namazlarını burada kılıyormuş. Zaten Ali Rıza Ünlü de kitabında, bu camiden "Cuma Camii" olarak söz etmektedir.[7] Fakat cami halk arasında hâlen Baba Hızır Camii olarak bilinmektedir. Yalnız Çardak Köyü'nde Baba Hızır'a atfedilen herhangi bir mezar bulunmamaktadır.

Sonuç olarak Dörtdivan'ın Baba Hızır'a atfedilen makam ve camiler vardır. Burada Çavuşlar Camii içerisindeki kabrin Baba Hızır'a ait bir makam olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Ayrıca Çardak Köyü'ndeki cami de bir "Baba Hızır Makamı" olarak anılabilir. Fakat burada bir zamanlar bir mezarın bulunup bulunmadığı tetkik edilmelidir. Kanaatimizce Baba Hızır ve Hızır-İlyas kültürüyle ilgili araştırmalarda Dörtdivan'da bulunan ve Baba Hızır'a atfedilen makam ve camilerin dikkate alınması gerekmektedir.

Araştırmalarımız esnasında Baba Hızır'la ilgili Dörtdivan ve Gerede'de tespit ettiğimiz bazı anlatılar vardır. Onların birisi şöyledir:

Çavuşlar Mahallesi'nde ikamet eden Hacı Sadık Amca, düzenli olarak vakit namazlarına gelmektedir. Bir gün akşam na-

7 Ali Rıza Ünlü, Tarih Boyunca Gerede, Osmanlıcadan Akt: Ömer Cevahircioğlu, Haz. Adem Çevik, İstanbul 2000.

mazı kılınmış, kendisi camide kalmak istemiş. Bunu, o zamanki imam Veysel Tezel'e söylemiş. "Hocam, ben yatsıya kadar burada durayım, ibadet edeyim." demiş. İmam da "Tamam!" demiş. İmam Veysel Hoca, yatsı namazına gelince Hacı Sadık Amcayı biraz perişan ve beti benzi atmış bir hâlde görünce "Ne oldu amca?" demiş. O da şöyle cevap vermiş: "Hocam sen benim başıma ne geldi biliyon mu? Siz gittikten sonra iki tane adam geldi. 'Ben Mengen'deki Baba Hızır'ım, bu da buradaki!" deyip kayboldular!" diye karşılık vermiş.[8]

Bir diğer anlatı ise şu şekildedir:

Eskiden Ulusu, Dörtdivan'ın içinden geçiyormuş. Akarsuyun geçtiği yerlerden birisi de Çavuşlar Camii'nin yanıymış. Kadınlar her sabah gün ağarmadan ellerindeki kabı buradan doldurur, evlerine getirirlermiş. Bir gün kadının biri, elindeki kapları doldurmuş, eve götürüyormuş. Caminin yanındaki çeşmede bir ihtiyar görmüş. Adam abdest alıyormuş. Kadın yanından geçerken yardımcı olmak amacıyla elindeki kaplardan birisini tutmuş. Kadın çok korkmuş ve bağırmış. O ihtiyar adam birden kayboluvermiş. Halk arasında onun Baba Hızır olduğuna inanılmaktadır.

***

Dörtdivan'da Hıdrellez'le ilgili uygulamaların bu konuyla ilgili olabileceğini zannediyoruz. Ali Rıza Ünlü, Tarih Boyunca Gerede kitabında Dörtdivan'ın Göbüler Köyü'nde bir yılanlı çeşmeden söz etmektedir. Hızır günü, yılanlar bu çeşmede bir araya gelmektedir. Ünlü, eserinde Göbüler'deki bu eski çeşme harabesi hakkında şunları söyler: *"Burasını bizzat tedkik ettim,*

8 Olayın şahidi Veysel Tezel'in oğlu emekli imam İsmail Tezel tarafından nakledilmiştir.

oldukça geniş ve çayırlık, doğu ve güney tarafları hafif yüksek tepe olan bu mevkide eski devirlere aid bir çeşme harabesi var. Su; yontma taşlarla yapılmış algından gelmektedir, oldukça muntazam yapılmıştır. Suyun güney doğudan doğru geldiği ve yere yatıp da toprak üzerine kulağını koyarak dinlediği vakit kuvvetli bir suyun yeraltından gittiği, suyun verdiği sedadan anlaşılmaktadır. Fakat duyulan su sadasına nazaran çeşmeye gelen mikdar, ancak dörtte bir raddesindedir. Bu suyun nereye gittiği malum olmadığı gibi, civarda da çıktığı bir yer yoktur. Çeşmenin vaktile çok muntazam olduğu ve önünde havuzu ve sair binalar bulunduğu kalıntılardan anlaşılmaktadır. Ruzi hızır günü (Hıdırellez günü) çıktığı yukarda yazılan yılanların ancak o güne mahsus olup başka günlerde görünmedikleri şübhesizdir. Fakat bu su köye açıktan gelir ve bazan da gayet ufacık siyah yılan yavrularının aktığı da görülmektedir."[9]

Hızır inancıyla ilgili bir uygulamaya Dörtdivan'da yağmur duası esnasında rastlanır. Bu uygulama şöyledir:

Dörtdivan'da bulunan Kırklar Türbesi'ne yağmur duası için çıkılmaktadır. Bunun için önce Çavuşlar Camii (Cuma Camii)'nde bir duyuru yapılır. Vakit geldiğinde Dörtdivanlılar köy köy Kırklar Makamı'nda bir araya gelir. Kurbanlar kesilir, dualar edilir. Pilav ve et yenir. Erkekler ve çocuklar burada ceketlerini ters giyerler. Avuç içleri yere gelecek şekilde dua ederler. Bu arada taş toplanır. Toplanan kırk taş bir hoca tarafından üzerlerine dua okunarak bir çuvala doldurulur. Hoca bu sırada "Okuyan ben değilim, Hızır Aleyhisselam!" der. Bu taşlar Kuzköy'deki gölete doldurulur. Batmayan taşlar batırılmaya çalışı-

9 Ali Rıza Ünlü, Tarih Boyunca Gerede, s. 85.

lır. Buna rağmen taşlardan bazısı batmazsa bu durum duaların kabul olunduğunun işareti kabul edilir.[10]

Dolayısıyla bütün bu bilgiler ve anekdotlar Dörtdivan'da daha öncesinde bir Hıdrellez kültürünün olduğunu göstermektedir. Muhtemelen daha önceleri Hıdrellez bu topraklarda bir bayram havası içerisinde kutlanmaktaydı. Burası kadim bir Oğuz yurdu olduğuna göre Hıdrellez'in asırlar boyunca burada yaşatılmış olması gerekmektedir. Türklerin tabiatla kurduğu güçlü bağın izlerini anlamamıza yardım eden Hıdrellez kültürü ne yazık ki günümüzde Dörtdivan'da sosyal hayattan çekilmiş durumdadır.

Çavuşlar Camii, Osmanlı arşiv belgelerinde "Baba Hızır Camii" olarak bilinir.

10 Tülay Uğuzman Er, Dörtdivan Kasabasının Sosyal ve Kültürel Araştırması, Ankara 2000, s. 115-116.

Dörtdivan Çavuşlar Camii içerisinde yer alan Baba Hızır makamı.

HİSAR ERENLERİ

Gerede Müftüsü Ali Rıza Ünlü, Tarih Boyunca Gerede kitabında bize Dörtdivan'ın Düğer Yaylası'nda bulunan Hisar Erenleri'nden söz ediyor: *"Beşincisi Hisar Erenleri'dir. Bunlar üç zât olup Düğer Köyü'nün yaylasında çamlık bir mevkide medfundur. Düğer kabilesi rüesasındandırlar (başkanlarındandırlar). Türbeleri yoktur."*[11]

Ali Rıza Ünlü, eren ve dede kabirlerini, yatırlarını söz konusu ederken bunların Türk boylarının reislerinden olduğunu ifade eder. Aynı durum Hisar Erenleri için de söz konusudur. Ünlü, onları Oğuz boylarından bir boy olan Düğer boyunun reislerinden kabul etmekte ve üç kişi olduklarını söylemektedir.

Hisar Erenleri'nden, 18. Yüzyıl'da Dörtdivan'ın Yukarıdüğer Köyünde dünyaya geldiğini tespit ettiğimiz Âşık Ahmed-i Dîvânî de söz eder. Bu zat Dörtdivan'da bugün Şıh Ahmed Efendi diye bilinmektedir. Yayladan köye bir göç zamanı yazıldığı anlaşılan bir şiirinde Âşık Ahmed-i Dîvânî, Hisar Erenleri'nden şöyle bahseder:

Yolumuz döndi kışlaya
Mevlâm suçum bağışlaya
Tağlar ağlar dervişlere
Tağlar göç zamânı geldi

11 Ali Rıza Ünlü, Tarih Boyunca Gerede, Osmanlıcadan Akt: Ömer Cevahircioğlu, İstanbul 2000, s. 107.

Hisarlıg'ın erenleri
Hâzır olsun himmetleri
Sıbyânlar gonca gülleri
Tağlar göç zamanı geldi

Biz gidicek ağlar mısın
Âşık hâlinden anlar mısın
Gâfillere güler misin
Tağlar göç zamânı geldi

Dünyâ bir yaylaya benzer
Câhiller hayvân olmuş gezer
Ârifler âhiretin düzer
Tağlar göç zamânı geldi

Âşık Ahmed turma ağla
Aşk odına ciger tağla
Son göçümüz âsân eyle
Mevlâm göç zamanı geldi[12]

Âşık Ahmed, bir başka şiirinde de burada yatan zâtları söz konusu etmektedir:

12 Bolulu Mustafa bin İsmail, Sefîne Şerhi Metn-i Sefîne-i Ahmed-i Dîvânî Şerh-i Defîne-i Emced-i Nev-cüvânî", Hazırlayan Ramazan Sarıçiçek, Ankara 2014, s. 138.

Hisarlık'da yatan erler
Yücededir hep erenler
Âşık Ahmed'e gel derler
Var mı azık yollar ırakdur[13]

Burada erenlerin "yücede" olduğunun söylenmesi muhtemelen onların kabirlerinin yaylalarda, tepelerde veya dağlarda olmasını ifade etmek içindir. Bu durumda Dörtdivan'ın yüksek-lerinde olup da bugün unutulan başka erenlere ait mezarların, yatırların ve ziyaret yerlerinin olması ihtimal dâhilindedir.

Hisar Erenleri'nden söz eden bir başka ve son kaynağımız Dörtdivanlı Hilmî'dir. Hilmî, Gerede, Esentepe de bulunan Şıhlar Kavağı'nda velilerin bir araya gelip zikir meclisi kurduğunu anlatır. Bu ilginç manzumesinde şairin anlattığına göre Ramazan Dede önderliğinde Gerede ve Dörtdivan'da medfun erenler bir araya gelmişlerdir. Burada Himmet Dede, Samurkaş Dede gibi Dörtdivan evliyalarının yanında Hisar Erenleri'nin de adı anılır. Onların anıldığı dörtlük şöyledir:

Himmet Dede aksakallı
Samurkaş Dede samur kaşlı
Hisar Erenleri saçlı
Böylece gördü Sevdâyî[14]

---

13 Bolulu Mustafa bin İsmail, Sefîne Şerhi Metn-i Sefîne-i Ahmed-i Dîvânî Şerh-i Defîne-i Emced-i Nev-cüvânî", Hazırlayan Ramazan Sarıçiçek, Ankara 2014, s. 137.

14 Yasin Şen, *Dörtdivanlı Hilmî -Hayatı-Sanatı-Şiirleri-*, Ankara 2023, 118.

Çok az şiirinde Sevdâyî mahlasını kullanan Hilmî bu şiirin bir başka yerinde Hisarlık diye bir yerden de söz eder. Burasının Hisar Erenleri'nin medfun olduğu yer olup olmadığını bilmiyoruz. Söz konusu mısralar şöyledir:

Hisarlık'da cem olurlar
Irak yakın hep gelürler
Haftada bir derilürler
Böylece gördü Sevdâyî[15]

Sonuç olarak bugün unutulmuş olsa bile Dörtdivan'ın Hisar Erenleri diye anılan velileri vardı. Üç yüz sene önce yaşamış Âşık Ahmed'le, yüz yirmi sene önce vefat eden Dörtdivanlı Hilmî bu erenleri andığına göre onlar Dörtdivan'da bilinen ve ziyaret edilen erenlerdendi. Aynen bugün unutulan, ancak şiirler ve kaynaklar aracılığıyla yeniden hatırladığımız Hisar Erenleri gibi Dörtdivan'da ve Bolu genelinde hafızalardan silinmiş birçok erenin olduğu şüphesizdir.

15 Yasin Şen, *Dörtdivanlı Hilmî -Hayatı-Sanatı-Şiirleri-*, Ankara 2023, 118.

SAMURKAŞ DEDE

Ali Rıza Ünlü, Tarih Boyunca Gerede kitabında Samurkaş Dede'den söz eder. Ona göre Samurkaş Dede, Çardak köyünün kuzeydoğusunda Dikmen diye anılan bir tepede medfundur. Türbesi yoktur.[16]

Samurkaş Dede'yle ilgili araştırmalarımızda pek fazla bir malumata kavuşamadık. Ancak Dörtdivanlı Hilmî, bir şiirinde ondan söz etmektedir. Dörtdivanlı Hilmî, Sevdâyî mahlasıyla yazdığı bir manzumesinde Samurkaş Dede'yi gördüğünden söz eder. Buna göre şair, bir cuma gecesi Gerede Esentepe'de bulunan Şıhlar Kavağı'na gitmiş ve burada Ramazan Dede başta olmak üzere erenlerin zikir halkasına şahit olmuştur. Bu mecliste şair, Samurkaş Dede'yi de görmüştür.

Aynı mısralar içerisinde şair Himmet Dede ve Hisar Erenleri'nden de bahsetmektedir. Şairin ondan bahsettiği dörtlük şöyledir:

Himmet Dede aksakallı
Samurkaş Dede samur kaşlı
Hisar erenleri saçlı
Böylece gördü Sevdâyî[17]

16 Ali Rıza Ünlü, Tarih Boyunca Gerede, Osmanlıcadan Akt: Ömer Cevahircioğlu, Haz. Adem Çevik, İstanbul 2000, s. 108.

17 Ali Rıza Ünlü, a.g.e., s. 108.

GÖBÜ DEDE

Göbü Dede, Dörtdivan'ın Göbüler Köyü'nün kurucusu olarak bilinmektedir. Göbü Dede hakkında hemen hiçbir bilgi yoktur. Dörtdivan'daki ziyaret yerlerinden birisi de Göbü Dede'nin mezarıdır. Ona atfedilen birkaç mezar vardır. Bunlardan birisi Göbüler Köyü'nün mezarlığında bulunmaktadır. Bu mezar, mezar taşı kırık vaziyette ve bunun haricinde mamur olarak bugün de ziyaretgâhtır. Mezarın önceleri daha geniş olduğu ve birkaç metre karelik bir yerin Göbü Dede'nin mezarı olarak kabul edildiği görülmektedir. Mezarın yanında büyükçe bir ardıç ağacı bulunmaktadır. Bayramlarda Göbülerliler ilk olarak onun bu mezarlıkta yer alan mezarını ziyaret etmektedir. Ayrıca Göbü Dede'nin mezarının üzerinde oyuk bir taş bulunmaktadır. Ziyaretçiler bu taşa bir miktar para koyarlarmış. Özellikle çocuklar bu konan paraları oradan alırlar ve bundan istifade ederlermiş.

Civarda Göbü Dede'ye bağlanan şöyle bir anlatı bulunmaktadır: Hırsızlar, Göbüler Köyü'ne hırsızlık yapmak için giderler. Köyün girişinde evlerin biri tutuşur ve yanmaya başlar. Ateş diğer evlere sıçrar ve köydeki bütün evler yanmaya başlar. Hırsızlar korkar ve kaçarlar. Dörtdivan'a geldiklerinde böyle bir vaka olmadığını anlarlar. Köye kötü niyetle gittikleri için kendilerine böyle bir şey gösterilmiştir. Köylüler bunu Göbü Dede'ye bağlarlar ve onun köyü koruduğuna inanırlar.

Görüşülen bazı yaşlılar Göbü Dede'nin mezarının mezarlıkta olmadığını söylediler. Buna göre Göbüler Köyü Camii'nin

yakınlarındaki bir mezar ona aittir. Hatta Göbüler Köyü'nde üç tane dedeye ait mezar bulunmaktadır. Bu mezarlar birbirine karışmış durumdadır. Cami yanındaki mezarla ilgili şöyle bir anekdot vardır: Yakınlardaki bir evin gideri ve ahırdaki gübreler bu mezarın üzerine gidiyormuş. Mezar bu durumda harap bir vaziyete düşmüş. Evin sahibinin dede rüyasına girmiş. Kendisini rüyada birkaç kere ikaz etmiş. Fakat onlar dedenin rüyadaki ikazlarını dikkate almamış. Neticede evin sahibi hasta olmuş.

Göbü Dede'nin mezarlarının bulunduğu mezarlık oldukça eskidir. Burada başka eski mezarlar da bulunmaktadır. Derinlemesine yapılacak bir incelemeyle Göbüler Köyü'yle ilgili buradan daha aydınlatıcı bilgiler elde edilebileceğini tahmin ediyoruz.

ÜMMÎ KEMÂL
(15. Yüzyıl)

Ümmî Kemâl, Sultan II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed dönemlerinde Anadolu'da yaşamış bir erendir. Onun daha önceki Osmanlı hükümdarları döneminde Anadolu'da olup olmadığı hususunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Gelibolulu Âlî onu Künhü'l-Ahbar adlı tarihinin tezkire kısmında Sultan II. Murad devri şairlerinden biri olarak göstermektedir. Dolayısıyla onun Sultan II. Murad döneminde Anadolu'ya geldiği tahmin edilebilir. Anne, babasının kim olduğu ve doğum tarihi bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda kendisinin 1375 senesinde doğduğu kayıtlıdır. İsmail Ünver ise Ümmî Kemâl'le ilgili bir bildirisinde onun divanında Ubeydullah Hamid (ö. 1412)'e bağlılığından söz etmesinden hareketle bunun olabilmesi için mutasavvıfın yirmi yaşlarında olması gerektiğini ve buradan yola çıkılırsa 1385-1395 yılları arasında doğmuş olabileceğini söylemektedir. Bütün bunlardan sonra kesin bir tarih verilemese de Ümmî Kemâl'in 14. Yüzyıl'ın son çeyreğinde doğduğu anlaşılmaktadır.

Ümmî Kemâl'in uzun bir ömür sürdüğü ondan bahseden kaynakların verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Doğum yeri konusundaki bilgiler ise oldukça karışıktır. Onun Horasan, Karaman, Niğde'de doğduğunu söyleyen araştırmacılar ve kaynaklar vardır. Menâkıbnâme'ye göre Anadolu'ya Horasan'dan gelmiştir. Biz de bu görüşü şimdilik kabul ettiğimizi burada be-

lirtmek isteriz. Bolu Salnâmesi'nde ise mutasavvıfın Buhara'da doğduğu kayıtlıdır.

Hayati Yavuzer, mutasavvıfın bulunduğu ve doğduğu şehirler hakkında bazı önemli tespitlerde bulunur. Müminzâde'nin,

Karaman ülkesinde neş'eti Larende'den oldı

Seyâhat eyleyüp geşt eylemişdi 'arz-ı İrân'ı

(Karaman ülkesinde Larende'de doğmuştur. Seyahat eyleyerek İran topraklarını gezmiştir.)

beytinden hareketle araştırmacı şöyle der: *"Biyografik Osmanlı kaynaklarında Karamanlı olarak anılması, Divanı'nda Mevlâna, Sultan Veled, 'Âşık Paşa, Gülşehrî gibi Orta Anadolu mutasavvıflarından söz etmesi ve Şeyh Hâmid'le olan ilişkisi, şâirin hayatının bir bölümünün Larende, Konya, Aksaray, Kayseri ve Niğde'de geçmiş olabileceğini, hatta bir süre Bursa'da bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir."*[18]

Menâkıbının Ümmî Kemâl'den "Horasanlı" diye söz etmesine rağmen Yavuzer, mutasavvıfın "Karaman (Larende)"da doğduğu ve ilk yıllarını burada geçirdiğini kabul eder.

Ümmî Kemâl'in gerçek adı İsmail'dir. Türbe içinde yer alan bilgilerden onun Pir Muhammed Bahâeddin'in veya Sûfî Sultan'nın (Şeyh Ali Erdebilî) dervişlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Sûfi Sultan tarafından Anadolu'ya gönderilen velilerden olduğu yine menâkıbnâmedeki kayıtlar arasındadır. Osmanlı Müellifleri'ne göre Hayreddin Tokadî'nin mürşidi[19] Cemâl-i

18 Hayati Yavuzer, Bolu Erenlerinden Kemâl Ümmî, Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 19.

19 Bir kişiyi mânevi olarak yetiştirmek, yani irşat etmek yetkisine sahip kişilere mürşit denir. Mürşid-i kâmil ise kemâl yani olgunluk sahibi mürşit demektir.

Halvetî ile pirdaşdır. Yani Cemâl-i Halvetî ile Ümmî Kemâl, Pîr Muhammed Erzincanî'den eğitim görmüşlerdir. Yine türbede yer alan kayda ve Derviş Ahmed'in Menâkıb-ı Kemâl Ümmî'de kaydettiğine göre Anadolu'ya Horasan'dan gelmiş, burada irşat vazifesiyle görevlendirilmiştir. Anadolu'ya gelen Ümmî Kemâl önce Niğde dolaylarına gelmiş, ardından Bolu'nun bugün Tekkeköy diye anılan mevkiine yerleşmiştir. Burada Aladağ ve Bozarmut Yaylası dolaylarında yaşadığı anlaşılmaktadır. Halifesi Sarı Müderris'in divanında buralarla ilgili yer alan şiirler onun Bolu'da yaşadığı hakkındaki yorum ve tereddütleri artık kesin bir bilgi hâline getirmektedir.

Ümmî Kemâl, burada şehirden uzak bir hayat yaşamış, mümkün olduğunca vaktini Tekkeköy'de, Aladağ'da ve Bozarmut Dağları'nda geçirmiştir. Buna göre kendisi şehirden lezzet almayan, dağların doruklarında gezen, efkarını yüksek yerlerde dağıtan bir meşrebe sahiptir. Onun bölgede bulunan yabani ağaçları da aşıladığı halk arasında hâlâ söylenegelir. Menâkıb-ı Kemâl Ümmî'de yer alan şu mısralar da bunu doğrulamaktadır:

Gezerdi tagı şehre gelmez idi
Şehirden lezzet aslâ almaz idi

(Dağı gezerdi ve şehre gelmezdi. Şehirden de asla lezzet almaz idi.)

Nazar-gâhı Alatag olmış idi
O derd-i 'ışkı anda bulmış idi

(Onun gözünün gördüğü yerler Aladağ olmuştu. O aşk derdini orada bulmuştu.)

Yiri olmış idi kûh u bey[âb]ân
Yüzin görmege müştâk idi insân

(Onun yeri dağlar ve çayırlık yerler olmuştu. İnsanlar yüzünü görmeye hasret kalmıştı.)

Bozarmud tagların itmişti me'vâ
Açup ol yirleri eylerdi ihyâ

(Bozarmut dağlarını yurt edinmişti. O yerleri açıp ihya ederdi.)

Anun deştîlerini aşlar idi
Döner bir yire girü başlar idi

(O dağların ağaçlarını aşlar idi. Döner ve bir yerden yine başlar idi.)

Kerâmet nûrın anda saçmışıdı
Anı görsen ne yerler açmışıdı[20]

20 Ramazan Sarıçiçek, "Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17, İstanbul 2016, s. 300. Buradaki "açmak" kelimesinin önemi üzerinde biraz durmakta yarar var. Osmanlı hükümdarları, asker ve topyekûn bir halk ile beraber fetih ruhunu biraz da

(Keramet nûrunu orada saçmıştı. Onu görseydin, nasıl yerler açmıştı!)

Deştî, yabani ağaç demektir. Bu mısralara göre Ümmî Kemâl, keramet nurunu, burada bir memleket açmak için kullanmış bir azizdir. Anlaşıldığı kadarıyla o bu bölgeye yerleştiğinde burada yerleşim yoktu. Açmak ifadesi kullanıldığına göre Ümmî Kemâl, bu yerleri yaşanabilir hâle getirmiş, belki toprağı işlemiş ve buralardaki ağaçları aşılayarak insanların ve hayvanların istifade etmesine çalışmıştır.

Türbesinde, dinî ve tasavvufî bir ortamda büyüdüğü; Dağıstan, Azerbaycan, Tataristan, Özbekistan, Türkiye ve Arap ülkelerinin çeşitli yerlerinde bulunduğu kayıtlıdır.

Yine türbesindeki başka bir kayda göre Ümmî Kemâl, Dağıstan'da şimdilerde Baytogay Köyü diye bilinen yerde Keski adıyla Kounkala denilen eski bir Kumuk köyünde dünyaya gelmiştir. Yalnız bu kayıtla ilgili herhangi bir kaynak belirtilmemiştir. Buna göre ilk tahsilini doğduğu yerde tamamlayan Ümmî Kemâl, daha sonra Şirvan'a gitmiş, buradaki tahsil hayatından sonra Osmanlı ülkesine gelmiştir. Yine Ümmî Kemâl'in Oğuz boyundan olduğu ifade edilmektedir.

Türbede yer alan "Seyyid" ifadesinden onun Hz. Peygamber soyundan gelmiş bir eren olarak kabul edildiği söylenebilir.

"açmak" kelimesiyle anlatmışlardır. Osman Gazi'ye atfedilen "İstanbul'u aç gülzar yap" mısraı ve yukarıdaki menakıb parçası da bunu göstermektedir. Buna göre açmak, fethedilen yerleri ihya etmek, onarmak, imar etmek anlamlarında kullanılmıştır. Kanaatimizce Osmanlı ve diğer Türk fetihlerini konu edinen araştırmacıların konu perspektifinde bu kelimenin içerdiği anlama yer vermesi beklenir.

Bir başka görüşe göre Ümmî Kemâl, 1375'li yıllarda Karaman'da doğmuş ve hayatının büyük bir kısmını Erdebil'de geçirmiş, daha sonra Bolu'nun Tekkeköy/Işıklar Köyü'ne gelerek burada yaşamıştır. Ümmî Kemâl'in buraya, nispeten kalabalık bir grupla geldiği söylenmekte ve Osmanlı devirlerinde köyde bir tekkenin olduğu ifade edilmektedir. Bu son ifadeye köyün ismini de dikkate alarak katıldığımızı söyleyebiliriz.

Bugün, Ümmî Kemâl'in eviyle ilgili bazı bilgilere ulaşmış durumdayız. Tekkeköy ve Bolu arasında bulunan, Tekkeköy'e birkaç km uzaklıkta ve köyle Fakılar Yaylası arasında bir mevkide taş yığınları bulunmaktadır. Bu yığınların etrafında ise önceden ağıl olarak kullanıldığı anlaşılan ve taşlarla çevrili bir alan vardır. Burası Tekkeköylüler arasında "Ümmî Kemâl Ağılı" olarak bilinmektedir. Yerinde yaptığımız incelemelerde define arayıcılarının burada kaçak kazı yaptıkları görülmüştür. Özellikle evin olduğunun söylendiği yer çok dikkat çekicidir. Burası büyük bir oda büyüklüğünde bir yerdir ve önceden ev olarak kullanılmış olması çok muhtemeldir.

Bu bilgileri kendisinden aldığımız Tekkeköylü Hamza Gülen (d. 1958, hayvancılıkla iştigal ediyor) ilginç bir hadise nakletmiştir:

Ümmî Kemâl'in ağılının olduğu yere 2016 senesinde askeriye tatbikat için geliyor. Buraya çadırlar kuruluyor. Çavuşlardan biri Hamza Gülen'e kendisine yaşlılardan o bölgeyle ilgili bir şeyler söylenip söylenmediğini soruyor. O da hiçbir şey nakledilmediğini ifade ediyor. Çavuş, o mevkiinin tamamen mezarlık olduğunu beyan ediyor. Bu bilgi kendisine nereden ulaştı, kaynak nedir bilinmiyor. Tekkeköy gibi en az altı asırlık bir geçmişi olan bir köy düşünüldüğünde bunun mümkün olduğunu söylemek isteriz.

Burada şunu ifade etmeliyiz ki, Anadolu'da Ümmî Kemâl'e atfedilen yer isimleri vardır. Bunlardan bir tanesi Kahramanmaraş'ta bulunan Ümmî Kemâl tepesidir. Maraş ve Ümmî Kemâl arasında nasıl bir ilgi olduğu tespit edilememiştir.

Ayvansarâyî'nin ve Bursalı Mehmed Tahir'in belirttiğine göre Ümmî, Kemâl "şefkat" kelimesinin işaret ettiği Hicrî 880 (Milâdî 1475) senesinde burada vefat etmiş ve yine buraya defnedilmiştir. Bolu şer'iyye sicillerinde yapılan araştırmalar neticesinde böyle bir kayda ulaşılmıştır.

Bu sicillerde yapılan araştırmalar onun soyunun burada devam ettiğini göstermektedir. Hatta devlet, onun soyundan gelenlere bazı vergi muafiyetleri de tanımıştır. Ümmî Kemâl'in soyu Bolu'nun Gerede ve Dörtdivan ilçelerinde de devam etmektedir. Kendisinin Dörtdivan'a bağlı Çalköy'de bir süre yaşadığı da bilinmektedir. Zira burada ablası Şıh Şehriban'a ait bir türbe yer almaktadır. Bu bile onun en azında Gerede ve Işıklar Köyü (Tekkeköy) arasında kalan mevkide çeşitli zamanlarda bulunduğunu göstermektedir. Buna göre Ümmî Kemâl'in soyu bugün Bolu merkeze bağlı Tekkeköy, Dörtdivan ve Gerede dolaylarında devam etmektedir.

Ümmî Kemâl geçimini çobanlık yaparak, özellikle küçükbaş hayvanlarla ve çiftçilik yaparak temin etmiştir. Kendisine ait bazı arazilerin olduğu şifâhî olarak ifade edilmektedir.

Ümmî Kemâl'in Ailesi

Ümmî Kemâl hazretlerinin ailesi hakkındaki en sağlam bilgiler menâkıbında ve Bolu Şer'iyye Sicilleri'nde kayıtlıdır. Bu son kaynak, daha çok Ümmî Kemâl'in soyundan gelenler için kullanılabilir. Şimdiki bilgilerimize göre Ümmî Kemâl'in Şıh Şeriban adında bir ablası, ikisinin adı bilinen üç oğlu vardır. İsimleri bilinen oğulları Sinan ve Cemâl'dir. Sinan Efendi, medrese tahsili görmüş, âlim biridir. Cemâl ise meczuptur. Onlar hakkında aşağıda detaylı bilgi verilmiştir.

Ümmî Kemâl'in eşiyle ilgili ise kaynaklarda herhangi bir bilgi zikredilmemektedir. Hayati Yavuzer, divanında geçen, "Çün geçdi yâdum bilişüm şeyhümle üstâzım işüm" (Tanıdığım tanımadığım herkes, şeyhim ve eşim buradan geçti) dizesinde geçen "işüm" kelimesini "eşim" olarak kabul ettiğimiz takdirde eşinin kendisinden önce vefat ettiğini kabul eder. Buna göre Ümmî Kemâl'in evlendiğini ve çocuklarının olduğunu genel-geçer bir bilgi olarak kabul edebiliriz.

Bolu sicillerinde Ümmî Kemâl'in soyundan gelen kimselerle ilgili bilgilere rastlamak mümkündür. Bunlardan 1705 senesinde yazılmış bir fermanda Ümmî Kemâl evlâdı olan Ahmed ve Mahmud adlı kimselerden söz edilmektedir. Buna göre bu kimselerin Kanuni Sultan Süleyman döneminden beri bazı vergilerden muaf olduklarına dâir ellerinde ferman bulunduğu, bu haklarından istifadenin devamı için bir arz-ı hâl (dilekçe) kaleme aldıkları ve bunun da kabul edildiği yazılmaktadır. Yine

Mart 1706 tarihli bir fermanda şu satırlar kayıtlıdır: "… ma'lûm ola ki Muhammed ve Sâlih ve Bâkî ve Hüseyn nâm kimesneler ve sâ'irleri Dîvân-ı Hümâyûn'a arz-ı hâl idüp Bolı Sancağı'nda Dört Divan Kazâsı sâkinlerinden olup Bolı Kazâsı'na tâbi' Boz Armutlu nâm türbede medfûn Şeyh Kemâl Ümmî kuddüse sırruhu'l-azîzün evlâdları dervişanlar…"

Bu satırlardan Dörtdivan ve yöresinde yaşayan ve Ümmî Kemâl evlatlarından olan kimselerden söz edilmektedir. Burada "dervişanlar" ifadesinden bu evlatların onun silsilesinden gelen kişiler, dervişler olabileceğini de ifade etmek gerekir. Bu durumda da burada hâlen tasavvufî faaliyetlerin sürdüğünü anlamak mümkündür.

Ümmî Kemâl hazretlerinin neslinden gelenlerle ilgili bir bilgiye Niyâzî-i Mısrî hazretlerinin hatıralarında da rastlamaktayız. Burada yer alan notlar şöyledir: "Vakt-i duhâda iki kimse geldi nirden gelürsiz didüm İstanbuldan dir. Bir gafûrîden bi'atlı imiş, biri Kemâl Ümmînün evlâdından imiş. Bolulıyum dir yâ bunda ne hidmete geldinüz didüm hemân seyâhatdür murâdımuz magribe giderüz didiler."[21] Bu notlara göre Ümmî Kemâl hazretlerinin neslinden biri 17. Yüzyıl'ın sonlarına doğru Mağrip taraflarına doğru biriyle beraber seyahate çıkmış, bu yolculukta Limni Adası'na uğramışlar ve burada Niyâzî Mısrî hazretleriyle görüşmüşlerdir.

Çeşitli kaynaklarda Ümmî Kemâl neslinin Tekkeköy, Dörtdivan, Gerede hatta İstanbul'da devam ettiğini ifade eden kayıtlar mevcuttur. Bunlardan birisi de yine Ümmî Kemâl soyundan

21 Halil Çeçen (Haz.), Niyazî-i Mısrî'nin Hatıraları, Dergâh Yay., 2. Baskı, İstanbul 2014, s. 83.

geldiğini beyan eden Geredeli Hacı Emin Efendi'nin oğlu Hacı Ahmed Kemâleddin Üstün hocadır.

Ümmî Kemâl Hazretlerinin Sandukası

Ümmî Kemâl'in Ablası Şıh Şehriban

Ümmî Kemâl hazretlerine yaklaşık 10 km ötede, Çalköy'de "Şıh Şehriban" diye bilinen ablasının türbesi bulunmaktadır. Bu türbe yakın zamanlara kadar yörede "Çalköy'deki türbe" olarak kabul edilmekteydi.[22] Şıh Şehriban'ın hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

22 Tülay Uğuzman Er, Dörtdivan Kasabasının Sosyal ve Kültürel Araştırması, Ankara 2000, s. 115.

Ümmî Kemâl'in Çocukları

Menâkıbnâme'ye göre Ümmî Kemâl'in üç oğlu vardır. Çocuklarından ikisinin ismi bilinmektedir. Bir oğlunun adı Sinan, diğerininki Cemâl'dir. Diğerinin ismi bazı kaynaklarda "Gök Halil" diye ifade edilmiş olsa da menkıbede onunla ilgili bir bilgi yoktur. Ümmî Kemâl hazretlerinin üç oğlunun olduğu menâkıbda,

Cihânda varıdı üç oglı anun
Sürûr-ı kalbi idi evliyânun[23]

(Dünyada onun üç oğlu vardı. O üç oğul evliyanın kalbine sevinçti.)

şeklinde belirtilmiştir. Sinan, Menâkıb'da "Sinan Bey" diye anılmaktadır. Sinan Bey'in âlim biri olduğu ve medrese tahsili gördüğü ifade edilmektedir. Cemâl ise meczup olarak tanıtılmaktadır.

Menâkıb-ı Kemâl Ümmî'de Sinan'la ilgili anlatılanlar şöyledir: Sinan, Ümmî Kemâl'in oğullarından birisidir. Allah ona olgunluk ve marifet vermiştir. Fazilette eşi benzeri olmayan Sinan Bey'i irfan ehli kişiler yaşadığı devirde çok severdi. Okumakta, ilimde benzeri olmayan bir kişiydi. Bu sebeple cihan halkı ona hayrandı. İlmiyle âmil bir insandı. Fakat şeyhlerin ümmîliğini yererdi ve kendisine bir mürşid-i kâmil ararDı. Sinan Efendi, ümmî kişinin, âlemin kutbu olsa da yanında muteber olmadığını söylerdi. Bu düşüncelerden dolayı Sinan, babası Ümmî Kemâl'i hiç dikkate almazdı. Bir gün babasına

23 Ramazan Sarıçiçek, "Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17, İstanbul 2016, s. 321.

müşkülünü açan Sinan'a Ümmî Kemâl, hacca gitmesini tavsiye eder.

Sinan hacca gider. Gitmeden önce babası ona makâm-ı İbrahim'de iki rekât namaz kılınca, yanında bir ihtiyar göreceğini söyler. Hac yolculuğu sırasında gemi fırtınaya tutulur ve kayalara vurarak parçalanır. Sinan Bey'i bu kazadan babası Ümmî Kemâl kerametle kurtarır. Karadan yoluna devam eden Sinan Bey bu sefer yol kesen eşkıyanın eline düşer. Onların elinden Sinan Bey'i yine Ümmî Kemâl kurtarır. Sinan Bey, bütün bunların babasını inkâr etmekten ötürü başına geldiğini anlar ve pişman olur. Yolculuğa devam eden Sinan Bey, Mekke'ye varır, Kâbe'yi tavaf eder. Makâm-ı İbrahim'de iki rekât namaz kılar. Selam verdiği sırada yanında bir ihtiyar görür. Bir de bakar ki, o kişi babası Ümmî Kemâl'dir. Orada bulunan bir kişi, yıllardan beri bu şahsın namazlarını burada kıldığını söyler. Sinan, babasının değerini anlamıştır.

Yine Sinan'la ilgili türbede kayıtlı menkıbelerden biri şöyledir: Bir zaman, Ümmî Kemâl oğlu Sinan'a "Oğul! Eğer ihlâsın varsa gel şu ayağımın üstüne bas. Göresin sen dahi vakit nicedir, demeyesin. Bu vakit gecedir." der. Oğlu ayağına basınca, Ümmî Kemâl ayağını oynatır. O sırada oğlunun gözünden perdeler kalkar ve arşı seyretmeye başlar. Bütün melekleri ve sema halkını namaz kılar bir hâlde görür. Babasının bu kerameti karşısında onun büyük bir veli olduğunu idrak eden Sinan, onun ayaklarına kapanır. Sinan babasından böylece feyz almış olur.[24]

Ümmî Kemâl'in diğer oğlu Cemâl'in meczup olduğu ifade edilir. Menâkıb'da kendisinden bahsedilen satırlarda şöyle denir:

---

24 Ramazan Sarıçiçek, a. g. m., s. 311.

Mübârek nâmı birinün Cemâldür
O da hâl ehli bir sâhib-kemâldür

(Birinin mübarek ismi Cemâl'dir. O da hâl[25] ehli ve kemâl sahibi biridir.)

Gören sanur anı dîvâne idi
Yıkılmış hâtırı vîrâne idi

(Onu gören deli sanırdı. Harap olmuş hatırı vîrâne gibiydi.)

Tamâm cezb 'âlemine düşmiş idi
Cihân halkı başına üşmiş idi

(Tamamen cezbe[26] âlemine düşmüştü. Bu cihanın halkı da başına üşmüş idi.)

Gezerdi mest olup dünyâyı her bâr
Velî keşf eyleridi râz-ı esrâr

(Her seferinde kendinden geçmiş hâlde dünyayı gezerdi. Sırları keşfederdi.)

25 Hâl, bilginin davranış, duygu ve düşünce hâline getirilmesidir. Hâl ile bilgi yaşanır ve o kişinin davranışı hâline gelir.

26 Cenâb-ı Hakk'ın kulu kendisine çekmesi anlamında kullanılmaktadır.

Cihânı keşf iderdi lâ'ubâli
Fenâ vâdîsine düşmişdi hâli

(Hiçbir teklif olmadan dünyayı keşfederdi. Onun yolu yokluk vadisine düşmüştü.)

Sözi olmış idi remz ü işârât
O kişide var idi özge hâlât

(Sözü remiz ve işaretlerle dolu idi. O kişide bambaşka hâller vardı.)

(...)

Tek ü tenhâ gezerdi her diyârı
Yogıdı halk içinde i'tibârı

(Her diyarı tek başına ve yalnız gezerdi. Halk içinde itibârı yoktu.)

Kimesne bilmezidi anda ne var
Velîkin sırdan olmışdı haberdâr

(Kimse onda ne olduğunu bilmezdi. Fakat o, sırdan haberdar olmuştu.)

Geyer idi o pâre pâre câme
Sarınmaga bulımazdı 'imâme

(O, paramparça olmuş elbiseler giyerdi. Sarınmak için bir sarık dahi bulamazdı.)

Elin çekmiş idi dünyâdan el-hak
N'ola olur ise fânî-i mutlak[27]

(Doğrusu dünyadan elini çekmiş idi. O mutlak bir yokluk hâlinde olduysa bunda ne var!)

Derviş Ahmed, uzun uzadıya Cemâl'i anlatmaya devam eder. Buna göre Cemâl, dîvâne idi. Başı açık, yalın ayak yürürdü. Eline akçe verseler almaz idi. Dünyaya hiç rağbet etmezdi. Yanında bir kabak vardı ve onu yanından hiç eksik etmezdi. Bu kabağın içinden şarap eksik olmazdı. Cemâl gece gündüz ondan içerdi. Kabak boşalsa bile kendiliğinden yeniden dolardı. Onun bu hâlini duyanlar padişaha durumu bildirdiler. Padişah durumu soruşturmak istedi. Cemâl'in yanına birkaç adam gönderdi ve keyfiyeti sordu. Cemâl gelenlere kızarmış gözleriyle esrardan söz açtı. Harabat ehli Cemâl'in bu sözleri karşısında orada bulunanlar hayretlere gark olur. Onun hâlinden anlamayan birkaç ham yobaz Cemâl'i öldürmeye kastettiler ve onun canına kıydılar. Cemâl'in öldürülmesini emredenler de iflah olmadılar. Bu emri veren kişi, bir gün bir rüya görür. Bu durum menâkıbda şöyle anlatılmaktadır:

Görür bir gice seyrinde o sultân
İder Ümmî Kemâl oglıçun efgân

27 Ramazan Sarıçiçek, a. g. m., s. 321.

(O sultan bir gün rüyasında görür ki, Ümmî Kemâl oğlu için ağlamaktadır.)

Yanup yakılması varıdı gâyet
Derûnında ziyâdeydi harâret

(Onun oğlu için yanıp yakılması çok fazla idi. İçindeki hararet bu yüzden çok fazlaydı.)

Didi şâha Cemâlim kanı n'itdün
Di söyle n'eyledün sen anı n'itdün

(O padişaha dedi ki, "Benim Cemâlim nerede, ne ettin? Ne eyledin, sen ona ne yaptın?")

Haber virsen n'ola bana Cemâlim
Ne itmişdür ola sana Cemâlim

(Bana Cemâlimi haber versen. Sana Cemâlim ne yapmıştır?)

Vücûdını n'içün anun yog itdün
Cefâyı gerçi kim bana çog itdün

(Onun vücudunu niçin yok ettin? Gerçi böyle yapmakla bana cefayı çok ettin.)

Deyince kalkup ayag üzre turdı
O şâhuñ yüzine bir sille urdı[28]

(Deyince ayağa kalktı ve o padişahın yüzüne bir sille vurdu.)

Emri veren kişi rüyasında kendisine "Nettin benim Cemâlimi" diyen Ümmî Kemâl'den bir sille yer. Bu hâl ile uyanan kişi, pişman olsa da iş işten geçmiştir. Hasta olur, bir süre sonra da vefat eder.

28 Ramazan Sarıçiçek, a. g. m., s. 324.

Ümmî Kemâl'in Vefatı

Ümmî Kemâl'in halifesi Sarı Müderris Sinan Efendi'nin bir şiirindeki başlıktan onun ne zaman vefat ettiğini yaklaşık olarak tahmin edebiliyoruz. Buna göre bu şiirin başlığı şöyledir: "Hâze'l-beyt-i fî vakt-i vefâtihî ve minhâ fî-vasıyyet-i rabî'in ba'dehû sülüsete eyyâm." Başlığın tercümesi ise şöyledir: "Bu beyit bahardan üç gün sonra şeyhin vasiyetinde ve vefat vaktindeyken yazıldı."[29]

Bu ifadelerden Ümmî Kemâl'in baharda ve yaşlılığın getirdiği hastalıklar sebebiyle vefat ettiğini ve vefat etmeden önce de bir vasiyette bulunduğunu anlıyoruz. Sarı Müderris'in mersiye türündeki bu şiiri hem Ümmî Kemâl'e duyduğu muhabbeti, hasreti ve vefatıyla duyduğu hüznü dile getirmekte hem de şeyhinin hayatı ve vefatı hakkında bazı küçük bilgiler ihtiva etmektedir. Bu sebeple bu mersiyeyi aşağıya kaydediyoruz:

Şeyh var iken kış günleri vakt-i bahâr idi bana
Ol şeyhsuzın yaz günleri fasl-ı şitâ oldı bana

(Şeyh -Ümmî Kemâl- varken kış günleri bana bahardı. O şeyhsiz günlerde yaz günleri bana kış mevsimi oldu.)

29 Emre Sessiz, Sarı Müderris Şeyh Sinan ve Divanı İnceleme-Metin-Dizin, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisasn Tezi, Tez Danışmanı: Yrd. Do. Dr. Cemal Aksu, İstanbul 2014, s. 189.

Vardım anun yaylasına saldım nazar sahrâsına
Ol gün çiçekler yas tutub vâ fürkatâ derler bana

(Onun yaylasına vardım. Yeşil düzlüklere baktım. O gün çiçekler yas tutup bana "Vah ayrılık" derler.)

Şeyh yolunun bülbülleri zârî kıluban her biri
Ol şeyh içün yas okuyub yâ hasretâ derler bana

(Şeyhin yolunun bülbüllerinin her biri inlemektedir. O şeyh için yas tutup bana "vah hasret!" derler.)

Vardım anun türbesine verdim selâm ravzasına
Dostdan haber virür iken n'olmış haber vermez bana

(Onun türbesine vardım. Ravzasına selam verdim. O şeyh, bana dosttan haber verirken ne oldu da şimdi haber vermez!)

Dedi namâzım kılmadın kılmaklıga kasd kılmadın
Kanı karındaşlık hakkı deyübeni küsmüş bana

(Bana "Namazımı kılmadın. Kılmayı da düşünmedin. Kardeşlik hakkı nerede?" deyip de küsmüş.)

Didim dirisin diriye kılmak namâz şer'î degil
Diri namâzın kılmaga fetvâ neden geldi bana

(Dedim ki, “Sen dirisin. Dirinin namazını kılmak câiz değildir. Böyleyken dirinin namazını kılmaya fetva nereden geldi?”)

Ümmî Kemâl gitmiş deyü aglar anınçün ay ve gün
Ben nicesi aglamayam andan toğardı gün bana[30]

(Ay ve güneş Ümmî Kemâl gitmiş diye ağlamaktadır. Güneş bana ondan doğardı, ben nasıl ağlamayayım!)

Ümmî Kemâl Hazretlerinin Türbesi-Tekkeköy-Bolu

30 Emre Sessiz, a. g. t., s. 189-190.

Ümmî Kemâl'in Mürşitleri ve Tarikatı

Ümmî Kemâl, Halvetiyye veya Bayramiye tarikati içinde yetişmiş velilerdendir. Kendisi şimdiki bilgilerimize göre Şeyh Ali Erdebilî'nin, Şeyh Hamîd-i Velî'nin (Somuncu Baba'nın), Müzaffereddîn-i Lârendî'nin, Hacı Bayram-ı Velî'nin ve Pir Muhammed Bahâeddin Erzincânî'nin dervişlerindendir.

Bursalı Mehmed Tâhir "Efâhim-i Halvetiyyeden Cemâl-i Halvetî'nin pîrdaşlarından ve Muhammed Bahâeddinîn-i Erzincânî müstahleflerindendir." demektedir.

Necla Pekolcay'a göre ise Ümmî Kemâl'in şeyhi Somuncu Baba'dır. Bunun yanında Erdebil Tekkesi gibi yerlerden de istifade ettiği, uzun süren seyahatlerde başka sûfîlerle görüştüğü tahmin edilebilir. Ancak, onun burada Halvetiyye erkânını sürdürdüğünü gösteren bazı işaretler vardır. Halifesi Sarı Müderris Sinan Efendi'nin Ankara Milli Kütüphane'de yer alan divanının bir nüshasında bulunan evrâd-ı şeriften yola çıkarak onun Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'den feyiz alan Pir Muhammed Bahâeddin'in halifesi olduğunu ileri sürebiliriz. Dolayısıyla ve buna göre kendileri Halvetiyye içinde önemli bir isim olan Cemâl-i Halvetî ile pirdaştır.

Ümmî Kemâl'in etrafında bulunan ve onun tarafından yetiştirilen dervişlere bu yörede Kemâlîler / Kemâlliler dendiğini burada ifade edebiliriz. Menâkıb-ı Kemâl Ümmî'de geçen şu beyitler bunu göstermektedir:

Kemâlli dinse bu cumhûra hakdur
Cemâlü'llâha bunlar müstehakdur[31]

(Bu topluluğa Kemalli dense bu haktır. Bunlar Allah'ın cemâlini görse gerektir.)

Olam dirsen Kemâllilerden iy yâr
Salavât vir Resûlü'llâha her bâr[32]

(Sen eğer Kemallilerden olayım dersem her seferinde Peygamber'e salavat getir.)

Ümmî Kemâl'in tarikat kültüründe ayrı bir kol kurucusu olarak değerlendirildiğini görmekteyiz. Böyle bir görüşü dile getiren Hayati Yavuzer şöyle demektedir: *"Tarikatı hususunda, eski kaynakların Halvetîlikte ısrarlı olmalarına karşılık Hoca Ali'ye bağlılığı da göz önünde bulundurularak Safevî-Halvetî yollarının birleştirildiği 'Kemalli' şubesinin kurucusu olduğu sonucuna varılmıştır."*[33]

Ümmî Kemâl'in yaşadığı dönemde Sâfî Sultan, Somuncu Baba, Pir Muhammed Bahâeddin-i Erzincânî ve Hacı Bayram-ı Velî gibi erenlere bağlı olduğu, divanı ve diğer kaynaklardan hareketle dile getirilmiştir. Bu konudaki en önemli kaynak

31 Ramazan Sarıçiçek, a. g. m., s. 294.

32 Ramazan Sarıçiçek, a. g. m., s. 340.

33 Hayati Yavuzer, Kemâl Ümmî Dîvânı İnceleme-Metin, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölünü, Halk Edebiyatı Eğitim Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1997, s. 678.

onun divanıdır. Bilindiği gibi şair mutasavvıflar divanlarında bağlı bulundukları mürşitlere methiye, mersiye türünde şiirler yazmışlardır. Bu tür şiirler onların feyz aldıkları kaynakları tespitte çok önemli ipuçları barındırmaktadır. Ümmî Kemâl, divanında iki mürşidinden açıkça söz etmektedir. Bunlardan biri Şeyh Hâmid (Somuncu Baba), diğeri Hoca Alî'dir.[34]

Ümmî Kemâl Menâkıbı da onun bağlandığı veya görüştüğü mürşid-i kâmiller hakkında önemli bilgiler vermektedir:

Oradan Rûm'a anı geldi dirler
Safî Sultân'dan el aldı dirler

(Onu oradan Anadolu'ya geldi derler. Safî Sultan'dan el aldı derler.)

İdüp cân u gönülden ana himmet
Didi Ümmî Kemâl'de var kerâmet

(Safî Sultan can ve gönülden ona mânevî yardımda bulunup Ümmî Kemâl'de keramet olduğunu söyledi.)

Budur zannum tamâm bu olacakdur
Velîyu'llâh makâmın bulacakdur

(Benim zannım bu ki, o Allah'ın velilerinin makamını bulacaktır.)

34 Hayati Yavuzer, Bolu Erenlerinden Kemâl Ümmî, Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 27.

Varup ihyâ iderse Rûm'ı n'ola
Cihân enfâsı müşkiyle tola

(O Anadolu'ya varıp orayı ihya etse n'ola! Dünya onun nefesinin misk kokusuyla dola.)

Bu beyitler bize çok önemli bir hususu haber vermektedir. Bu da Sâfî Sultan'ın Ümmî Kemâl hazretlerinin mürşidi olduğu ve onu çok şuurlu ve uzun dönem devam eden bir hareketin temsilcisi gibi Anadolu'ya göndermesidir. Bu hareketin adı Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasıdır. Birçok mutasavvıf bu gaye ile Anadolu'ya gelmiş ve bu toprakların günümüzdeki hâline kavuşması için buralara mânevî bir tohum ekmişlerdir. Anadolu'da, Orta Doğu'da ve Balkanlar'da uzun süre devam eden barışın sebebi budur. Ümmî Kemâl hazretleri de bu hareketin yaşatıcısı, uygulayıcısıdır.

Kaynaklarda ve türbede yer alan bilgilerde Ümmî Kemâl'in çağdaşlarından Hacı Bayram-ı Veli'ye bağlılığından bahsedilir. Menkıbe'de Hacı Bayram Velî'nin Ümmî Kemâl'i tanıdığına ve onun yüksek hallerini bildiğine dikkat çekilmektedir. Kemâl Ümmî Divanı'nda yer alan ve aşağıya kaydettiğimiz Hacı Bayram Veli'yle ilgili bir şiir de Ümmî Kemâl'in Somuncu Baba'nın vefatından sonra ona intisap ettiği yolundaki görüşlere kuvvet kazandırmaktadır. Menâkıbname'deki şu mısralarda Hacı Bayram-ı Velî'nin Ümmî Kemâl'in her fırsatta mübarek hatırını sorduğu, gelen gidenlerle ona daima selam gönderdiği, bu iki azizin aynı asırda yaşadığı, birbirlerinden ve hallerinden haberdar bulundukları ifade edilmektedir.

Husûsâ Hacı Bayrâm gibi sultân
Mübârek hâtırın sorardı her ân

(Özellikle Hacı Bayram gibi bir sultan, onun mübarek hatırlarını her an sorardı.)

Gün olmazdı yüzini görmeyeydi
Selâmını yahud irgürmeyeyedi

(Yüzünü görmediği yahut selamını göndermediği bir gün olmazdı.)

O sultânıla hem-'asr olmışıdı
Biribirin 'acâ'ib bulmışıdı

(Onunla aynı yüzyılda yaşamışlar ve birbirlerini şaşılacak bir hâlde bulmuşlardı.)

Dir idi bu kişi genc-i Hudâdır
N'ola ümmî ise sâhip-edâdur

(-Hacı Bayram- derdi ki, bu kişi Allah'ın hazinesidir. Ümmî ise ne var bunda, naz makamındadır.)

Anılur ümmîlikle gerçi nâmı
Tarîkat ehlinin budur be-nâmı[35]

35 Ramazan Sarıçiçek, "Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17, İstanbul 2016, s. 302.

(Gerçi nâmı ümmîlikle anılmaktadır fakat tasavvuf yoluna girenlerin nâmı budur.)

Kemâl Ümmî Divanı'nın bir yazmasında yer alan aşağıdaki manzume onun Hacı Bayram-ı Veli'ye bağlı olduğunu düşündürmektedir:

Bir evliyâ eydür bana
Tiz gel Hacı Bayram'a sen
Seni gerek ise sana
Tiz gel Hacı Bayram'a sen

(Bir evliya der ki bana: Tez Hacı Bayram-ı Velî'ye gelin. Eğer sana sen gereksen tez Hacı Bayram-ı Velî'ye gel.)

Eğer gözün görürise
Aklun başunda yâr ise
Maksûd murâd dîdâr ise
Tiz gel Hacı Bayram'a sen

(Eğer gözün görürse, aklın başında sana yâr ise, amacın ve istediğin Cenab-ı Hakk'ın cemâlini görmekse tez Hacı Bayram-ı Velî'ye gel.)

Olmasun şekk ü gümânun
Oddan âzâd ola cânun
Elin al tevbe kıl anun
Tiz gel Hacı Bayram'a sen

(Hiçbir şüphen olmasın. Canın ateşten azat olsun. Onun elini tutup tövbe eyle. Tez Hacı Bayram-ı Velî'ye gel.)

Dervîşleri begâyetde
Dâim zühdile tâatde
Yokdur yakın vilâyetde
Tiz gel Hacı Bayram'a sen

(Dervişleri gayet çoktur ve her dâim ibadet hâlindedir. Yakın illerde onun gibisi yoktur. Tez Hacı Bayram-ı Velî'ye gel.)

Sırat köprisin geçmeğe
Şarâben tahûr içmeğe
Cennetde bile uçmağa
Tiz gel Hacı Bayram'a sen

(Sırat köprünü geçmek, cennetteki temiz içecekten içmek, cennette birlikte uçmak için tez Hacı Bayram-ı Velî'ye gel.)

Yüzin gören serverümün
Mürşid-i kâmil pîrümün
Şimdi kutbı durur Rûm'un
Tiz gel Hacı Bayram'a sen

(Kâmil bir mürşit olan pîrimin yüzünü gören kişi! O, şimdi Anadolu'nun kutbudur. Tez Hacı Bayram-ı Velî'ye gel.)

Kemâl Ümmî eydür size
Kulak urun işbu söze
Bir âvâze geldi bize
Tiz gel Hacı Bayram'a sen

(Kemâl Ümmî der ki, bu söze kulak verin. Bize bir ses geldi ve dedi ki: Tez Hacı Bayram-ı Velî'ye gel.)

Bu şiir Ümmî Kemâl'in Hacı Bayram-ı Velî'yle ilgisine işaret eden bir belge hüviyetindedir. Menâkıb'da da müellif Hacı Bayram-ı Veli hazretlerinin her an Ümmî Kemâl'in "mübarek" hatırlarını sorduğunu, ona selam gönderdiğini ve bu iki azizin aynı asırda yaşadıklarını dile getirmektedir. Bununla ilgili söz konusu beyitlere yukarıda yer verilmişti. Nitekim Ethem Cebecioğlu, bundan ötürü Kemâl Halvetî diye andığı Ümmî Kemâl'i, Hacı Bayram-ı Velî'nin halifelerinden biri kabul etmektedir. Cebecioğlu, Ümmî Kemâl'in, Somuncu Baba'nın vefatından sonra Hacı Bayram'ın dervişi olduğu kabul etmektedir.[36]

36 Ethem Cebecioğlu, Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı, Ankara 1994, s. 226. Ümmî Kemâl ve Hacı Bayram Veli arasındaki ilgiye işaret eden hususlardan birisi kanaatimizce Dörtdivan ve yöresinde Ahmediye ve Muhammediye okuma geleneğidir. Bu kitapların hem yazma hem de matbu nüshalarına en azından yakın zamanlarada kadar burada çok fazla rastlanması da bunu göstermektedir. Bilindiği gibi bu iki eser Hacı Bayram Veli hazretlerinin halifeleri Gelibolu'da medfun Yazıcıoğlu Ahmed ve Yazıcıoğlu Muhammed kardeşlere aittir. Bu eserlere vâkıf olan Ümmî Kemâl'in etkisi ile Dörtdivan ve çevresinde zamanla böyle bir gelenek ortaya çıkmış olabilir.

Buradan hareketle Ümmî Kemâl'in Somuncu Baba ve Erdebil tekkesiyle ilişkisi de söz konusu olmaktadır. Nitekim divânında ondan "şeyhümüz Hâmid" diye söz etmektedir. Bu beyitlerinde Şeyh Hamid'den sonra yerine Müzafferüddin isimli başka bir şeyhin geçtiğini de öğrenmekteyiz:

Kanı ol şeyhümüz Hâmid sa'îd ü müttekî zâhid
Fenâ 'âlemden ol 'âbid bekâ milke güzer kıldı

(O mübarek, takva ve züht sahibi şeyhimiz Hâmid nerede? O ibadet ehli kişi bu yokluk âleminden âhirete sefer eyledi.)

Ne var tolındısa hurşid bi-hamdi'llah kim ol mürşid
Müzaffer Hazretin tecdîd makâmında kamer kıldı[37]

(O güneş gurup ettiyse ne olmuş! O mürşidin yeni makamında Muzaffer hazretleri ay gibi göründü.)

Bu mısralarda Ümmî Kemâl'in Somuncu Baba'dan aşıkça "şeyhim" diye söz ettiğini görmekteyiz. Mustafa İsen ise bu mersiyeden hareketle onun Pir Muhammed Bahâeddin Erzincânî'nin halifelerinden olduğunu ve Somuncu Baba'ya yakınlık duyduğunu söylemektedir. Fakat Ümmî Kemâl burada Şeyh Hamîd-i Velî'den "şeyhimiz" diye söz etmektedir. Onun Hamîd-i Velî'ye (Somuncu Baba'ya) ne zaman, nerede bağlandığıyla ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Aynı zamanda divan dışında, Ümmî Kemâl'le ilgili onun Şeyh Hamîd-i Velî'ye bağlan-

37 Hayati Yavuzer, Bolu Erenlerinden Kemâl Ümmî, Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 17.

dığını gösteren başka herhangi bir kaynak da yoktur.[38] Ümmî Kemâl, şeyhi Somuncu Baba'nın 1412'den sonraki vefatından sonra Müzaffereddîn-i Lârendî''ye bağlanmış gözükmektedir. Bu hususta Hayati Yavuzer de şunları söyler:

"Biz Kemâl Ümmî'nin, Şeyh Hâmid'e bağlandığı yer ve tarih hususunda sadece bir tahminde bulunabilmekteyiz. Tahminimize göre bu bağlanma, Şeyh Hamid'in hac dönüşü Aksaray'a yerleşme tarihi olan 1403 yılından sonra vuku bulmuştur. Yine Şeyh Hâmid mersiyesinden anladığımız kadarıyla Kemâl Ümmî, 1412'den sonra da Müsafferüddin Lârendi'ye bağlanmıştır. Ancak bu bağlılığın ne kadar sürdüğü hususunda da bilgimiz yoktur."[39]

Onun burada Hacı Bayram-ı Velî ile olan münasebeti ve yakınlığı de açıklık kazanmaktadır. Bu iki sûfî en azından pirdaştırlar. Ümmî Kemâl'in Hacı Bayram-ı Veli'den "Şimdi kutbı durur Rûm'un" diye söz etmesi bu iki mutasavvıfın en azından birbirinin kıymetini takdir edecek şekilde birbirlerini sevdiğini göstermektedir. Yahut Somuncu Baba'nın vefatından sonra Ümmî Kemâl'in Hacı Bayram-ı Velî'ye intisap ettiği bir tahmin olarak da ifade edilebilir. Bu arada Fuat Bayramoğlu, Ethem Cebecioğlu gibi araştırmacılar Latîfî Tezkiresi'nde sözü edilen ve bir Hacı Bayram dervişi olan Kemâl-i Halvetî'nin Ümmî Kemâl olduğunu ifade etmektedirler.

Ümmî Kemâl'in bağlı bulunduğu ve kaynakların en çok andıkları isimlerin başında Hoca Ali Erdebilî gelmektedir. Bu zat kaynaklarda "Şeyh Safî, Aliyyü'l-Halvetî, Hoca Ali" gibi isimlerle anılmaktadır. Şey Ali Erdebilî, Halvetîlik tarihi içerisinde çok önemli yere sahip olan İbrahim Zâhid-i Geylânî'nin halifesi

38 Hayati Yavuzer, a. g. e., s. 28.

39 Hayati Yavuzer, a. g. e, s. 29.

ve damadı olan Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin torunudur. 1393 senesinde babasının vefatı üzerine posta geçmiş, 1429 senesindeki vefatına kadar bu makamda kalmıştır.[40]

Buradaki duruma göre Ümmî Kemâl'in bağlı bulunduğu, görüştüğü mürşid-i kâmillerle ilgili bir karışıklık ortaya çıkmaktadır. Bu hususla ilgili en önemli yorumu şimdiki durumda Hayati Yavuzer yapmıştır. Buna göre Ümmî Kemâl, 1412'deki vefatına kadar Şeyh Hâmid-i Velî'ye bağlı kalmış, onun vefatından sonra bir süre Müzafferüddîn-i Lârendî'ye ve daha sonra Hoca Ali Erdebilî'ye bağlanmıştır. Hoca Ali Erdebilî'nin ise 1429'daki vefatından sonra ise onun oğlu ve Şeyh Şâh diye tanınan Şeyh İbrahim'le ilişkisini sürdürmüştür. Nitekim divanında da bu hususta işaretler vardır:

Bu devrân içre ol Hân'un harîfi yokdur inanun
Meger Şeyh Şâh ola anun nazîri kendü tayında[41]

(Bu âlem içinde onun bir benzeri yoktur, inanın. Onun bir benzer meğer Şeyh Şah ola!)

Buradan hareketle Ümmî Kemâl'in bağlı bulunduğu tarikatin de oldukça tartışmalı bir hâle geldiğini söyleyebiliriz. Müstakimzâde Süleyman Saadeddîn, Ayvansarâyî ve Bursalı Mehmed Tâhir onun Halvetî olduğunu ifade ederler. Fuat Köprülü de Şeyh Hâmid ve Hoca Ali Erdebilî'ye yazdığı mersiyelerden ötürü onu Halvetî kabul eder. Menâkıbıb-ı Kemâl Ümmî'de

40 Hayati Yavuzer, a. g. e., s. 29.

41 Hayati Yavuzer, a. g. e., s. 31.

ise mutasavvıfın yine Halvetî olduğu kabul ve beyan edilmektedir:

Tarîk-i Halvetî'de mâhir idi
Kerâmâtı 'acâyib zâhir idi

(Halvetî tarikatinde üstat idi. Kerametleri şaşılacak derecede ortada idi.)

Hickman ise Kemâl Ümmî'nin Safevî tarikatine mensup olduğunu ifade eder. Hickman'a göre onun Hoca Ali Erdebilî'ye bağlılığı Safevî oluşunun da en büyük delilidir. Araştırmacı, onun divanının bir şubesi de Anadolu'da bulunan Safevîliğin buralardaki faaliyetleriyle ilgili önemli bir belge olarak kabul eder. Fakat Osmanlı kaynaklarında mutasavvıfın Safevîliğiyle ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.[42] Hayati Yavuzer de onun Şiiliğe karşı herhangi bir eğiliminin olmadığını söyledikten sonra mutasavvıfın şu beytine işaret eder:

Her kişi bir dîn ü mezheb tutar illâ bize
Şer'-i Ahmed dîn-i İslâm mezheb- Nu'mân yiter[43]

(Her kişi bir din ve mezhep tutar. Fakat bize Hz. Peygamber'in şeriati, İslam dini ve Ebu Hanife'nin mezhebi yeter.)

42 Hayati Yavuzer, a. g. e., s. 32-33.

43 Hayati Yavuzer, a. g. e., s. 33.

Ümmî Kemâl'in Eserleri

Ümmî Kemâl hazretlerinin eserleri genel olarak dinî-tasavvufî içerikte ve didaktik olarak kaleme alınmışlardır. Bu eserlerde Ümmî Kemâl'in dinî-tasavvufî konulara derin bir hâkimiyetinin bulunduğu görülmektedir. Eserlerin içeriği incelendiğinde onun medrese tahsili gördüğü, en azından tekke çevrelerinde iyi bir eğitimden geçtiği anlaşılmaktadır. Bu eserlerde en çok dikkat çeken husus Ümmî Kemâl'in ayet ve hadislere yaptığı göndermeler ve bazı İranlı şairlerin isimlerini yazdıklarında bizzat zikretmesidir. Divanında münacat ve tevhitlerdeki âyetleri tespit eden bir tez onun bu konuda ne kadar zengin bir birikime sahip olduğunu göstermiştir.[44]

Ahlak Risalesi

Ahlak Risalesi, Nuşirevan'ın veziri Büzürcmihr'in hükümdara yönelik nasihatlerini içermektedir.[45]

---

44 Söz konusu tez için bkz.: Ahmet Yanpınar, Kemâl Ümmî Divanında Münacât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tespiti, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk-İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

45 Bilal Aktan, "Kemâl Ümmî'nin Vefât Risâlesi ve Dil Özellikleri", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, 2006, S. 19, s. 96.

Risâle-i İman

Namaz konusunda yazılmış bir risaledir. Namazı huşu içinde ve vecdile kılmanın önemi üzerinde çokça durulmaktadır. Eserde bazı hadislere de yer verilmektedir.

Kırk Armağan

Dinî-Tasavvufî içerikte yazılmış iki yüz beyitlik didaktik bir mesnevidir. Aruz ölçüsüyle yazılmıştır. Ölüm anında insanın ahirete kırk armağan götürmesi konu edilmiştir. Eser, Hz. Peygamber'in ölüm konusunda söylediği bir hadisin nazma çekilip kaleme alınmasıyla oluşmuştur. Abdulkadir Karahan, eserin kırk hadis tercümesi olduğunu söylemektedir. Hayati Yavuzer ve İsmail Ünver, bu görüşün aleyhindedir. Eserin konusu kısaca şöyledir:

"Bir gün bir adam Hz. Peygamber'e gelerek ölmek istediğini, çabuk ölmesi için kendisine dua etmesini ister. Peygamber de kendisine, ölümün –Tanrı'dan başka herkes için- mutlaka geleceğini, ancak ona hazırlıklı olması gerektiğini söyler. Bu hazırlıkların her birisi birer armağan olarak ifade edilir. Armağanlar 10 menzilde takdim edileceklerdir. Her menzile 4 armağan gerekir. Armağanlar maddi şeyler olmayıp, dini-tasavvufi bir kısım kavramların bir insan tarafından meziyet olarak benimsenmesi, onlarla donanmış olarak ölüme hazırlık yapmasıdır."[46]

Eser, çeşitli divan yazmalarında yer almaktadır. Kırk Armağan üzerine Hayati Yavuzer'in bir bildirisi vardır.[47]

---

46 Hayati Yavuzer, Kemâl Ümmî Dîvânı İnceleme-Metin, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölünü, Halk Edebiyatı Eğitim Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1997, s. 43.

47 Hayati Yavuzer, "Kemal Ümmi'nin Kırk Armağan Mesnevisi", Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu, Bolu 1998.

Hikâye-i Hazire-i Kuds

Enes b. Mâlik tarafından rivayet edilen bir hadisin nazma çekilmesiyle oluşmuş bir eserdir. Burada âhiret âleminde cennet ve cehennem halkı ayrıldıktan sonra velilerin Hazire-i Kuds denilen yere yerleştirilecekleri anlatılır. 139 beyitten oluşmaktadır. Aruz ölçüsüyle yazılmıştır.

Risale-i Vefat

Doksan bir beyitlik bir eserdir. Aruzun "Mefâ'îlün/mefâ'îlün/ fe'ûlün" kalıbıyla yazılan bu eser Bilal Aktan tarafından bir inceleme ile birlikte yayınlanmıştır.[48] Eserin tek yazması bilinmektedir. Eser Bilal Aktan'ın tespitine göre Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan 71/2'de (20b-23a) kayıtlıdır. Kaside nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Dünyanın gelip geçiciliği, eşyanın süsüne aldanma, mal ve para biriktirme, ölümün gelip çatması ve insanlar üzerinde bıraktığı etkiler, ölünün namazının kılınışı, kabre götürülüşü, ölümün dehşeti, hesap meleklerinin gelişi, amellerin mizana vurulması, ahiretteki sorgu-sual, namaz kılmanın ve yalan söylememenin önemi gibi konular oldukça sade bir dille işlenmiştir. Eski Anadolu Türkçesi özelliklerinin bariz bir şekilde görüldüğü Risâle-i Vefat'ta bazı güzel söyleyişler vardır. Aşağıdaki beyitler adı geçen eserden alınmıştır.

Ki çok evler harâb iden ölümler
Kavışdurmaz bu ölüm ayrılanı

48 Bkz.: Bilal Aktan, "Kemâl Ümmî'nin Vefât Risâlesi ve Dil Özellikleri", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s. 95-107.

(Çok evleri harap eden ölümler. Ölüm ayrılanı kavuşturmaz.)

Niçe ‘azîzleri hasret koyupdur
Niçe sultânlarun kaldı mekânı

(Nice büyükleri hasret içinde koymuş ve nice sultanların mekânı da öylece kalmıştır.)

Niçe sevgülüleri ol ayırdı
Gözünde komadı nâm u nişânı[49]

(Nice sevgilileri ölüm ayırmıştır. Kimsenin gözünde bir isim ve nişan bırakmamıştır.)

Divan

Ümmî Kemâl Divanı, onun Yunus Emre yolunda söylediği tasavvufî şiirlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Divan, onun dünya ve tasavvuf görüşünü en iyi ortaya koyan eseridir. Divanın birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Hayati Yavuzer, en son olarak Ümmî Kemâl Divanı’nın kırk iki adet nüshasını tespit etmiştir. Aynı zamanda çeşitli mecmualarda da şiirlerine rastlanmaktadır. Örneğin Câmi’un-Nezâ’ir ve Câmiu’l-Meânî gibi mecmularda mutsavvıfın çok sayıda şiiri yer

49 Bilal Aktan, “Kemâl Ümmî’nin Vefât Risâlesi ve Dil Özellikleri”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s. 102.

almaktadır.[50] Bu durum, Ümmî Kemâl şiirlerinin uzun zamanlar boyunca sevilerek okunduğunu göstermektedir.

Divandaki şiirleri iki grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birinci grup şiirleri; tevhid, naat, münacaatlar oluşturmaktadır. Bunlarda Arapça ve Farsça kelimeler daha yoğun kullanılmıştır. İkinci grup şiirlerini ise yaratıcıya kavuşmayı esas alan eserler oluşturmaktadır. Bunlarda Türkçe kelime ağırlıklı, sade bir söyleyiş dikkat çekmektedir.[51]

Hayati Yavuzer'in söylediği gibi divanı, Ümmî Kemâl'in dünya ve tasavvuf görüşünü en iyi yansıtan eseridir. Bir şiiri dışında diğer bütün şiirleri aruzla yazılmıştır. Şiirleri ağırlıklı olarak nazım şekli açısından gazel, nazım türü açısından ilahi türündedir. Bu divanda mesnevi, kaside, gazel, murabba, terci'-i bend, kıt'a, tuyug nazım şekilleri kullanılmıştır. Divandaki kasideler "tevhid, münacaat, na't, medhiye, mersiye, bahâr-nâme, hazan-nâme ve nasihat-nâme" türünde yazılmışlardır. Divanda Eski Anadolu Türkçesinin özellikleri bariz bir şekilde görülmektedir. Ümmî Kemâl'in sade, samimi, yapmacıktan uzak, Yunus Emre'nin Türkçesini andıran bir dili vardır.[52] Eser, Hayati Yavuzer ve Ramazan Sarıçiçek tarafından doktora tezi olarak çalışılmış, Yavuzer'in çalışması basılmıştır. Sefa Balbaba tarafından da divan üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.[53]

---

50 İsmail Ünver, "Kemal Ümmî" Maddesi, TDVİA, C. 25, s. 230.

51 İsmail Ünver, "Kemal Ümmî" Maddesi, TDVİA, C. 25, s. 229.

52 Hayati Yavuzer, Kemâl Ümmî Dîvânı İnceleme-Metin, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölünü, Halk Edebiyatı Eğitim Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1997, s. 679.

53 Sefa Balbaba, Kemâl Ümmî Divanı Tenkitli Metin İndeks, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2009, s. 351 sayfa.

Divandaki beyit sayısı üç binden fazladır. Ümmî Kemâl'in şiirlerinde işlediği konuların bazıları şöyle sıralanabilir: Allah'ın varlığı ve birliği, Allah'a yakarış, Hz. Peygamber sevgisi, dünyanın gelip geçiciliği ve vefasızlığı, dervişlerin halleri, iyi ahlak, iyi davranışlara yönelik nasihatler...

Türk Tasavvuf Edebiyatı Tarihi içerisinde önemi, tesirleri tam olarak anlaşılamamış mutasavvıflardan biri olan Ümmî Kemâl'in en önemli eseri olan divanı hakkında Hayati Yavuzer'in şu tespitleri çok yerindedir:

"Üslup bakımından Kemâl Ümmî, Anadolu mutasavvıf şairleri arasında telkin, estetik ve söyleyiş güzelliğini bir araya getirebilmiş ender şahsiyetlerden biridir. Üslubuna özlü ve nükteli bir anlatım, hikemî bir eda hakimdir. Fikir ve duygu ile beraber ahenk bakımından da olgun mısraları vardır. Kullandığı terminoloji, İslamî-Tasavvufî ortak kültür ile Türk insanının din anlayışının tezahüründen doğmuş ve millîleşmiş bir terminolojidir."[54]

Ümmî Kemâl, şiirlerinde tasavvufî bir edaya sahiptir. Bu konuya aşağıda ayrıntılı olarak temas etmekle beraber burada kısaca değinmek istiyoruz. Onun aşağıdaki şiiri ölüm konusunu çok güzel işlemektedir:

Bakın ey cân ü dil gözün açanlar
Bekâ mülkü fenâ ilden seçenler

(Ey can ve gönül gözünü açanlar! Ebedî mülkü bu yokluk diyârından seçenler!)

54 Hayati Yavuzer, a. g. t., s. 680.

Hani şol cem' olup tez dağılanlar
Hani şol şem' olup yanıp tütenler

(Hani şu hemen toplanıp dağılanlar! Hani şu mum gibi yanıp tütenler!)

Hani şol dünyaya mağrur olanlar
Hani şol menzile konup göçenler

(Hani şu dünya ile gururlananlar, hani şu menzile konup göçenler!)

...

Hani şol illere bizim diyenler
Hani şol yerleri ekip biçenler

(Hani şu illere bizim diyenler, hani şu yerleri ekip biçenler!)

Hani şol baş oluben sananlar
Kamu halkın hakkın yiyip içenler

(Hani şu halka baş olup onun hakkını yiyip içenler!)

Hani şol kalalar burçlar yapanlar
Hani anda durup yiyip içenler

(Hani şu kaleler, burçlar yapanlar ve orada yiyip içenler!)

Kemâl Ümmî sen ol Hak'tan yana kaç
Kaçan kurtulur ölümden kaçanlar

(Kemâl Ümmî sen o Hak'tan yana kaç. Ölümden kaçanlar ondan nasıl kurtulur!)

Ümmî Kemâl'in divanında tabiat adeta tefekkür zeminidir. Bu sebeple şiirlerinde ağaçlar, kuşlar, yer, gök, toprak, hayvanlar pek çok vesileyle anılırlar. Aşağıdaki beyti tabiatta yaşananlardan mutasavvıfın nasıl bir tefekkür malzemesi çıkardığını örneklemektedir:

Gönül gözile bak âsâr-ı rahmetu'llaha
Nice kılur ölü yiri diri ter ü tâze

(Allah'ın rahmetinin eserlerine gönül gözüyle bak. O, ölmüş yeri nasıl diri ve taze kılmaktadır!)

Ümmî Kemâl'in tabiata bakışının bugünkü düşünce yapımızdan çok farklı olduğu, onun tabiattan ibretlik manzaralar devşirdiği ve asla hiçbir şeyi küçük, basit görmediği ortadadır. Aslında o, tabiatta bulunan her şeyin kendi dilince Hakk'ı zikrettiğini söyler:

Kamusı dillü dilince hemîşe zikr ider
Od u su hâk ü hevâ Lâ İlâhe İlle'l-lah

(Hepsi de kendi dilince zikreder: Ateş, su, toprak, hava "Lailâheillallah" der.)

Son olarak bu divanın çeşitli başlıklar altında karşımıza çıktığını ifade edelim. Bilindiği gibi bazı divanlar vâridât, makâlât adı altında karşımıza çıkabilmektedir. Ümmî Kemâl Dîvânı'nın da "Makâlât" başlığı altında bir nüshasına rastlanmış ve üzerinde bir çalışma yapılmıştır.[55]

Destan-ı Suk Ehlinin Halini Beyan Eder

Dr. Namık Aslan, Ümmî Kemâl'in "15. YY. Tekke Şairlerinden Kemal Ümmî'nin Bir Destanı" yazısında "Destan-ı Suk Ehlinin Halini Beyan Eder" başlıklı bir manzumesini yayınlamıştır. "Rahmet olsun canınuz bulsun hayat / Aşkile deyin hem resule salavat" mısralarıyla başlayan bu manzume 35 dörtlükten ve iki beyitten müteşekkildir. Manzume Ümmî Kemâl'in acziyetini ifade ettiği mısralarla başlamaktadır. Bu destanda uzunca bir bölümde Ümmî Kemâl içinde bulunduğu hâli tevazu ile ifade etmiştir. Bir dörtlük şöyledir:

Kavilde zahire hoşem
Fiilde batına boşem
Zikirde gerçi hamûşem
Şiirde ehl-i güftârem

55 Bkz.: Bilal Aktan, "Kemal Ümmi Dîvanı'nın Makâlât Adlı Yazması ve Dil Özellikleri", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, 2006, S. 20, s. 99-111.

(Sözde görünüşte hoşum. Fiillerimde ise aslında boşum. Zikir konusunda susarım. Şiirde ise söz ehliyim.)

Bu manzumeyi yayınlayan Aslan'ın da kaydettiği üzere bu destan "baştan sona bir tür iç hesaplaşmanın yapıldığı bir manzume" olarak kabul edilebilir. Ümmî Kemâl bu manzumede özellikle çarşı-pazar halkının içinde bulunduğu hâle dikkat çeker. Burada insanların sözlerine yalan karıştırması, muhatabını aldatması, dünya malına tamah ederek hata işlemesi anlatılmaktadır.

Ümmî Kemâl'in Dinî-Tasavvufî Şahsiyeti

Toplumu muhabbet ve bilgiyle yoğuran veliler mücevher kıymetindeki tavsiyeleriyle yüzlerce yıldan beri insanlığın hizmetinde olmuşlardır. Ümmî Kemâl'in de bu şahsiyetlerden olduğuna eserleri yeterince işaret etmektedir. Şiirlerinde o; kin tutmamayı, dedikodu yapmamayı, kibirlenmemeyi, intikamdan vazgeçmeyi, başkalarına kuyu kazmamayı tavsiye eder. Bunun yerine daima iyilik yapmak, kabrimizi bile aydınlatacak hayırlı işlerle meşgul olmak gerektiğini söyler. Onun ilahileri genelde bu minvaldeki konular üzerinden insanlığı mânevî olarak besleyecek derin bir dünya görüşüyle doludur. Bu şiirlerde işlenen ideal derviş tipinin ideal insan demek olduğunu herhalde söylemeye gerek yok. İdeal dervişin öne çıkarıldığı bu mısralarda amaç aslında barış ve huzur dolu bir toplumu inşa etmektir. Bu açıdan bakıldığında onun mısraları günümüze ve bütün insanlığa seslenmektedir. Ümmî Kemâl'in aşağıdaki gazeli bu çerçevede okunabilecek bir eserdir:

Aceb mü'min tutar mı kîn içinde
Yâ kibr ü kîn ola mı dîn içinde[56]

56 Örnek verilen şiirler için şu kaynaktan yararlanılmıştır: Hayati Yavuzer, Bolu Erenlerinden Kemâl Ümmî, Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2013. Şiirler tarafımızdan günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

(Bir mümin acaba içinde kin tutabilir mi? Dinin içinde kibir ve kin olabilir mi?)

Çü sûfîlik safâ-yı meskenetdür
Küdûret mi tutar miskîn içinde

(Sûfîlik bir yerde huzurla durabilmektir. Bir yerde sakin olanlar içlerinde keder tutabilir mi?)

Eger dervîş isen ko intikâmı
Ki ‘âdet budur ol âyîn içinde

(Eğer dervişsen intikamı bir yana koy. Bu yolda âdet budur.)

Taşı sâfî içi kalp olma zinhâr
Ki sıgmaz karanu aydın içinde

(Dışı güzel içi sahte olma sakın! Çünkü karanlığın içine aydınlık sığmaz.)

Seni öğ ayruğı söğ mi didi şeyh
Sana şol tevbe vü telkîn içinde

(Şeyh sana telkin ve tövbe verirken kendini öv, başkasına söv mü dedi?)

Ko ucbı hey müselmân ol müselmân
Ki İslâm az olur hodbîn içinde

(Ey Müslüman! Şu kibri bırak ve Müslüman ol. Bencil kişilerde Müslümanlık az olur.)

Dilün tut gaybet ü bühtânı terk it
Uyarma ko yılanı in içinde

(Dilini tut, gıybeti ve iftirayı terk et. Yılanı ini içinde uyandırma!)

Derin kazma kuyuyı bî-yazıgçün
Ki âhir sen yatısarsın içinde

(Günahsız insanlar için kuyuyu derin kazma. Çünkü sonunda içinde sen yatacaksın!)

Bir iş işle bir iş kazan ki sana
Bulına ol karanu sîn içinde

(Öyle bir iş işle ve öyle bir şey kazan ki, o karanlık mezar içinde senin yanında olsun.)

...

Kemâl Ümmî di hak sözi utanma
Ki kılıç nesne kesmez kın içinde

(Kemâl Ümmî, hak sözü söyle, utanma. Kılıç, kının içinde bir şey kesmez -Söylenmemiş söz etki etmez.-)

Ümmî Kemâl, divanda bu türden ahlaki öğütlerini ve nasihatlerini dizeler arasında ifade eder. Bunlarda bazen toplumu ve insanı inşa eden çok önemli kavramlara dikkat çekildiği olur. Bunlarda birisi de cömertliktir:

Her hayr u tâ'at u hünerün başıdur sehâ
Nider kerâmeti kişiye tek kerem gerek

(Cömertlik, her hayrın, ibadetin ve hünerin başıdır. Kişi kerameti ne yapar? Kişiye cömertlik gerek.)

Onun bu nasihatlerinin her yüzyılda genel-geçer düşünceleri içermesi şiirlerinin evrenselliğini de gösterir. Esasen onlar günübirlik, anlık duygu ve düşüncelerle değil; kıymetinden bir şey kaybetmeyen fikirlerle toplumu beslerler. Ümmî Kemâl hazretlerinin de bu mutasavvıflardan biri olduğunu bu mısraları göstermektedir.

Tabii, bütün bu güzellikler aşk ile, sevgi ile gerçekleşecektir. Mutasavvıflar buna eserlerinde daima dikkat çekmişlerdir. Bu sevgi anlayışı gönülleri bir ve diri kılan bir aşkın ifadesidir ve bu husus divanların muhtevasını adeta bezemiştir. Bu sevgi Hakk sevgisidir. Hakiki aşk da budur:

Anı sevmekdürür ‘aşk-ı hakîki
Kalanun sevgisi nefs ü hevâdur

(Hakikî aşk O’nu sevmektir. Diğer şeylerin sevgisi nefsî ve boştur.)

Ümmî Kemâl hazretlerinin tabiatı ve münzevî hayatı çok sevdiği kendi şiirlerinden, menkıbesinden ve Sarı Müderris Sinan Efendi Divanı’ndan anlaşılmaktadır. Bu durum menâkıbında kendi dilinden de anlatılmaktadır. Menâkıbında yarasını tedavi ettiği ve kendisine nasihatlerde bulunduğu için padişah tekkeye köyler vakfetmeyi düşünür. Bunu da Ümmî Kemâl’e söyler. Bu durum şöyle anlatılmaktadır:

Şeh-i ‘âlem işidince bu pendi
Ziyâde hazz idüp gâyet begendi

(Âlem padişahı bu nasihati işitince oldukça hazzedip çok beğendi.)

Orada vakf idem didi nici kûy
Didi Ümmî Kemâl ahvâlümi tuy

(Orada “Nice köy vakfedeyim!” deyince Ümmî Kemâl dedi: “Ahvâlî duy!”)

Bana dünyâda bir nesne gerekmez
Cihânun yükin ‘âkil kişi çekmez

(Bana bu dünyada bir şey gerekmez. Akıllı kişi bu cihanın yükünü çekmez.)

Bana ancak Hudâdur lâzım olan
Kim anı yoklugıla buldı bulan

(Bana lazım olan ancak Allah’tır. Ki O’nu bulan kişi onu yokluk ile buldu.)

Derûnum ‘ışk-ı Hakkıla toludur
Beni adam sanup dime uludur

(Gönlüm Hakk’ın aşkıyla doludur. Beni adam sanıp da “Bu kişi yücedir!” demeyin.)

...

Bunun gibi nice söz didi şâha
Vedâ‘ idüp oradan girdi râha[57]

(Daha bunun gibi padişaha nice sözler söyledi. Veda eyledi ve orada yola girdi.)

57 Ramazan Sarıçiçek, “Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17, İstanbul 2016, s. 338.

Ümmî Kemâl'in herhangi bir halife bırakmamasından ve menâkıbında yer alan yukarıdaki ifadelerden onun herhangi bir tasavvuf mesleğini temsil ve tesis etmek için özel bir gayretin içinde olmadığı anlaşılıyor. Esasen onun inzivayı tercih etmesinden, Aladağlar'a çekilmesinden ve yalnızlığı çok sevmesinden ve menâkıbında yer alan diğer ifadelerden hareketle bunun böyle olduğu anlaşılıyor. Fakat onun gelenleri geri çevirmediği, giderek etrafında dervişler topluluğu meydana geldiğini de tahmin edebiliriz.

Ümmî Kemâl, şiirlerinde vahdet-i vücûd düşüncesini esas almış bir mutasavvıfdır.[58] Bu düşünce bütün varlığın tek vücut olduğuna, her şeyin ve eşyanın bir bütün hâlinde bulunduğuna işaret eder. Buna küllî vücut da denir ve istenen, vahdet-i vücudu yani vücut birliğini eşref-i mahlûkat olan insanın gönlünde hissedebilmesidir. Bu yoğun bir eğitimi, riyazeti, zikri ve ibadeti gerektiren bir anlayıştır. Vahdet-i vücud düşüncesini benimseyenlerin varlığa büyük bir sevgi ve saygıyla yönelmeleri beklenir. Ümmî Kemâl'in de şiirlerinde eşyaya, bitkilere, insanlara ve hayvanlara büyük bir saygı ve sevgiyle yöneldiğini görmekteyiz. Onun Tekkeköy, Bozarmut civarında ağaçları aşılaması, münzevi olarak zamanını doğada bir başına geçirmesi bu yönden değerlendirilebilir.

Ümmî Kemâl, kâmil bir insan ve mürşittir. Eserleri ve günümüze kadar halk üzerinde uyandırdığı derin etkiler buna yeteri kadar işaret etmektedir. Verdiği eserlerin dinî-tasavvufî türlerde ve didaktik tarzda olması da kendisini bu şekilde tanı-

58 Hayati Yavuzer, Kemâl Ümmî Dîvânı İnceleme-Metin, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölünü, Halk Edebiyatı Eğitim Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1997, s. 687.

mamız gerektiğine işaret etmektedir. Divanındaki şu beyti de bunu göstermektedir:

Ümmî Kemâl'e fazl u 'inâyet kılursa Hak
Azmışları yola okuya kulaguz gibi

(Hak, Ümmî Kemâl'e yardım ederse yoldan çıkmışları bir kılavuz gibi yola davet ede.)

Ümmî Kemâl hazretleri, şeriate önem veren mutasavvıflardandır. Esasen "dört kapı, kırk makam" anlayışının hâkim olduğu tasavvuf anlayışında şeriat ilk kapı, dervişin uyması gerektiği kurallar bütününü ifade eder. Bazen, şeriatın yaşanarak insanın kendi içindeki hakikatini ortaya çıkarması hususu onun ikinci plana atıldığı gibi bir zannı ortaya çıkarmaktadır. Halbuki, durum hiç de öyle değildir:

İ hakîkatden dem uran bî-şerîatden urma lâf
Şer'i koyup bid'ate uyar zirâ gümrâh olur

(Ey hakikatten bahseden kişi! Şeriatsizlikten asla söz etme. Çünkü şeriatı bırakıp sonradan ortaya çıkan inanışlara uyanlar yolunu kaybeder.)

Ümmî Kemâl şiirlerinde diğer mutasavvıfların eserlerinde özellikle durdukları konulara temas eder. Mesela ölüm bunlardan birisidir. Divanında ölüm hakkında şunları ifade ettiğini görürüz:

İ gâfil-i bî-hâsıl ölüm var ölüm var
Aç gözüni ol hâzır ölüm var ölüm var
İ gönül uyan ki uş irdi ölüm
Dünyede kime amân virdi ölüm

(Ey elinde hiçbir şeyi olmayan gâfil kişi! Ölüm var ölüm! Aç gözünü, hazır ol, ölüm var ölüm! Ey gönül, uyan ki işte erdi ölüm. Bu dünyada ölüm kime aman verdi!)

Ölüm, gerçek âşıklara gelmez. Yunus Emre'nin buyurduğu gibi "Ölen hayvan imiş, âşıklar ölmez." Buna Ümmî Kemâl de divanında dikkat çeker:

Bayramıdur ölüm güni girçek 'âşıklarun
K'anlar canını ma'şûka kurbân alur gider

(Ölüm günü gerçek âşıkların bayramıdır. Onlar canını sevgiliye kurban olarak alıp giderler.)

Ümmî Kemâl, burada gerçek âşıklara dikkat çeker. Aşk, insanın varlığın hakikatini anlaması, Hakk'ın yeryüzündeki tecellilerini görebilmesi için en emin yoldur. Fakat zor bir yoldur. Birçok çileleri vardır. Ancak irfanın tecelli edebilmesi için aşk gerekir. Ârif olmak âşık olmaktan geçer. Ârifler nefislerini bilirler. Dolayısıyla varlığın hakikatine de vakıftırlar. Onların mertebeleri çok büyüktür. Bunu Ümmî Kemâl şu mısralarıyla dile getirmektedir:

‘Ârife her nefesde bir mi‘râc
Gönüle her mahalde bir Tûr’dur

(Âriflere her nefeste bir miraç vardır. Gönle ise her yerde bir Tûr Dağı bulunmaktadır.)

Mutasavvıf, burada aşk ateşine yananların öldükten sonra ateşe yanmayacaklarını şu mısralarıyla dile getirmektedir:

Şâyed oda yanmaya cânun yarın
Ger bugün bu ‘aşk odına yanasın

(Yarın canın ateşlerde yanmasın dersen, gel bugün bu aşk ateşinde yan.)

Hak, âriflerin gönlünde tecelli eder. Bu yüzden kimsenin gönlünü kırmamak gerekir. Kimde nasıl bir mânânın olduğu bilinmez. Gönül ulu bir dergahtır. Gönlü hafife almamak gerekir. Hele bu gönül dervişlerinse çok dikkat etmek gerekir. Burası ulu bir dergâh gibidir:

Sıma gönülleri kim Çalap’ın manzarıdur
Kiçi sanma ulu dergâhını dervişlerün

(Gönülleri kırma, çünkü gönül Hakk’ın nazar ettiği yerdir. Dervişlerin yüce dergâhını yani gönüllerini asla küçük sanma.)

Gönül kırmamak, insanların yanı sıra cümle mahlukat ile iyi geçinmeyi gerekli kılar. İnsan, Hak için sevmeli, Hak için yermelidir. Yoksa kendi kendisine hiçkimseyi hakir görmemelidir:

Hemîşe Hakk içün sev Hakk içün yir
Bu mahlûkun kamu yoksul u bayın

(Bu yaratılmışların yoksulunu, zenginini hep Hakk için sev ve onları Hakk için yer.)

Gönül, mutasavvıfın şiirlerinde en çok dikkat çektiği konuların başında gelir. Bazen bu vesileyle sitemde bulunur. Bir yerde gönlünün karasını ağartamadığından, fakat saçının sakalının ak olduğundan söz eder. Ümmî Kemâl, hatalarımızın ve günahlarımızın affedilmesi için hiçkimsenin suçuna bakmamak ve gönül yıkan insanlara karşı sabretmek gerektiğini ifade eder. Ayrıca kimsenin gönlünü yıkmamak ve beddua almamak gerektiğini şiirlerinde dile getirir:

Bize bir gönül gerek kim pür-safâ vü derd ola
Hiç içinde jeng ü pas u kîne vü gerd olmaya

(Bize öyle bir gönül gerek ki, tamamen huzur ve dert ile dolu olsun. İçinde hiç kir, pas, kin ve toz olmaya.)

Ârifler ve gerçek Hak âşıkları yalnızlığı, dolayısıyla halveti çok severler ve tercih ederler. Dış dünyanın gönül inciten, zihni

tırmalayan ve insanı karışıklığa düşüren pek çok işleyişi yüzünden mutasavvıflar yalnızlık köşelerine çekilmişler ve halveti tercih etmişlerdir. Tasavvuf bir hal ilmidir. Onlar da hallerini korumak üzere böyle bir yaşayış şeklini benimsemişlerdir. Hatta halveti çokça tercih etmesinden ötürü Ömerü'l-Halvetî'den sonra onun adıyla anılan bir tarikat doğmuş ve Türk-İslam dünyasının en önemli ocakları Halvetîliğin hizmetleriyle tütmüştür. Ümmî Kemâl hazretleri de Pir Muhammed Bahâeddin Erzincânî hazretlerinden ötürü bu tarikat mektebinde yetişmiştir.

O, şöyle der:

Var halvet ihtiyâr ide gör kim halâyıkun
Bir dostı varsa düşmeni toksan tokuz gibi

(Var da bir halvet et, yani tefekkür ve ibadetle yalnız kal. Göreceksin ki, bu yaratılmışların bir dostu varsa düşmanı da doksan dokuz gibidir.)

Ümmî Kemâl hazretlerinin divanı ve diğer eserleri onun çağının en önemli mutasavvıflarından ve Anadolu'da aşk ve irfan ortamını tesis eden âriflerden biri olduğunu göstermektedir. Şiirlerinin çok sevilmesi, Türk dünyasında yayılması da buna işaret etmektedir.

Ümmî Kemâl Hakkında Menkıbeler Ve Türbesiyle İlgili İnanışlar

Bolu'nun Dörtdivan ve Gerede ilçeleriyle Ümmî Kemâl'in bir zamanlar yaşamış olduğu Tekkeköy'de onun hakkında birçok menkıbe anlatılmaktadır. Bunların bazıları mahalli bir inanışa dönüşmüştür. Halk, Ümmî Kemâl hazretlerine büyük bir saygıyla bağlılık göstermiştir. Bir dileği olanlar, hastalığı bulunanlar, çocuğu olmayanlar onun türbesine gelir, adak adar ve dilek tutarlar.

Ümmî Kemâl'in yüzyıllar boyunca ruhaniyeti vesile tutulan bir mutasavvıf olduğunu aşağıdaki Âşık Ahmed'e ait bir dörtlük de göstermektedir:

Hem kerâmetin izhâr olmuşdur senün
Pâdişâhlar gelip bilmişler hâlin
Ocagında olmaz aslaca külün
Bize yardım eyle Sultan Ümmî Kemâl[59]

(Senin hem kerametin ortaya çıkmış hem de padişahlar hâlini bilmişlerdir. Senin ocağında asla külün olmaz. Ey Sultan Ümmî Kemâl, bize yardım eyle!)

59 Hayati Yavuzer, Bolu Erenlerinden Kemâl Ümmî, Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 14.

Ümmî Kemâl'in halk arasındaki şahsiyeti ve hayatı menkıbeler arasında neredeyse gözden kaybolmuştur. Bu anlatılarda onun kerametleri öne çıkarılmaktadır. Dörtdivan'da ve Bolu merkeze bağlı Tekkeköy'de yaptığımız derlemelerde Ümmî Kemâl'le ilgili rivayetler kayda geçirilmiştir.

Bu rivayetler arasında Ümmî Kemâl hazretleriyle ilgili hoş anekdotlar da vardır. Bunlardan birisi şöyledir:

Ümmî Kemâl'in koyunlarından birisi Sarıalan Yaylası'na kadar kendisinden kaçmış. Hazret saatlerce yol gitmiş. Nihayet hayvanı Sarıalan Yaylası'nda yakalamış. Yakalayınca "Mübarek hayvan beni de yordun, kendini de yordun!" demiş. Hayvanı kuşağına bağlamış ve köye getirmiş. Bu menkıbeyi nakledenler[60] bunu onun hoşgörüsüne örnek olarak zikretmişlerdir.

Ümmî Kemâl türbesinin hastalara şifa dağıtan özelliklerinin olduğu da ifade edilir. Önceden özellikle psikolojik sıkıntısı bulunanlar Tekkeköy'de bulunan Ümmi Kemal Camii'ne getirilir ve burada bir direğe bağlanırdı. Hastayı getiren kişiler dışarıda 10-15 dakika kadar beklerler. Hasta iyi olacaksa bu durum bu süre içinde belli olur ve hasta bağlarından çözülürdü. İyi olmamışsa orada bağlı bırakılır ve iyileşene kadar orada bekletilirdi.

Bunun Ümmî Kemâl'in hayatından günümüze intikal eden bir uygulama olduğu göze çarpmaktadır. Zira, Ümmî Kemâl daha hayatteyken bazı sağlık problemlerine bakabilen bir veli

60 Bu rivayet 05.01.2020 tarihinde Bolu-Tekkeköy'de, yine burada ikamet eden ikisi de inşaat emeklisi Cemâl Uslu (d. 1945) ve Kemal Erdemir (d. 1946)'dan derlenmiştir.

olarak tanınmıştı. Menkıbede anlatılan Sultan II. Murad'ın[61] şehzadeyken onu ziyaret etmesi de buna bağlı bir durumdur. Yine geçmişte dervişler, bir dileği olanlar ve Ümmî Kemâl'i sevenler onun türbesini sık sık ziyaret etmişler, bugün de etmektedirler.

Ümmî Kemâl'in türbesini ziyaret bahsine onun menkıbesinde de dikkat çekilmektedir. Menâkıbdaki şu beyitler bu bakımdan dikkat çekmektedir:

Yüzüni gözüni sür merkadine
Bu onmaduk başun ur merkadine

(Yüzünü, gözünü ve bu iyileşmemiş başını mezarına onun mezarına sür.)

Ululıgına iz'ân idegör
Kapusına hemân turma gidegör

(Onun yüceliğini düşün ve kapısına hemen gidiver.)

61 Bazı kaynaklar ve kişiler tarafından bazen Bolu beyi, paşa şekillerinde de zikredilmektedir. Ali Rıza Ünlü, muhtemelen bu hadiseye dayanarak Ümmî Kemâl'in Orhan Gazi ile görüştüğünü söylemektedir. Bu, tarihen mümkün değildir. Bazı kaynaklarda Ümmî Kemâl'le sağlık şartları yüzünden görüştüğü söylenen kişinin Yavuz Sultan Selim olduğu kaydedilmiştir. Bu durumda Ümmî Kemâl'in önemli bir devlet adamıyla belki de devrin padişahıyla görüştüğü ve fakat onun kim oldğunun, Ümmî Kemâl'in menkıbelere bürülü hayatında karıştırıldığı anlaşılıyor.

Ola kim derde dermân ire andan
Kerem ıssı o sultân-ı cihândan[62]

(Ola ki, derdine ondan yani cömertlik sahibi o sultandan derman ere.)

Menâkıbda Ümmî Kemâl ziyaretlerine önemli satırlar ayıran Derviş Ahmed bu ziyaretlerin insanlar üzerindeki tesirini şöyle ifade etmektedir:

Varan her haste bulur anda sıhhat
Tabîb-i âhere varmak ne zahmet

(Ona varan her hasta sıhhat bulur. Başka bir tabibe gitmek ne zahmettir!)

Varan dertlü bulur anda şifâyı
Bilürler kim odur dârü'ş-şifâyı

(Dertli varan orada şifayı bulur. Bilirler ki şifa evi odur.)

Ogul kız isteyenler varur anda
Sürüp yüzin yire yalvarur anda

(Oğul ve kız isteyenler oraya varır. Yüzünü yere sürerek yalvarır.)

62 Ramazan Sarıçiçek, "Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17, İstanbul 2016, s. 326-327.

Dahi ol kişi tururken orada
Biter hâceti irer murâda[63]

(O kişi daha orada dururken ihtiyacı biter ve murada erer.)

Muhtemelen bu ziyaretler Ümmî Kemâl'in vefat ettiği 15. Yüzyıl'dan beri devam etmektedir. Günümüzde her yıl temmuz ayının ilk cuma günü burada Tekkeköylüler geniş kalabalıklar hâlinde toplanırlar. Köyden göçüp de başka şehirlere yerleşenler köylerine dönerler. Uzak yakın yerlerden buraya ziyaretçi akını olur. Türbede yer alan sakal-ı şerif ziyaret edilir. Yemekler yenir, ibadet ve dualar edilir. Köy halkı bu toplantıya katılmayı bir vecibe sayar. Yoksa yılın geri kalanında işlerinin yolunda gitmeyeceğine inanırlar. Bu toplantıların uzun zamandan beri sürdüğü, hatta daha önceleri yılın Recep ayına denk gelen günlerinde de yapıldığı Derviş Ahmed'in kaleme aldığı menkıbede "Husûsâ kim Receb ayında el'ân / Varurmış anda nice bin müselmân" beytiyle anlatılmaktadır. Derviş Ahmed, şu beyitleriyle de burada düzenlenen toplantıları dile getirmektedir:

Yigirmi binden artukdur varanlar
Başın açup Hudâya yalvaranlar

(Oraya varan ve başını açarak Allah'a yalvaranlar yirmi binden fazladır.)

63 Ramazan Sarıçiçek, a. g. m., s. 332.

Gelür etrâfdan âdem be-gâyet
Kim olmaz haddine hergiz nihâyet

(Etraftan epey adam gelir. Onların haddine son yoktur.)

'Azizün türbesi üzre giderler
Bu namâzdan şevkle tevhîd iderler

(Azizin -Ümmî Kemâl'in- türbesi üzerine giderler. Bu namazdan şevkle tevhit ederler.)

Menâkıb yazarı Derviş Ahmed, Ümmî Kemâl'in mânevî şahsiyetine yukarıdaki mısralar dolayısıyla şöyle dikkat çekmektedir:

Görün Ümmî Kemâli ne kişidür
Kerâmet nicesi anun işidür

(Ümmî Kemâl'i görün ki nasıl bir kişidir. Kerametin nicesi onun işidir.)

O sultânun ululıgın görünüz
Yüzünüz âsitânına sürünüz

(O sultanın büyüklüğünü görünüz. Eşiğine yüzünüzü sürünüz.)

Kerâmâtından anun neydügin bil
Ana varmaga cidd ü cehd kıl[64]

(Kerâmetlerinden onun kim olduğunu bil ve ona varmaya gayret göster.)

Çocuklar Etrafında Gelişen İnanış ve Uygulamalar

Ümmî Kemâl hakkında Dörtdivan ve Tekkeköy yöresinde çocuklarla ilgili bazı anlatılar vardır. Buna göre çocuk sahibi olmak için Ümmî Kemâl'in türbesine adak adandığını da görmekteyiz.

Türbe, ayrıca çocukları yerinde durmayan ailelerin ziyaret ettiği bir yerdir. Benzer bir durum Ayvadibi Şifalı Suyu'nda da görülmektedir. Çocuklar burada türbeye yatırılırmış. Dörtdivan'a bağlı Yağbaşlar köyünde bulunan Ayvadibi Şifalı Suyu'nun onun asasını yere vurması sayesinde akmaya başladığı rivayet edilmektedir.

Yöre halkı gelip yaramaz çocukları bu suda yıkarlar ve böylece onların bu huylarını bırakacağına inanırlar.

Padişah ve Askerleri

Sultan İkinci Murat, Bolu önlerinde bir savaşa tutuşur. (Bu savaş muhtemelen İsfendiyaroğulları'yla yapılmıştır.) Bolu ve civarında bir süre kalan padişah bu arada Ümmî Kemâl'in şöhretini duyar. Kendisinin de bu arada vücudunda bazı çıbanlar çıkmıştır. Padişah, gönderdiği askerleri vasıtasıyla Ümmî Kemâl'i

64 Ramazan Sarıçiçek, a. g. m., s. 331.

çağırır. Ümmî Kemâl, "Hasta mı doktorun ayağına gider, doktor mu?" anlamında bir karşılık verir. Buna rağmen gelen askerlerle yola koyulan Ümmî Kemâl, Yeniçağa Gölü'nün kenarında namaz kılar. Askerler arka tarafında durup onu beklerler. Ümmî Kemâl seccadesini suyun üzerine serer.[65] Bunun üzerine onun sıradan bir insan olmadığını anlayan askerler alelacele müsaade isterler ve ordugâha doğru yola çıkarlar. Padişaha durumu bildirirler ve padişahın kendisi de kalkıp Ümmî Kemâl'i ziyarete karar verir. Bu arada yanındaki askerleri yedirip içirebilecek mi, diye kendisine haber gönderilir. Ümmî Kemâl, Tekkeköy ve ahalisi padişah ve askerlerini beklerler.

Sonunda padişah, askeriyle beraber Tekkeköy'e gelir. Bu arada meşhur, canlı askerin tabuta yatıp cenaze namazının kılınması hadisesi yaşanır. Padişah, Ümmî Kemâl'i imtihan etmek ister ve askerlerden birisini canlı olarak tabuta koyar. Ümmî Kemâl'e "Yoldan gelirken askerlerimizden biri vefat etti. Namazını kılmak gerek!" derler. Ümmî Kemâl de "Diri niyetine mi kılalım, ölü niyetine mi?" diye sorar. Padişah "Hiç diri adamın cenazesi kılınır mı? Ölü niyetine kılalım." der. Ölü niyetine kılınan cenaze namazından sonra tabutu açarlar. Bir de bakarlar ki asker ölmüş. Bu askerin mezarı ve üzerine ya-

65 "Suya seccade salmak" deyimi ayrıca bir keramet motifidir ve özellikle menkıbelerde karşımıza çıkar. Sarı Saltuk hakkında söylenen "Kerâmet gösterip suya seccade salmışsın / Rumelini dest-i takvâ ile almışsın" mısraları da bunu göstermektedir. Bunun yanı sıra Kazak Türkleri arasında Dede Korkut hakkında derlenen efsanelerde de bu motife rastlamak mümkündür. Buna göre ölümden uzun yıllar kaçan Dede Korkut, ölüme meydan okumak üzere seccadesini Sırderya nehrinin üzerine serer. Bu şekilde ölümden uzun yıllar kaçmayı başarır. Fakat neticede ölümün karşısında yenik düşer ve bir gün vefat eder. Geniş bilgi için bkz.: Fuzuli Bayat, Türk Dünyasının Velâyet Sahibi Bilgesi Korkut Ata, Ötüken Yay., İstanbul 2020, s. 91, 93.

pılan türbe, Tekkeköy'de Ümmî Kemâl türbesi yakınında bulunmaktadır.

Askerin vefatıyla ilgili bu rivayet Ümmî Kemâl menkıbelerinin halk arasında en bilinenidir. Bu askerin Ümmî Kemâl türbesinin yanı başındaki türbesinin bir alemi bulunmaktadır. İçeri girildiğinde sağ tarafta askerin mezarının olduğu küçük bir oda vardır. Türbenin girişinde bahsi geçen menkıbe nakledildikten sonra "Burada yatanın asker olduğu bilinmektedir." diye bir kayıt bulunmaktadır.

Ümmî Kemâl'le buluşulduktan sonra ve yemekten önce padişah askerlerine "Canınızın istediğini dileyin!" der. Bu arada Ümmî Kemâl, Tekkeköylülere "Padişah geldiğinde eğer para dağıtırsa sakın almayın!" der. Fakat padişah geldiğinde çocuklar başta olmak üzere köy halkı onun dağıttığı akçelere üşüşür. Ümmî Kemâl, bundan incinir. Bu arada bir kerameti zahir olur. Bir kazana koyduğu dört adet pirinçle koca orduyu ve köylüyü doyurur. Bir başka rivayete göre Ümmî Kemâl elini kazana attığında gelenler her ne yemek isterse askerlere ondan vermiştir. Pilav isteyene pilav, hoşaf isteyen hoşaf, et yemeği isteyene et yemeği… Askerlerden biri gönlünden "Ben senin kızını istiyorum." diye geçirmiş. Ümmî Kemâl de "O senin istediğin bende yok. Sen yemek iste!" diye karşılık vermiş.

Bu arada sıra padişahın tedavi olmasına gelmiştir. Ümmî Kemâl'in duasıyla padişahın vücudunda çıkan yaralar iyileşir. Ümmî Kemâl bir tane yarayı bırakır. Padişah "Neden onu da iyileştirmediniz?" diye sorar. O da "Padişahım, o bir tanesi kalsın. El verir ki, onun sayesinde halkın, dertlilerin derdini daha iyi anlarsınız." diye karşılık verir.

Padişah gittikten sonra köylü maddi sıkıntıya düşer. Ümmî Kemâl köylülere "Eğer dağıtılan akçeleri almasaydınız ben size ambarınızın dibini göstermeyecektim." der.

Bu menkıbenin başka bir şekli de şöyledir: Sultan Murad Bolu'da şehzadeyken, Ümmî Kemâl'e misafir olur. Vakit geç olduğu ve Ümmî Kemâl de hiçbir hazırlık yapmadığı halde şehzade, kendisinden askerlerini doyurmasını ister. Ümmî Kemâl, köylülerden bir kazan, bir saç ayağı ve bir de mum ister. Saç ayağının ortasına mum konur. Sacın üzerine kazan yerleştirilir. Ümmî Kemâl, eline kepçeyi alır ve askerlere ne yemek istediklerini sorar. Kepçeyi eline alıp kazana daldıran Ümmî Kemâl, istenilen yemekleri kepçeler dolusu olarak askere dağıtır. Rivayete göre bu kerametinden ötürü hayret eden Şehzade Murad, bundan sonra tam bir teslimiyetle Ümmî Kemâl'e inanmıştır.

Askere Gidenlere Dâir Bir İnanış

Tekkeköy'de askere giden delikanlıların cüzdanına türbenin önünden üç adet küçük, boncuk büyüklüğünde taş alıp konması adeti vardır. Bu taşların adedinin yedi olduğu da nakledilir. Bu taşlar bir beze veya torbaya sokulur ve askerin cebine konur. Halk bunun gençleri koruyacağına inanmaktadır. Gençler, bu taşları askerden gelinceye kadar cüzdanlarından çıkarmazlar. Bu sayede askere giden delikanlıların köylerine sağ salim döneceklerine inanılır. Bu taşlarla askere giden genç askerlik dönüşü bu taşları aldığı yere koyar. Köyden, bu zamana kadar hiç şehit verilmeyişi de buna bağlanmaktadır. Yine köyde herhangi bir felaket zuhura gelmemesi, depremlere rağmen binaların sapasağlam kalması Ümmî Kemâl'e bağlanmaktadır. Halk

bunu "O kadar deprem oldu, bir dalımızı düşürmedi!" diye beyan etmektedir. Tekkeköyü'nde bir yaşlıca teyze Ümmî Kemâl'e olan bağlılıklarını "Ganahat (kanaat) getürünce nereye gitsen, nereye elini atsan Cenâb-ı Allah yolumuzu hep açuk eder." şeklinde ifade etmiştir.

Kâbe'den Kılınan Namazlar

Anadolu erenlerinin namazlarını Kabe'de kılma hususu menkıbelere zaman zaman konu olur. Rivayete göre Ümmî Kemâl cuma namazlarını da Kâbe'de kılarmış. Anlatıldığına göre onun cuma namazlarına gelmeyişi halkın dikkatini çekmiş. "Ümmî Kemâl neden Cuma namazına gelmiyor?" diye bir söz halk arasında şâyi olmuş. Bir gün adamın biri onu tekkesinde izlemiş. Ümmî Kemâl'in namaza on dakika kala tayy-i mekanla köyden Kâbe'ye intikal ettiğini korku ve hayranlıkla fark etmiş. Bundan sonra onun namazlarını Kâbe'de kıldığına inanılmış.

Dörtdivan ve Tekkeköy'de Ümmî Kemâl'in namazlarını Kabe'de kıldığına dâir çok kuvvetli bir inanış ve nakiller vardır. Bunlardan birinde hacca gidenlerin onu Kabe'de müşahede etmeleridir. Anlatıldığına göre Tekkeköy'de hacca giden insanlar nihayet uzun yolculuklardan sonra köylerine dönerler. Bu arada köylüler hacıları karşılar, onlara hoş geldine giderler. Hacdan gelen bu hacılar "Niye Ümmî Kemâl'e de hoş geldine gitmiyorsunuz? O da haccaydaydı!" derler. Halbuki Ümmî Kemâl onlar hac yolculuğunda iken köyündedir.

Menâkıb'da Ümmî Kemâl'in oğlu Sinan Beg'in anlatıldığı kısımda onun Kâbe'de namaz kıldığı hususu da anlatılmaktadır.

Sorarlar Ka'benün huddâmı ana
Neden bu pîrün oldı meyli sana

(Kâbe'nin hizmetçileri ona bu yaşlı kimsenin sana neden meyli oldu diye sordu.)

Nedendür birbirinüze mahabbet
Teşevvuk arz idersiz bu ne hikmet

(Birbirinize olan bu muhabbet nedendir? Bu kadar şevklenirsiniz, bu ne hikmettir?)

Sinân Beg didi babamuz bu kişi
Bunun vardur Hudâya lâyık işi

(Sinan Bey dedi "Bu kişi babamızdır. Onun Allah'a layık işleri vardır.")

Didiler elli yıldan var ziyâde
Kılur biş vakti bu kişi burada

(Onlar da dediler ki, "Elli yıldan fazla olmuştur. Bu kişi beş vaktini burada eda eder.")

Haremde biz nice yıldur tururuz
Bu kişyi buracıkda görürüz

(Biz Harem'de nice yıldır durur ve bu kişiyi burada görürüz.)

Bilün Ümmî Kemâli nice erdür
Nice şâhân-ı dehre tâc-ı serdür

(Görün ki, Ümmî Kemâl nasıl bir erdir! Bu dünyanın nice padişahına baş tacıdır.)

Kılurmış Ka'bede biş vakt namâzı
Velîler içre bulmış imtiyâzı

(Beş vaktini Kâbe'de kılarmış. Veliler içinde seçkinlik bulmuştur.)

Ricâlu'llâha bu hâl çok degildir
Ki bunlarda vilâyet yok degildir

(Allah'ın ricâli olan kişilere bu hal çok değildir. Bunlarda velâyet yok değildir.)

Bir anda devr iderler bu cihânı
Revâdur itseler tayy-i mekânı[66]

66 Ramazan Sarıçiçek, "Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17, İstanbul 2016, s. 318.

(Bu cihanı bir anda devrederler. Bir yerden başka bir yere hızla gitseler bu onlar için uygundur.)

Ümmî Kemal'le İlgili Bir Menkıbe

Ümmî Kemal hazretleri Dörtdivan'da yaşayan büyük bir derviş olarak bilinmektedir. Bir gün bir adam Ümmî Kemal hazretlerinin yanına giderek bir soru sormuş. Adam "Benim ölümüm neyden olacak?" demiş. Ümmî Kemal hazretleri sakalını karıştırarak derin düşüncelere dalmış. Ve en sonunda "Senin ölümün sudan olacak!" demiş. O günden sonra o adam nerede su ve nerede dere görse kaçar olmuş.

Bir gün çok susamış. Dayanamayacak bir hale gelmiş. En sonunda bir tarlada su birikintisi görmüş ve su içmek istemiş. Daha bir yudum almış ki hemen öksürmeye başlamış. Oracıkta ölmüş. Ölümden kaçarken ölüm onu bulmuş. Cenazesini defnetmişler. Cenazeye Ümmî Kemal hazretlerinin katıldığı söylenmektedir. O günden sonra Ümmî Kemal hazretlerinin namı bütün Dörtdivan'da yayılmış. (Ömerpaşalar Köyü, Azaplar Mahallesi'nde ikamet eden Mevlüt Ayer'den öğrencimiz Fatma Tülegen tarafından derlenmiştir.)

Ümmî Kemâl'le İlgili Başka Bir Menkıbe

"Ümmî Kemâl hazretleri niye cuma namazlarına gelmiyor?" diye köylüler merak ediyormuş. Bir cuma vakti iki kişiyi onu cuma namazına getirtmek üzere yanına göndermişler. Bakmışlar ki, hazret yeni abdest almış. "Buyurun!" demiş gelenlere. Onlar da vaziyeti anlatmışlar. "Niye cumalara gelmiyorsun? Seni cuma namazına götürmeye geldik!" demişler. Hazret de "Tutun bakalım kolumdan!" demiş. Adamlar tutmuşlar ve bir

anda kendilerini Kâbe'de bulmuşlar. Çok şaşırmışlar. Bu işe hiçbir anlam verememişler. Neticede namazı kılmışlar. Namazdan sonra Ümmî Kemâl hazretleri birden kaybolmuş. Bu adamlar perişan olmuşlar. Sormuşlar, soruşturmuşlar; fakat ondan hiçbir iz bulamamışlar. Aradan bir hafta geçmiş ve cuma günü gelmiş. Bu arada bu adamların perişanlığını gören bir kişi onlara Ümmî Kemâl'den söz etmiş. Demiş ki, "Onu gördüğünüzde eteğine yapışın ve bir daha da bırakmayın!" Sonraki cuma günü bu garip köylüler hazreti cuma namazında görmüşler ve onun eteğini tutup hiç bırakmamışlar. Cumadan sonra kendilerini köylerinde bulmuşlar. Köylüler bunlara "Sizi gönderdik, bu sefer bir haftadır siz kayboldunuz!" demiş. Adamlar da yaşadıklarını anlatmışlar ve hazret için "Siz ona dokunmayın, bir şey de söylemeyin!" demişler. (Ömerpaşalar Köyü, Azaplar Mahallesi'nde ikamet eden Mevlüt Ayer'den öğrencimiz Fatma Tülegen tarafından derlenmiştir.)

Türbeye ve Camiye Getirilen Hastalar

Ümmî Kemâl'in türbesi ve tekkesi uzun zamanlar psikolojik hastaların, akıl hastalarının, yaramaz çocuklara sahip ailelerin, çocuğu olmayanların uğradığı ve şifa bulduğu bir yermiş. Yakın zamanlara kadar icra edilen uygulamalara göre türbeye getirilen hasta için önce dua edilir ve sonra hasta gece yarısı, yatsı namazından sonra orada kalacak şekilde camiye bırakılır ve zincire bağlanırmış.

Yine yaşlı bir adam köye gelmiş. Onun da zihinsel bir rahatsızlığı varmış. O adam da iyileşerek gitmiş. Yine vaktin birinde buraya tedavi için gelen adamın biri başını duvara vurmuş ve yaralanmış. Ondan beri bu uygulama yasaklanmış. Bu yasak

2005 yılı civarında devreye girmiştir.[67] Bu hususu Tekkeköy'de ikamet eden kişilerden birçok defa dinlediğimizi ifade edelim.

Ümmî Kemâl Kayası

Yörede yaptığımız araştırmalarda Tekkeköy sâkinleri, Tekkeköy'e bir saat uzaklıkta, Bolu merkez taraflarında Ümmî Kemâl Kayası adıyla bilinen bir kayanın ve burada bir zamanlar çıkan bir suyun varlığından söz ettiler. Anlatıldığına göre Ümmî Kemâl güttüğü hayvanları genelde bu yere getirirmiş. Namaz kılmak istemiş, ancak abdest alacak su yokmuş. Bu büyük bir kaya imiş. Büyüklüğü bir bina kadar varmış. Rivâyete göre bu kayaya Ümmî Kemâl hazretleri elindeki asa ile sert bir şekilde vurmuş. Bu kocaman kayanın ortasında su akmaya başlamış. Tekkeköy sakinlerinden ve emekli inşaat işçisi Cemal Uslu (d. 1945) bu suyun kendi çocukluk zamanlarında damlaya damlaya kayanın içerisinde oyuk veya kuyu gibi bir yer açtığını ifade etmişti.[68]

Sefine Şerhi'nden Bir Menkıbe

Bolulu Mustafa b. İsmail'in Metn-i Sefîne-i Ahmed-i Dîvânî Şerh-i Defîne-i Emced-i Nev-cüvânî adlı eserinde Kemâl Ümmî'nin şöyle bir menkıbesi anlatılmaktadır:

---

67 Bu bilgiler 05.01.2020 tarihinde Bolu-Tekkeköy'de, yine burada ikamet eden ikisi de inşaat emeklisi Cemâl Uslu (d. 1945) ve Kemal Erdemir (d. 1946)'dan derlenmiştir.

68 Bu bilgiler 05.01.2020 tarihinde Bolu-Tekkeköy'de, yine burada ikamet eden ikisi de inşaat emeklisi Cemâl Uslu (d. 1945) ve Kemal Erdemir (d. 1946)'den derlenmiştir.

"Kemâl Ümmî Hazretlerinün bir kerâmeti(ni) dahı tevârihde nakl iderler ki bir gün mahdûmı Kostantiniyye cânibine gitmek murâd eyledükde Kemâl Ümmî râzı olmayup mahdûmı izinsüz çıkup gitdi. Meger kim bir büyük su köbrisinden geçeyim dirken ber-takrib suya düşüp helâk olacagına karîb bir camuş suda bulunup arkasınca binüp bir hâl-i selâmetle çıkup kurtuldukda nâdim olup rücû' idüp ser-encâmı diyü vermeyip sordukda dahı dimeyip inkâr eyledükde 'kimse arkasıla taşra selâmet çıkarmadı mı?" diyince ol sâ'at mübârek kademini bûs idüp mahdûmı 'aczini i'tirâf eyledi."

Günümüz Türkçesiyle:

"Ümmî Kemâl hazretlerinin bir kerameti de tarihlerde nakledilir ki, bir gün oğlu İstanbul tarafına gitmeyi istediğinde Kemâl Ümmî razı olmaz. Oğlu izinsiz çıkıp gider. Meğer bir büyük su köprüsünden geçeyim derken neredeyse suya düşüp helak olacağına yakın bir manda suda ortaya çıkmış -ve oğlu- onun arkasına binip selâmete çıkıp kurtulmuştur. Sonra pişman olup geri dönmüştür. Başından geçenleri -kimseye- dememiş, sorulduğunda bile anlatmamıştır. -Ümmî Kemâl- "Kimse seni arkasıyla dışarı selamete çıkarmadı mı?" deyince o saat mübarek ayağını öpen oğlu acziyetini itiraf etmiştir."

Menâkıb-ı Kemâl Ümmî'den Bir Menkıbe

Menakıp, Kemâl Ümmî'nin hayatı, menkıbeleri, çevresindeki kişiler ve yaşadığı yerler hakkında en güvenilir kaynaklardan biri olarak dikkat çekmektedir. Burada onun bazı kerametlerine de örnekler verilmektedir. Menakıp müellifinin "Garâyipden garâyipdür bu kıssa / 'Acâyipden 'acâyipdür bu kıssa" dediği kıssalardan biri şöyledir: Bolu'dan bir kişi, Ka-

be'ye gitmek için niyet eyledi. Hac yolculuğunu yaptı. Kâbe'ye vardı. Bütün gerekenleri yerine getirdi. Bu sırada adam yanında nesi varsa hepsini çaldırır. Adam bu hâlinden dolayı çok mustarip olur. Memleketinden çok uzaklarda hiçbir tanıdığın olmaması da onun ıstırabını artırır. Adam öyle bir yalvarıp yakarır ki, menakıp yazarı bunu aşağıdaki çok veciz mısralarla dile getirmiştir:

Benim sensin bilen ahvâlim iy Hak
Harâmî aldı cümle mâlım iy Hak

(Ey Hak! Benim hâllerimi bilen sensin. Haramiler bütün malımı aldı ey Hak!)

Ayaga düşmişem lutf et elim al
Gözüm yaşından olmışdur elim al

(Ayağa düştüm. Lutfet, elimi al. Gözlerimin yaşından elim kıpkırmızı olmuştur.)

Bugün gurbetde kaldum kıl 'inâyet
N'ola senden irer ise hidâyet

(Bugün gurbette kaldım, yardım eyle. Olursa ancak senden bize hidayet olur.)

Ki sensin müptelânun dil-nüvâzı
Ki sensin halk-ı 'âlem çâre-sâzı

(Düşkün kimselerin gönlünü okşayan sensin. Âlem halkının çaresi sensin.)

Elin düşmişlerün sensin alan hep
Benim de al elim lutf eyle Yâ Rab

(Düşmüş kimselerin elini alan sensin hep. Ya Rab, lutf eyle benim de elim al.)

Garîb ü bî-kesem yabanda kaldum
Ölümlü hasteyem dermânde kaldum[69]

(Garip ve kimsesizim yabanda kaldım. Ölümlü hastayım, dermansız kaldım.)

Menâkıb yazarı adamın hâlini bu şekilde mısralara taşımaktadır. Tabii bu sırada adamın gönlüne Ümmî Kemâl gelir. Allah'ın kendisine yardımının ancak onun vesilesiyle olacağını düşünür ve Ümmî Kemâl'e teveccüh eder. Adamın duası Hak katında makbul olur. Bunun üzerine o kişi bir vesileyle oradan ayrılır ve kendini birdenbire Bolu'da bulur. Adamın bu hâline hem kendisi hem ailesi hem de çevredekiler çok şaşırmışlardır.

69 Ramazan Sarıçiçek, "Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17, İstanbul 2016, s. 330.

Ümmî Kemâl'in Türbesi Ve Tekkesi

Ümmî Kemâl hazretlerinin tasavvufî faaliyetlerini sürdürdüğü tekkesi hakkında bugün elimizde net bilgiler mevcut değildir. Köyün isminden, anlatılan menkıbelerden burada çok erken zamanlardan itibaren bir tekkenin yer aldığı düşünülebilir. Ayrıca Ümmî Kemâl'in vefatının hemen ardından Tekkeköy'e bir türbenin yapıldığı da anlaşılmaktadır.

Bugünkü caminin yerinde önceleri bir cami varmış ve eskiden tekke olarak da kullanılan bu caminin ilavesi bir sebeple yıkılmış. Ana bina ise bir depremde zarar görmüş. Seksenli yılların sonunda bu bina da yıkılmış ve yerine 1990 senesinde bugünkü cami yapılmıştır. Burada bir kuyunun yanı sıra eski bir şadırvanın olduğu hem türbede yer alan kitabeden hem de köylülerin beyanından anlaşılmaktadır.

Tekkeköy'de yaptığımız incelemeler neticesinde burada daha önceden medreselerin ve medrese eğitiminin olduğu anlaşılmıştır. Burada son zamanlarda özellikle hafızlık eğitimi verilmiştir. Tekkeköy ve çevresinde üç adet medrese vardı. Yine tekkeye bağlı olarak değirmenlerin bulunduğu, bunların zaman içinde kaybolduğu halk arasında sözlü olarak nakledilmektedir. Köylülerin beyan ettiğine göre eskiden Tekkeköy'ün mahallelerinden birisi olan Dereköy'de "Tekke değirmeni" olarak bilinen eski bir değirmen varmış. Bu değirmenlerden elde edilen gelirler yakın zamanlara kadar ihtiyaç sahiplerine dağıtılmış. Köylü dağıtılan bu gelire "hüccet" adını vermektedir. Bu

değirmen tekke için vakfedilen değirmenlerden birisi olmalıdır. Caminin önünde bulunan köyün meydanı ve bugün "Hayrattarla" olarak bilinen geniş alan da Ümmî Kemâl hazretlerinin tarlası olarak bilinmektedir.

Bugün Bolu merkeze bağlı Tekkeköy'de Ümmî Kemâl hazretlerine ait bir türbe, yine bir askere ait olduğu söylenen başka bir türbe, bir cami ve bir şadırvan bulunmaktadır. Ümmî Kemâl türbesi dışındakiler yakın zamanlarda yapılmıştır. Türbede yakın zamanlara kadar bir sancak bulunduğu ve bunun çalındığı söylenmektedir. Ayrıca Tekkeköylüler türbede iki adet asanın ve büyükçe bir tespihin bulunduğunu söylediler. Ne yazık ki hem asalar hem de tespih kaybolmuştur.

Kendisiyle yaptığımız bir görüşmede İsmail Hakkı Akyoloğlu (28 Ağustos 2020 Cuma günü Bolu'daki görüşmemizde) bu sancağın üzerinde eski yazıyla "İşkodra Taburu" ibarelerinin geçtiğini nakletmiştir. Bilindiği gibi İşkodra uzun zamanlar Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalmış ve bugün Arnavutluk'a bağlı bir şehirdir. Bir tabur sancağının buraya nasıl ve niçin geldiği hususu anlaşılamamıştır. Ayrıca türbede ahşap bir topuzun yer aldığını da yine İsmail Hakkı Akyoloğlu söylemiştir.

Eski zamanlarda varlığı tahmin edilebilecek vakfiye, belge, tekke veya dergâh hakkında ise pek bir malumat bulunmamaktadır. Türbenin ne zaman yapıldığı ise bilinememektedir. Sadece 1944 yılında meydana gelen depremde türbenin zarar gören çatısının köylüler tarafından onarıldığı bilinmektedir. Türbede yer alan bir kitabeden burada eskiden bir şadırvan bulunduğu, türbeye veya tekkeye su getirildiği anlaşılmaktadır. Bu kitabe bugün türbenin girişinde ve sol yanda bekletilmektedir.

Bu şadırvanın yerinde bugün bir yenisi vardır. Eski şadırvanın, kitabede kayıtlı tarihten H. 1312 / M. 1894-95 senelerinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Şadırvanın tekke, türbe bütününden oluşan yapılar topluluğuna ait olduğu bellidir. Bu kitabeden anlaşıldığına göre tekkenin dervişlerinden Hacı Ali Efendi, para sarf ederek buraya su getirmiştir. Buradaki "bende" kelimesinden yola çıkarak onun silsileye mensup bir derviş veya Ümmî Kemâl'in torunlarından olduğu tahmin edilebilir. Hacı Ali Efendi, bu satırlara göre ahlakî olgunluğa sahip bir kişidir. Hazret-i Pîrin (yani Ümmî Kemâl'in) rızasını tahsil etmeye gayret göstermektedir. Bu amaçla tekkeye su getirmiştir. Şadırvanın yanı sıra türbe yakınlarında birkaç kuyunun bulunduğu Tekkeköy halkı tarafından nakledilmektedir. Bugün Tekkeköy Ümmî Kemâl Camii olarak hizmet veren caminin yapımı esnasında bu kuyular kaybolmuştur.

ŞIH ŞEHRİBAN

Ümmî Kemâl hazretlerine yaklaşık 10 km mesafede, Dörtdivan'a bağlı Çalköy'de "Şıh Şehriban Türbesi" diye bilinen bir türbe bulunmaktadır. Bu türbe yakın zamanlara kadar yörede ayrıca "Çalköy'deki türbe" olarak kabul edilmekteydi.

Şıh Şehriban'ın Ümmî Kemâl'in ablası olması dışında ne yazık ki, herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Bir de Ümmî Kemâl'in buraya Horasan'dan geldiği düşünülecek olunursa ablasının, onun maiyetiyle beraber buralara gelip yerleştiği tahmin edilebilir.

Ümmî Kemâl'in ablası olduğuna göre onun 15. Yüzyıl'da yaşadığını kabul edebiliriz. Ve yine Ümmî Kemâl'in "Seyyid" diye anılmasından yola çıkarak kendisine "Seyyide" diyen kaynaklara hak vermek gerekecek. Yalnız bu ifadeleri ihtiyatla kaydettiğimizi belirtelim. İsminin önündeki "Şıh" ünvanı ise onun en azından civarda kutsal bir kişi olarak kabul edildiğini ve kendisinin burada yaşayan insanlara mânevî önderlik yaptığını düşündürmektedir. Bir de türbesi Çalköy'de bulunduğuna göre buraya evlenmiş olabileceği tahmin edilebilir.

Şıh Şehribân ve Ümmî Kemâl hazretleriyle bugün türbesi Dörtdivan'ın Sayık ve Sorkun köyleri arasında kalan bir tepede bulunan Himmet Dede'nin kardeş oldukları ve onların yılın belli zamanlarında buluştukları halk arasında anlatılan rivâ-

yetlerdendir.[70] Halk onların yürüdükleri yolların karlar kalktığında yemyeşil olarak ortaya çıktığına inanmaktadır. Himmet Dede'nin, türbede 17. Yüzyıl'da yaşadığı kayıtlıdır. Onun Şıh Şehriban ve Ümmî Kemâl'le olan münasebeti inanışa göre kardeş oldukları yönündedir.

Şıh Şehriban, Dörtdivan ve köylerinde Şehriban Nine ve Şıh Şehribânî olarak da bilinmektedir. Türbe ziyarete açıktır. Bu türbenin üzerinde Selçuklu işareti olduğu ifade edilmektedir. Ancak biz araştırmalarımızda böyle bir işarete rastlayamadık. Uzak yerlerden ziyarete vatandaşların geldiği, adak adandığı, hatta türbeye çocuk dahi bırakıldığı söylenir.

Ziyaretçiler özellikle yaz aylarında gelmektedir. Şıh Şehriban bugün Dörtdivan için önde gelen bir kıymettir. Bunun Dörtdivanlılar da farkındadır. Nitekim türbesi bugün mamur ve ziyarete açıktır.

Şıh Şehriban, Dörtdivanlı şair Servet Yüksel'in bir şiirine şöyle konu olmuştur:

Himmet Dede Sayık'ta, Çalköy'de Şıh Şehriban
Ahde vefa görmedi, hep kimsesiz, gariban
Tarhana şifa olsun, somunu umuda ban
Tabiblerde bulunmaz dermanı Dörtdivan'ın

70 Bu bilgiyi Dörtdivan merkezde ikamet eden Kemal Köse (d. 1948)'den derledik. Kemal Köse'nin yine bizzat naklettiğine göre ailenin çocukları doğumdan sonra ölmektedir. Annesi Ümmî Kemal türbesine bir adak adamış, adağını yerine getirdikten sonra dilek dilemiştir. Kemal Köse, kendisinin bu hadiseden sonra dünyaya geldiğini nakletmektedir.

Şıh Şehriban Türbesi özellikle çocukları olmayan veya çocukları yerinde durmayan ailelerin uğrak yeridir. Her yıl temmuz ayının ilk haftası Ümmî Kemâl'i anma etkinlikleri düzenlenir. İşte bu sıralar Şıh Şehribân hazretleri de ziyaretçi akınına uğrar.

HİMMET DEDE

Himmet Dede hakkında elimizde çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Herhalde 17. Yüzyıl'da ve Dörtdivan dolaylarında yaşamıştır. Kim olduğu, nereden geldiği, doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Ali Rıza Ünlü, Tarih Boyunca Gerede kitabında Oğuz Han'ın torunlarından Düğer kabilesinin reisi olduğunu yazmaktadır.[71]

Himmet Dede Türbesi

71 Ali Rıza Ünlü, Tarih Boyunca Gerede, Osmanlıcadan Akt: Ömer Cevahircioğlu, Haz. Adem Çevik, İstanbul 2000, s. 107.

Yörede Himmet Dede'yle ilgili pek fazla bir anlatı da mevcut değildir. Hakkında anlatılan birkaç silik menkıbeye göre Ümmî Kemâl'in kardeşidir. Bir başkasına göre ise buraya ondan daha önce gelmiştir. Ancak türbedeki kayda göre bu pek mümkün görünmemektedir. Zira Ümmî Kemâl, 1475 senesinde vefat etmiştir.

Himmet Dede'yle ilgili önemli bir husus da onun türbesidir. Himmet Dede'nin türbesi Aşağıdüğer, Sorkun ve Yukarısayık köy sınırlarının tam ortasında ve bir tepe üzerinde yer almaktadır. Az önce de değindiğimiz gibi türbe bir tepenin üzerinde bulunmaktadır. Türbenin sağında yer alan Himmet Dede'nin sandukası oldukça uzundur ve yaklaşık beş metre kadardır.

Türbe tek odalıdır, taştan yapılmıştır, dış duvarlar kırmızı boyalıdır ve türbe çatısı bugün kiremitle örtülüdür. Türbenin oldukça mamur, bakımlı ve temiz olduğunu da burada belirtmek gerekir. Türbe ziyarete açıktır. Ancak bölge halkı burayı toplu şekillerde değil, birer ikişer olarak ziyaret ederler. Himmet Dede'nin "Kendisi gayrıya muhtaç bir dede / Nerde kaldı gayrıya himmet ede" sözlerinin de sahibi olduğu söylenmektedir. Bazı kaynaklarda onun İstanbul-Üsküdar'da medfun Bolulu Himmet Efendi'yle karıştırıldığı görülmektedir.

Himmet Dede, Dörtdivan'da başka isimlerle anılır. Bunlarda asıl ismin, telaffuzdan kaynaklanan sebeplerle değiştiği görülmektedir. Dörtdivan'da Himmet Dede bu isminden başka

olarak Himmet Şıh, Ümmeş Dede, Hümmeş Dede, Ümmet Dede gibi isimlerle de bilinmektedir.[72]

Dörtdivan'da görüştüğümüz bazı kimseler Himmet Dede'nin Kemal Ümmî'nin kardeşi olduğunu söylemişlerdir.[73] Bunun üzerinde ısrarla durulması oldukça dikkat çekmektedir. Eldeki mevcut bilgilere göre bunun böyle olması pek mümkün olmamakla beraber yörede yaşayan erenlerin birbiriyle bir münasebetini düşündürecek bir iki rivayet halk arasında oldukça yaygın bir biçimde anlatılmaktadır. Bir halk anlatısına göre Himmet Dede, Ümmî Kemal ve Şıh Şehriban kardeştirler. Bahar aylarına yakın veya karlar eridiğinde görülmeye başlanan ve bu türbeleri birbirine bağlayan bir yeşil yoldan söz edilmektedir. Onlar bu yol üzerinde her yerin karla kaplı olduğu kış aylarında yürürler ve bir yerde buluşurlar. Yürüdükleri yolların yemyeşil olduğu baharda karlar eridiğinde anlaşılır. Bazı rivayetlerde bu üç mutasavvıf kardeşe Gerede'de medfun olan Ramazan Dede de dâhil edilmektedir.

Himmet Dede'yle ilgili bir başka menkıbe şöyledir: Adamın biri arabasına binmiş. Himmet Dede türbesinin aşağısına arabasını çekmiş. Yerel halk deyişiyle adam burada atım yapıyor, yani içki içiyormuş. Bu arada içtiği şişeleri yan koltuğuna koyuyormuş. Birdenbire teneke sesine benzer sesler duymuş. Adam korkup oradan uzaklaşmış.

Yine Aşağı Düğer Köyü'nden Ethem Canalp'ın (d. 1949 - Emekli) bir nakline göre eskiden Aşağı Düğer Köyü'nde ce-

---

72 Tülay Uğuzman Er, Dörtdivan Kasabasının Sosyal ve Kültürel Araştırması, Ankara 2000, s. 115.

73 Bu bilgiyi Dörtdivan merkezde ikamet eden Kemal Köse (d. 1948)'den derledik.

maatle namaz kılındığında köylüler Himmet Dede'nin camiye girdiğini ve namaz kıldığını birkaç kere müşahede etmişler. Bunlar, Himmet Dede'nin yörede bir veli olarak algılandığını gösteren anlatılardır.

Himmet Dede Türbesi'nin arka tarafında "örenler" adlı bir yerde iki adet mezar daha bulunmaktadır. Bu mezarların uzunluğu yaklaşık on metre kadardır ve bunların etrafında yer yer önceden taşların dizili olduğı anlaşılmaktadır. Bu mezarların bir zamanlar mamur oldukları buradan anlaşılıyor. Bunlara halk arasında "Uzun Dedeler" veya "Söbe Dedeler" denir. Himmet Dede'ye dua için gelenler bir zamanlar muhakkak onlara da uğrar, dua edermiş. Bugün bu iki mezar Himmet Dede Türbesi'nin yüz elli-iki yüz metre kadar yakınında harap bir vaziyette yan yana durmaktadır. Türbeden ve bu iki mezardan hareketle bir zamanlar burada mamur, tekke benzeri bir yapının olabileceğini tahmin ediyoruz. En azından halkın burada bir araya geldiği, burada bazı toplantılar düzenlendiği ve bu mevkilerin kutsal sayıldığı tahmin edilebilir. Zira Ethem Canalp'in verdiği bilgiye göre türbe yapılmadan önce halk Himmet Dede'nin türbesine gelir, burada bulunan bir ağaca çaput bağlarlar ve bundan şifa umarlarmış. Dolayısıyla halkın burada toplandığı ve belki burada başka faaliyetlerin düzenlendiği bu bilgilerden anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere Himmet Dede hakkındaki bilgiler ve anlatılar oldukça karışık ve eksik bir durumdadır. Herhalde bu anlatılar bu şahsiyetlerin Anadolu'ya Horasan'dan geldiğine dâir tarihî bir bilginin hatırasını taşımaktadır. Ancak bunlar geçen asırlar boyunca yavaş yavaş kaybolmuştur. İnternet ortamı hâricinde Himmet Dede hakkında herhangi bir yazılı kaynağın olmayışı da onun hatıralarının yok olmaya yüz tut-

masına sebep olmuştur. İnternetteki bilgiler de oldukça yetersizdir ve Himmet Dede'yi tanıtmak hususunda ne yazık ki çok eksiktir.

Dörtdivan'da türbeler genelde şifa umuduyla uzun zamanlar ziyaret edilmiştir. Ümmî Kemâl, Kırklar Makamı, Şıh Şehriban gibi Himmet Dede de özellikle bir derdine şifa arayan hastaların uğrak yeri olmuştur. Buraya özellikle yerinde durmayan haylaz çocuklar getirilirmiş. Çocukların atlet, pijama gibi kıyafetleri buraya bırakılırmış. Anlatıldığına göre türbenin yapılmasından ve bazı kimselerin burayla ciddî bir şekilde ilgilenmesinden sonra bunlar ortadan kalkmıştır.

Himmet Dede'nin türbesinde dikkat çeken hususlar sandukanın uzunluğu, duvarlardaki resimler ve eski-yeni harflerle yazılan yazılardır. Bu sanduka uzunluğu meselesi Türklerin sevdikleri şahsiyetleri anma şekliyle ilgili olabilir. Halk saygısını onlara bu şekilde uzun ve büyük mezarlar yaparak göstermiş olabilir. Aynı durum Uzun Dedeler veya Söbü Dedeler'de de vardır. Mezarların etrafına taşlar yığılmış ve onların hatıraları bu uzun mezarlarda bu şekilde korunmuştur.

Himmet Dede'nin türbesinde iç süslemeler oldukça dikkat çekmektedir. Türbenin duvarları Dörtdivan'ın Aşağı Düğer köyünden Salih Gökmen ve Gerede'den Özcan Öztekin tarafından çeşitli beyitlerle ve motiflerle süslenmiştir. Bu motifler genelde kozmik unsurlardan ve bitki resimlerinden oluşmaktadır. Mezarın hemen baş ucunda büyükçe bir cami resmi, sağ tarafta ağaç resimleri bulunmaktadır. Türbenin kıble tarafına bir mihrap çizilmiştir. Bunun haricinde yer yer yazılar, çiçek ve güneş motifleri, yaprak ve bitki resimleriyle Himmet Dede Türbesi benzerleri arasında ayrılmaktadır.

Himmet Dede'nin, türbe içinde yer alan sandukasının başında eski harflerle "Kul Himmed Dede Rûhuna Fâtiha" ve yeni harflerle "Kul Himmet Dede-17 Yüzyıl" şeklinde bir kayıt yer almaktadır. Himmet Dede'nin 17. Yüzyıl'da yaşadığıyla ilgili kaydın nereden alındığı tespit edilememiştir. Yine sandukanın baş tarafının bulunduğu duvarda, bu ibarelerin hemen üstünde Osmanlı Türkçesiyle şunlar yazılmıştır:

İlâhî! Cennete ön girenlerden eyle bizi
Cennet içre cemâlini görenlerden eyle bizi
Yâ Hayy u Yâ Kayyûm Samed ihsânına yokdur aded
Firdevs bahçesinde kalanlardan eyle bizi

Bu manzumelerin yakın zamanlarda yazıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü imlada bozukluklar vardır. Salih Gökmen'in 1950'li yıllarda doğduğu düşünülecek olunursa bunu normal karşılamak gerekir. Gökmen, Aşağı Düğer Köyü'ndendir ve Kuran-ı Kerim derslerinde edindiği zevk ve heyecan ile bu resimleri çizdiği ve şiirleri yazdığı söylenmektedir. Himmet Dede Türbesi'nin içinde eski yazıyla yazılmış başka bazı manzumeler de yer almaktadır. Onlardan biri de şöyledir:

Dünyada dost istersen Hazret-i Allah yeter
Mürşid-i kâmil ister isen Hazret-i Kur'ân yeter
Delîl ister isen Hazret-i Muhammed yeter
Meşgul olmak ister isen Hakk'a ibâdet yeter

İbret almak ister isen cihanda ölmek yeter
Zengin olmak ister isen kanâ‘at yeter
Bunlar da yetmez der isen nâr-ı cehennem yeter

Türbede eski yazıyla yazılmış manzumelerin yanı sıra yeni yazıyla yazılmış şiirler de yer almaktadır. Bu manzumelerden birisi şudur:

Günler biter, aylara dönüşür
Yıllar biter, asırlar oluşur
Ömürler biter ecelle buluşur
Akar, akar gider bir devran olur

Sayılı gündür bunların hepsi
Kolla kendini azdırma nefsini
İyiyi, güzeli, doğruyu belle
Huzur istiyorsan sözümü dinle

Diğer bir manzume ise bir beyit şeklindedir:

“Yaşamak bir an,
dinî emir yüce ferman
Allah’ı zikretmek
hem şifadır hem derman”

Bu manzumelerin hemen altında "Yazan: Salih Gökmen" ve "Çizen: Özcan Öztekin" imzaları vardır. Burada "yazan" ifadesiyle bu manzumelerin Salih Gökmen'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Salih Gökmen, bu manzumeleri ya başka yerlerden almış ya da bazı değişikliklerle türbe duvarına işlemiştir. Türbede kapının üzerinde girişte, sağ tarafta yine yeni harflerle şu ifadeler bulunmaktadır:

Gül kokusu Muhammed'in teridir
Gönlü saf olanlar Hakk'ın yâridir
Âşıka ma'şukun bergüzârıdır
Sevdalar, nasipler nurlar saçılır

Bu manzumelerde pek bir edebî kıymet söz konusu olmasa da bunlar Himmet Dede Türbesi ekseninde Aşağı Düğer Köyü sâkinlerinin bu türbeye olan bağlılık ve inanışlarını sergilemesi açısından dikkat çekmektedir. Türbede hemen giriş kapısının üzerinde yine yeni yazıyla yazılmış bir başka dörtlük bulunmaktadır:

Alması farz imiş sünnettir selam
Hak nûrdan yaratmış yaz dedi kalem
Bir çiçek yarattı ol Rabbü'l Alem
Anı kokulayan mahrum kalmadı

Bu manzumenlerin dinî muhtevâlı oluşu dikkat çekmektedir. Bunların bazılarında vezne dikkat edilmemiştir. İkin-

ci manzumede olduğu gibi insanda daha çok secili söz intibaı uyandıranlar da vardır. Allah, Hz. Peygamber, ibadet, cennet, cehennem gibi konular üzerine söylenen bu manzumeler daha çok münacaat ve naat özelliği göstermektedir. Ayrıca içlerinde nasihat türünde mısralar da vardır.

Bugün Himmet Dede, Bolu-Dörtdivan'da Sayık ve Aşağı Düğer köylerinin ortasındaki bir tepe üzerinde hâkim bir yerde Dörtdivan'ı beklemeye devam etmektedir. Himmet Dede hakkında çok az bilgi bulunması onun hakkında kesin şeyler söylememizi engellemektedir. O Dörtdivan'da menkıbevî bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak hakkındaki menkıbelerin pek fazla olduğu da söylenemez.

Himmet Dede'nin Sandukası

ÂŞIK AHMED-İ DİVÂNÎ / ŞIH AHMED EFENDİ (18. Yüzyıl)

Bolu'da yaşamış 18. Yüzyıl mutasavvıflarından ve şairlerinden olduğu tahmin edilen Âşık Ahmed-i Divânî diye bir zat var. Bu zatın elimizde 76 adet şiiri mevcut. Ramazan Sarıçiçek bu zatın Geredeli ve Yukarı Tekke'de metfun olduğunu tahmin ediyor. Fakat Yukarı Tekke'de metfun Seyyid Ahmed Efendi 19. Yüzyıl'ın sonunda yaşamıştır. Dolayısıyla Âşık Ahmed'in kim olduğu şimdilik meçhuldür.

Bu Ahmed-i Divanî kimdir, ne zaman ve nerede yaşamıştır? Biz eldeki bilgilerden hareketle onun kim olduğuna dair bazı bilgileri ve yorumlarımızı burada paylaşmak istiyoruz.

Öncelikle Ahmed-i Dîvânî'nin "Sefine" adını verdiği bir eserinin olduğu anlaşılıyor. Bu eserde şairin yetmiş altı adet şiiri mevcuttur. Bolulu Mustafa bin İsmail tarafından bu esere "Metn-i Sefîne-i Ahmed-i Dîvânî Şerh-i Defîne-i Emced-i Nev-cüvânî" adında bir şerh (açıklama) yazılmış ve eserin içerisinde Mustafa bin İsmail'e ait bazı başka şiirler de dercedilmiştir. Bu şerhi yazan zatın Sürûrî mahlasıyla manzumeler yazdığı anlaşılmaktadır. Fakat hem şiirlerin hem de bunlara yazılan şerhin sahipleri hakkında elde net bilgi bulunmamaktadır.

Âşık Ahmed-i Dîvânî'nin eserine yazılan bu şerh yayınlanmıştır (Bolulu Mustafa bin İsmail, Metn-i Sefîne-i Ahmed-i Dîvânî Şerh-i Defîne-i Emced-i Nev-cüvânî, Haz.: Ramazan Sarıçiçek, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2014).

Bu çalışmada Âşık Ahmed'in şahsiyeti ve kim olduğu açıklığa kavuşturulamamıştır. Eseri yayına hazırlayan Ramazan Sarıçiçek, Mustafa Özdamar'ın yine "Âşık Ahmed Dîvânî ve Bolu Rehberi" adlı eserinden hareketle "Âşık Ahmed'in nerede, ne zaman vefat ettiği de bilinmemektedir. Ancak Gerede Yukarı Tekke Camii'in bânisi Ahmed ile aynı türbede medfun olan Seyyid Ahmed Efendi'nin o olduğu tahmin edilmektedir." (s. 17) demektedir.

Bu notun izaha muhtaç bir yanı var. Gerede, Yukarı Tekke'de medfun Seyyid Ahmed Efendi, babası Halvetî şeyhi Abdullah Efendi'nin yanına defnedilmiştir. Geredeli Abdullah Efendi Hicrî 1267, Milâdî 1851-52'de, oğlu Seyyid Ahmed Efendi ise 1915 senesinde vefat etmiştir.[74]

Dolayısıyla bu şiirlerin şairiyle bahsi geçen türbede yatan zatın aynı kişi olması imkânsızdır. Fakat burada kafa karıştıran husus, kitabı hazırlayanların Gerede Tarihi'nde Âşık Ahmed'e ait bir şiiri, Seyyid Ahmed Efendi'nin divanından diyerek kitabına kaydetmiş olmasıdır. Âşık Ahmed-i Dîvânî'nin en azından 1700'lü yıllarda yaşadığı bilindiğine göre kitabı hazırlayanların da bu mutasavvıfları birbiriyle karıştırdığı anlaşılmaktadır.

Âşık Ahmed-i Dîvânî'nin şiirlerine yapılan söz konusu şerh, eserdeki kayda göre 22 Eylül 1783 (Hicrî 24 Şevval 1197) tarihinde bitirilmiştir.[75]

---

[74] Geniş bilgi için bkz.: Yasin Şen, Geredeli Abdullah Efendi, Gerede Belediyesi Yayınları, Gerede 2022, s. 45

[75] Ramazan Sarıçiçek, aynı eser, s. 12

Buradan anlaşılacağı üzere Gerede Yukarı Tekke'de medfun Seyyid Ahmed Efendi'yle Âşık Ahmed-i Dîvânî'nin arasında pek bir ilgi kurulamamaktadır.

Peki, o zaman kimdir bu Âşık Ahmed-i Dîvânî?

Şifahî kaynaklardan edindiğimiz bilgiye ve yayınlanan bir yazıya göre Dörtdivan'ın Yukarıdüğer Köyü'nde bir Şıh Ahmed Efendi vardır. Bu Şıh Ahmed Efendi'nin Bolu-Tekkeköy'de bulunan tekkeyle bir ilgisi olmakla beraber bu durum net değildir. Aşağıdüğer Köyü'nden Ethem Canalp'in (d. 1949-Aşağıdüğerli-Emekli) bize naklettiğine göre Tekkeköy'e geçmişte Yukarıdüğer'den hizmet ehli bazı dervişler gidermiş. Gider, orada kalır ve hizmet ederlermiş. Yukarıdüğer Köyü'nden ve Bekirgil sülalesinden olan Şıh Ahmed Efendi'nin de Tekkeköy'e giderek burada derviş olduğu ve hizmette bulunduğu tahmin edilmektedir.

Şıh Ahmed Efendi, Dörtdivan'ın Düğer Köyü'ndendir ve Bekirgil sülalesine mensuptur. Şıh Ahmed, köyde pek istenmemiş. O da köyden çıkarak Aşağıdüğer Köyü'nün yukarısında bir yere gelmiş, çadır kurup yerleşmiş. Yukarıdüğerliler onu burada da istememişler. Şıh Ahmed Efendi bunun üzerine Mursallar civarına gelmiş. Burada Dedenin Suyu, Asa Suyu ve Ayvadibi Şifalı Suyu olarak bilinen su bir rivayete göre onun asasını yere vurmasıyla ortaya çıkmıştır. Şıh Ahmed Efendi, buradan kalkarak Tekkeköy'e gelmiş. Burada kalarak yine burada vefat etmiş ve köye defnedilmiş. Yukarıdüğerli köylüler Bolu-Tekkeköy'de asker mezarı olarak bilinen ve üzerine türbe yapılan mezarın Şıh Ahmed Efendi'ye ait olduğunu söylemektedirler.

Burada Ümmî Kemal'le ilgili anlatıların Şıh Ahmed Efendi'ye de mâl edildiğini görmekteyiz. Bir dedenin çadır kurması

ve Yağbaşlar'da istenmemesi ve asasını yere vurararak su çıkarması konusu Ümmî Kemal hazretleri için de anlatılmaktadır.

Aşağıdüğer ve Yukarıdüğer köyleriyle ilgili bir yazıda Şıh Ahmed Efendi'nin bir kılıcının hâlen bu ailede olduğu kayıtlıdır. Bu yazıda bu kılıçla ilgili şu satırlar yer almaktadır:

"Bekirgil ailesinden birisi bu kılıcı vaktiyle köyden geçmekte olan koyun tüccarına bir koyun karşılığı satar. Tüccarlar köyün çıkışındaki alanda konaklarken kılıç harekete geçip kesme tehdidinde bulunur. Bunun üzerine kılıcı aldıkları gibi geri verirler. Kılıç birkaç defa yangın geçirmiş. Sapı yanmış ve biraz eğilmiş. Düzeltmek için demirci çekiçle vurduğunda, çekiç her defasında demircinin başına da vurmuş. O gün bugün kılıç olduğu gibi korunmaktadır."[76]

Yukarıdüğer Köyü'nü bir ziyaretimizde İlyas Özalp, ellerinde bulunan bu kılıcı bize gösterdi. Kılıç eğrilmiş ve birkaç yangın görmüş bir hâldedir. Kılıcın kabzası da yanmış ve kabzasında bulunan metal kısımlar kalmıştır. Yukarıda nakledilen kılıçla ilgili hikâye biraz farklı olarak bize de nakledilmiştir. Yalnız yukarıdaki tüccarlar burada Kıbrıscık taraflarına koyun ve koç götüren çobanlar olmaktadır. Çobanlar bu kılıcı bir koç karşılığında sahiplerinden almışlar. Köyün ilerisinde bir mevkide yatıp kalmışlar. Gece uyurken çok rahatsız olmuşlar ve bir türlü uyuyamamışlar. Kendilerindeki huzursuzluğu kılıçtan bilen çobanlar gelmiş, onu sahiplerine iade etmişler. Bu arada koçu da helal etmişler.

Kılıcı bize gösteren İlyas Özalp, bize birkaç kere demirciye götürdüğü hâlde hiçbirinin bu kılıcı düzeltemediğini naklet-

---

[76] Bekir Özalp-Recep Şengün, "Aşağı ve Yukarı Düğer Köyü", DİVANDER Bülteni, Y. 2, S. 3, Haziran 1998, s. 35

miştir. Çaresiz kılıcı kendisine iade etmişlerdir. Yine İlyas Özalp kılıçla ilgili bizzat ninesinin yaşadığı bir hadiseyi kendisinden naklen bize anlatmıştır. Bir zaman kılıcın bulunduğu bu eve iki zât gelmiş. Bu teyzemize kılıcı ziyaret etmek istediklerini ve karşılığında da para vermek istediklerini söylemişler. Teyze, kılıcı getirmiş, parayı da kabul etmemiş. Adamlar "Alacaksın!" demişler ve o anda kaybolmuşlar. Teyze ne aldığı parayı bilebilmiş ne de bu adamların nereye gittiğini anlayabilmiş.

Yine Özalp'in naklettiğine göre bazı hastalar tedavi için ninesine gelir, ninesi de bazı dualar okuyarak kılıcı hastaların etrafında çevirirmiş. Zaman içerisinde bu kılıcın kutsal kabul edildiği ve etrafında tedavi yöntemleri ve ziyaret kültürü oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu kılıcı elinde tutan kişiler ve köylüler kılıcın altı yüz yıllık olduğunu da söylemektedirler. Yine bir rivayette bu kılıç savaş zamanlarında kırmızıya dönermiş.

Peki, bu durumun, anlatıların ve kılıcın Âşık Ahmed-i Dîvânî ile ne ilgisi var? Bu kılıç, Yukarıdüğer Köyü'ndeki Bekirgil sülalesine Şıh Ahmed Efendi'den intikal etmiştir. Biz bu Şıh Ahmed Efendi'nin Âşık Ahmed-i Dîvânî olabileceğini düşünmekteyiz. Şimdi eldeki bilgilerle ve bunların üzerine kurduğumuz yorumlarımızla bu meseleyi ele almak istiyoruz.

Biz Âşık Ahmed'in şiirlerini taradığımızda yayladan köye göçün anlatıldığı bir manzumesinde "Hisar Erenleri"lerinden söz ettiğini fark ettik. Gerede müftüsü Ali Rıza Ünlü'nün Gerede Tarihi'nde anlattığına göre Hisar Erenleri Dörtdivan'ın Düğer Yaylası'ndadır. Bunlar üç kişidir ve Düğer Köyü'nün yaylasında çamlık bir mevkide bulunurlar. Bunlar Düğer boyunun reislerindendir.[77]

---

[77] Ali Rıza Ünlü, Tarih Boyunca Gerede, Osmanlıcadan Akt: Ömer Cevahircioğlu, İstanbul 2000, s. 107

Bu yer şimdi Aşağıdüğerliler arasında "Alan" olarak bilinmektedir.

Âşık Ahmed-i Dîvâni de bu yaylada medfun olan bu erenlerden şöyle bahseder:

Hisarlık'da yatan erler
Yücededür hep erenler
Âşık Ahmed'e gel derler
Var mı azık yollar ırakdur[78]

Âşık Ahmed'in yayladan göçü anlattığı şu manzumesinde de Hisar Erenleri'nden bahsedilmektedir:

Yolumuz döndi kışlaya
Mevlâm suçum bağışlaya
Tağlar ağlar dervişlere
Tağlar göç zamânı geldi

Hisarlıg'ın erenleri
Hâzır olsun himmetleri
Sıbyânlar gonca gülleri
Tağlar göç zamanı geldi

Biz gidicek ağlar mısın
Âşık hâlinden anlar mısın
Gâfillere güler misin
Tağlar göç zamânı geldi

[78] Ramazan Sarıçiçek, aynı eser, s. 137.

Dünyâ bir yaylaya benzer
Câhiller hayvân olmuş gezer
Ârifler âhiretin düzer
Tağlar göç zamânı geldi

Âşık Ahmed turma ağla
Aşk odına ciger tağla
Son göçümüz âsân eyle
Mevlâm göç zamanı geldi[79]

Burada Âşık Ahmed, açık bir şekilde yayla göçünü anlatmaktadır. Elbette böyle bir mevzudan hareketle doğrudan onun Dörtdivanlı olduğunu söylemek güç. Fakat Dörtdivan'da yayla göçlerinin asırlardan beri devam ettiğini, bunun kadim bir gelenek olarak yaşatıldığını, Orta Asya'dan beri devam eden yaylak-kışlak hayatının burada oldukça hâkim bir kültür meydana getirdiğini hatırlamada yarar var. Dolayısıyla bu şiir yaylacılık geleneğini sahiplenen ve sürdüren bir kültür içinde yaşayan bir zâtın manzumesi olarak okunmalıdır. Fakat bize burada asıl lâzım olan husus Ali Rıza Ünlü'nün Düğer Köyü'nün yaylasında diye andığı Hisar Erenleri'nin burada "Hisarlık'ın Erenleri" diye anılmış olmasıdır. Bu sadece bir anma değil, derin bir hürmetin de ifadesidir.

Bize Âşık Ahmed'in Dördivan'ın Yukarıdüğer Köyü'nden olduğunu düşündüren hususlardan birisi budur. Bu hususta elimizde başka bir ipucu daha var. Âşık Ahmed-i Dîvânî'nin "Guguk" kuşuna yazdığı bir manzume var. Dörtdivan'da guguk, baykuşa verilen isimdir.

[79] Ramazan Sarıçiçek, aynı eser, s. 138-139.

Gel ey dertli kukuk kuşu
Fark eylesin yazı kışı
Cümle kuşların çavuşu
Evvel-bahârda ötersin

Zâhirâ bir kukuk adın
Bahârda olur feryâdın
Kimse bilmez ne murâdın
Dertli dertli inilersin

Kukuk konar daldan dala
Tesbîhini alur dile
Ârif gerek hâlden bile
Derdin nedir inilersin

Kukuk öter yüce dağda
Gâh bâğçede gâhî bâğda
Gelin dostlar hakîkate
Kukuk dilinden anlarsın

Seher vaktin uyanursın
Hak Hak deyü tolanursın
Mücrim Ahmed ne uyursın
Kendini bir âdem mi sanursın[80]

[80] Ramazan Sarıçiçek, aynı eser, s. 117-118.

Biz Dörtdivan cönklerini araştırırken Âşık Ahmed'e ait bu manzumenin bir varyantına Dörtdivan'ın Doğancılar Köyü'nden ve Çavuşlar Camii imam-hatibi İsmail Tezel'in elindeki bir cönkte tesadüf ettik. Bu durumda Dörtdivan'ın Yukarıdüğer Köyü'nden olduğunu tahmin ettiğimiz bir şairin bir manzumesi yine Dörtdivan'ın Doğancılar Köyü'nde tutulmuş bir cönkte karşımıza çıkmıştır. Bu da şiirin yazıldığı yerde sahiplenildiğini ve muhtemelen uzun zamanlar boyunca okunduğunu göstermektedir. Âşık Ahmed'in şiirinden epey farklılık gösterse de bu şiirin ilkinin değişik bir şekli olduğu anlaşılmaktadır. Cönkteki "Guguk İlahisi" başlıklı bu manzume şöyledir:

Ey guguk dertli dertli ötersin
Derdime dertler katarsın
Yazın gelüp kışın gidersin
Mekânın kande guguk

Ötüşün yüreğim deldirdin
Beni gaflete daldırdın
Sen de ömrüm aldırdın
Ne ağlarsın dertli guguk

Dertli olan seni sesler
Ne aceb edersin yaslar
Hemen de yalvarsın yazı
Yana yana öten guguk

Gel dertli guguk kuşu
Fark edersin yazı kışı
Cümle kuşların başı
Dertli dertli öten guguk

Evvel bahârda ötersin
Zâhir bir guguk adın
Kimse bilmez nedir murâdın
Dertli dertli öten guguk

Guguk konar daldan dala
Tesbihin alur dile
Ârif gerek hâlin bile
Ne ağlarsın dertli guguk

Guguk öter yüce dağda
Kâh bahçede kâh bağda
Gelin doslar hakikatlü
Guguk dilinden anlarsanız

Seher vakti boyanursun
Gâfil insan ne uyursun
Kendini bir adam mı sanursun
Dertli dertli öten guguk

Bütün bunlar Âşık Ahmed-i Dîvânî, Âşık Ahmed, Derviş Ahmed diye anılan bu zâtın Dörtdivan'ın Yukarıdüğer Köyü'nden Şıh Ahmed Efendi olduğuna dair tespit edebildiğimiz işaretlerdir. Yeterli olduğunu iddia etmek güç olmakla beraber işaret ettiğimiz hususlar ve örnek verdiğimiz şiirler Âşık Ahmed-i Dîvânî hususunda bize Dörtdivan'ı hatırlatmaktadır. Bizce, aksi ispatlanana kadar Âşık Ahmed-i Dîvânî'yi Dörtdivanlı olarak kabul etmede bir sakınca yoktur.

Âşık Ahmed'in Dörtdivanlı olduğunu gösteren en önemli husus onun Ümmî Kemâl'le olan ilgisidir. Âşık Ahmed, şiirlerinde sık sık Ümmî Kemal hazretlerini anar. Ondan himmet diler. Onu ziyaret etmeyi arzular. Âşık Ahmed-i Dîvânî'nin "Sefine"sinde Ümmî Kemâl'le ilgili birçok şiir yer almaktadır. Bu şiirler ayrıca Menâkıb-ı Kemâl Ümmî nüshalarında da yer almaktadır. Sadeddin Nüzhet Ergûn, Türk Şairleri'nde şairin, Millet Kütüphânesi'nde yer alan bazı şiirlerini kaydetmektedir. Âşık Ahmed'in Ümmî Kemâl'le ilgili bir şiirinden aldığımız bazı dörtlükler şöyledir:

Ümmî Kemâl izin virse
Âşık ma'şûkını bulsa
Kâmil mürşid(e) teslim olsa
Biz teslîmüz erenlere

Erenlerin gizli sırrı
Mâsivâdan gönli arı
Tesbîh okur her biri
Biz teslîmüz erenlere

Şeyh Ümmî Kemâl uyandı
Dervişleri gör neyledi
Cümlemizi şâd eyledi
Biz teslîmüz erenlere[81]

Mutasavvıfın Sefîne'ede yer alan Ümmî Kemâl hazretleriyle ilgili bir diğer manzumesi ise şöyledir:

Yine dostdan yana düşdi yolumuz
Zikr ü tesbih okur dâim diliüz
Hak rızâsın ister her dem gönlümüz
Ümmî Kemâl seni göresim geldi

Dostdan dosta gezmekdür işim
Dost yoluna kurbân cânıla başım
Sancak dibinde seni göresim geldi
Ümmî Kemâl seni göresim geldi

Senin tekkende sürelim safâ
Bize şefâatcı dostum Mustafâ
Münkir olanlar dâim çekerler cefâ
Ümmî Kemâl seni göresim geldi

[81] Sadeddin Nüshet Ergun, Türk Şairleri, C. 1, İstanbul 1936, s. 302

Şeyhim kutb-ı cihân eyledi himmet
Dün ü güni Hakk'a idelim minnet
Seni sevenlere olur hem hidâyet
Ümmî Kemâl seni göresim geldi

Âşık Ahmed seni ezelden sever
Dâim medhini dillerde söyler
Irak yakın birdür cümle gönüller
Ümmî Kemâl seni göresim geldi[82]

Âşık Ahmed, bir diğer şiirinde Tekkeköy taraflarında bulunan Bozcaarmut'u da zikreder:

Bozcarmud erenleri
Bile gelür konşuları
Hak yoluna kurbân seri
Mesken cennet olsa gerekdür

Yukarıda söz konusu ettiğimiz Menâkıb-ı Kemal Ümmî de Derviş Ahmed adında biri tarafından kaleme alınmıştır. Ramazan Sarıçiçek, bu Derviş Ahmed'in Âşık Ahmed-i Dîvânî olduğunu düşünmektedir. Bizim kanaatimiz de şimdilik bu yöndedir. Fakat Menâkıb-ı Kemâl Ümmî meselesi ayrıca ele alınmalıdır. Bu durumda Âşık Ahmed-i Dîvânî'nin Ümmî Kemal hazretleri-

[82] Ramazan Sarıçiçek, aynı eser, s. 107-108.

nin hayatını, çevresini, kerametlerini anlattığı Menâkıb-ı Kemâl Ümmî adlı eseriyle bir de şiirlerini içeren bir Divan'ı bulunmaktadır ve bu mutasavvıf şair anladığımız kadarıyla Dörtdivan'ın Yukarıdüğer Köyü'nde doğmuş ve Tekkeköy'de vefat edip buraya defnedilmiştir. Fakat bunları buraya ihtiyatla kaydettiğimizi de belirtelim. Âşık Ahmed-i Dîvânî'nin hayatı hakkında daha net bilgilere ihtiyacımızın olduğu ortadadır.

ALİ RIZA EFENDİ / KEÇELİ HOCA (1885-1958)

Dörtdivan'ın erenlerinden kabul edilen zatlardan birisi de Keçeli Hoca diye bilinen Ali Rıza Efendi'dir. Keçeli Hoca 1885 ve 1958 yılları arasında yaşamış ve yetmiş üç yaşındayken vefat etmiştir. Göğsünün üzerinde sıcak tutması için daima keçe bulundurması sebebiyle bu lakapla tanınmıştır.

Dörtdivan'da Keçeli Hoca hakkındaki bazı anlatılara tesadüf edebiliyoruz. Dörtdivan Çavuşlar Camii eski imamı İsmail Tezel'in bize naklettiği bir hatıraya göre bu âlim ve ârif zât Cuma Camii olarak bilinen bu camide vazife yapmıştır. Bazen cami boş olduğu hâlde sanki camide cemaat varmış gibi ileriye dikkatle geçermiş. Bu, onun camide ibadet eden ruhânîleri gördüğüne işaret olarak kabul edilir. Yine Dörtdivanlı Kemaleddin Dönmez hocamız bize Keçeli Hoca hakkında şunu anlatmıştır:

"Keçeli Hoca'nın ölümüne yakın oğlu Abdurrahman, Cuma yerine giderken Hoca Efendi oğluna "Oğlum Hocaya selam söyle. Cuma namazından sonra cemaatle beraber cenaze namazına buyursun." demiş. Oğlu pek oralı olmamış. Ferhat Hoca Efendi kürsüde vaaz ederken eline bir kâğıt tutuşturulmuş. Kâğıtta Keçeli Hoca'nın vefat ettiği haberi gelmiş ve cuma namazından sonra cemaatle beraber Düğer köyüne cenazeye gitmişler."

Bütün bu anlatılar Keçeli Hoca'nın ermişlerden bir zât olarak kabul edilmesine yardımcı olmuştur.

Keçeli Hoca ile ilgili torunu Hasan Fehmi Ulus hocamızdan aldığımız bilgiler aynısıyla buraya derç edilmiştir:

*"Dörtdivan ve Gerede çevrelerinde **Keçeli Hoca** lakabıyla mâruf ve meşhûr olan dedem **Hâfız Ali Rıza Efendi**, Hâfız İsmail Efendi'nin (vefat 1924) oğlu olarak 1885'de Dörtdivan'a bağlı Aşağıdüğer köyünde dünyaya geldi. **Keçeli Hoca** lakabıyla anılması, sıcak tutması için göğsünün üzerinde devamlı sûrette keçe bulundurması sebebiyledir. Ayrıca, hac yapmış olduğu için **Hacı Keçeli Hoca** lakabıyla da anılırdı. Hacca deniz yoluyla gitmiş. Dörtdivan Göbüler köyünden Abbas kızı Emine Hanım'la (v. 1972) evliliğinden Abdurrahman (v. 1994), Kemal (v. 1987), Hasan (1943), Şerife (v. 2019) adlarında dört evlâdı dünyâya gelmiştir. Evlatlarından Hasan genç yaşlarda vefat etmiş.*

Osmanlı Devleti'nin (Devlet-i Âliye) dâhilî ve hâricî düşmanlarca tam bir kuşatma altına alındığı ve memlekette zorlukların her türlüsünün yaşandığı fırtınalı bir dönemde babasından hıfzını ikmal ettikten sonra ilim tahsili için İstanbul'a gönderildi. Gençlik yıllarını İstanbul medreselerinde dönemin ilim ve velâyetiyle meşhûr müderrislerinin rahle-i tedrîsinde ilim tahsiliyle geçirdi. Tahsilini tamamladıktan sonra icâzetnâmesini alarak köyüne döndü. Bazı arkadaşları gibi İstanbul'da kalıp vazife almayı düşünmedi. Hocalarından aldığı ilmi ve feyzi bir an evvel memleketine taşımak, câmi içinde ve dışında insanlarla sıcak temaslar kurmak, gönüllerde kalıcı izler bırakmak öncelikli hedefiydi. Şehir hayatına fıtraten yabancıydı.

Oğlu ve babam Hâfız Abdurrahman'a zaman zaman talebelik yıllarına âit hâtıralarından bahseder, İstanbul medreselerinde âlim ve velî hocalardan dersler, feyizler aldığını büyük bir hazla anlatırmış. Babama naklettiği hâtıralarından biri şöyledir: "Bir keresinde hocam Hacı Nûri Efendi Fâtih Câmiinde cemâate vaaz

ediyordu. Bir ara; efendiler âgâh olun, kendinize gelin, vallâhi şu anda aramızda Hızır aleyhisselâm bulunmaktadır, ama onu size gösteremem, gösterirsem aramızdan hemen ayrılır, gider demiştir."

Hocalarıyla ilgili hâtırlarını anlatır ve ardından da "benim hocalarım böyle âlimlerdi" dermiş. Her âlim ve irşâd ehline nasip olmayan böylesi ***keşif ve tecellîler*** *bütün zamanlar boyunca bilhassa ilim ve irşâd erbâbı için akıllara, gönüllere nakşedilme derecesinde bir kıymeti hâiz olsa gerektir. Günümüzdeki ilmiye ve irşâd sınıfında işin bu tarafı maalesef akla bile gelmez.*

"Hâl sârîdir" *fehvâsınca hocalarından sâdece ilim değil, "hâl" de almıştır. Bu "hâl" onda türlü şekil ve renklerde bulunduğu here yerde hep görülmüş ve saygı, ilgi uyandırmış. İlmi, ameli, takvâsı ve bunlardan süzülüp gelen irşâd gayret ve faaliyetleriyle kısa sürede Dörtdivan ve Gerede çevrelerinde tanınan, bilinen ve saygıyla anılan, bir âlim, hocaefendi olmuştur. Resmî hiçbir vazifeye tâlip olmamış, uzak-yakın bazı bölgelerden gelen ısrarlı istekler üzerine köy imamlıklarında bulunmakla yetinmiştir.*

Dünyâda, dünyâlıkta; nâm'da, şânda hiç gözü olmamış. Bütün dünyâsı, tahsil sonrası İstanbul'dan berâberinde getirdiği kitapları ve onlardaki bilgileri etrâfına yaymak olmuş. Kitaplarının üzerinde hârika güzellikteki el yazısıyla ve elbette Kur'ân harfleriyle ***Ali Rıza Geredevî*** *yazısı bulunur.* ***Ekrem Doğanay*** *(v. 2002) Hocam, dedem Ali Rıza Efendi/Keçeli Hoca'dan bahsederken bilhassa takvâsına duyduğu hayranlığını ifade eder ve "deden çok müttakî bir insandı" derdi.*

Evlatlarına kendi zühd ve takvâsına uygun nasihatlerde bulunurmuş. Dünyâlık işleriyle alâkalı olarak rızıklarını köyde aramalarını, hârice itibâr etmemelerini telkin edermiş. Bu cümleden

olarak "bakın evlatlarım, heves edip şehirlere göçenler muhakkak geri döneceklerdir" dermiş. Babam onun bu telkin ve ön sezisini sıkça dile getirir, o yüzden fırsatları olduğu halde köy dışında bir hayâtı düşünmediğini ifade ederdi.

Çocukluğumun erken yaşlarında vefat ettiği için eşkâli ve beni çocukluk hâlime uygun sevmeleri, eğlendirmeleri, kovalamaca oynamaları ve birkaç detay dışında fazlaca birşey hatırlamıyorum. Kur'ân'ı ondan öğrendim, ama nasıl öğrendiğimi bilmiyorum. Müşahhas olarak hatırladığım en azîz hâtıra "hadi oğlum nasara, yansuru'yu çek" demesi ve benim hemen dizüstü vaziyete gelip, Arapçadaki sarf ilminin temeli olan bu yirmi dört sîgayı çekmemdir. Bu arada mutluluktan yüzünün güldüğünü görürdüm. Henüz okuma yazma yaşında olmadığım halde bunları bana nasıl ezberlettiğini de hatırlayamıyorum. Sabah namazları için fecirle birlikte hâne halkını ısrarla uyandırmaya çalıştığını, ağırdan almaları hâlinde üst kattaki odaların ahşap tavanlarına bastonuyla vurarak "tembeller, hâinler kalkın" diye seslendiğini, herkesin kalktığından emin olduktan sonra da câmi yolunu tutuşunu hatırlarım.

Köylerde câminin bitişiğinde veya hemen yanında akşamları köy halkının toplanıp sohbetler ettiği salon şeklinde köy odaları olurdu. Akşamları köy odasına giden dedem beni de yanında götürürdü. Bu gidişlerle ilgili hatırladığım manzara: Dedem kapıdan içeriye adımını atar atmaz odadaki herkes birden ayağa kalkar, oda ortamı derin bir sessizliğe bürünür, dedemin oturun işâretiyle herkes aynı sessizlik içinde oturur, ama gözler, dikkatler ekranda donmuş bir görüntü gibi dedemin üzerinde toplanır ve bir an bile dağılmazdı. Sâdece o konuşur, oradakiler huşû içinde dinlerdi. Konuşulanları anlayacak yaşlarda değildim. Lâkin o manzaranın çocukluk hissiyâtımdaki büyüleyici tesirini hâlâ hissederim.

Halkı irşâd ederken âile efrâdını da aslâ ihmâl etmemiş, onların da talim terbiyesiyle sıkı bir şekilde ilgilenmiş. Ben hatırlayamasam da benden dört yaş büyük olan ablam "nasıl abdest alınır, nasıl namaz kılınır, abdest ve namazlarda neler okunur, yeme içme âdâbı, hangi hallerde hangi duâlar okunur, hepsini bizlere öğretti, öğrettiği herşey dün öğrenmişim gibi hatırımdadır" der ve bunlardan şimşek çaktığında yıldırım isâbetinden korunmak için okunacak duânın hadislerdeki Arapça metnini hatâsız okur.

Geceleri yatakta ayaklarını uzatıp sere serpe yattığı görülmemiş. Yatakta dizlerini karın boşluğuna doğru çekerek sağ yanı üzerinde kıvrılma tabir edilen şekilde uyuduğunu, gece ibâdetine düşkünlüğü sebebiyle zaman zaman yatağa hiç girmediğini de evdeki büyüklerimiz anlatırdı. O hâlini hayâl meyâl ben de hatırlıyorum. Onun bu hâli çevrede de duyulduğundan, köy hâricinde bir yere yatılı misâfir olduğunda bazı ev sâhipleri duyduklarının doğruluğundan emin olmak için hazırladıkları yatağa işaret koyarlar ve sabah olduğunda işaretin hiç bozulmadığını görürlermiş.

Vefâtından tekaddüm eden yıllarda, yeğeni hâfız Hâlis Özkul'un (v. 2007) Gerede'deki Ahmed Kemâleddin Efendinin rahle-i tedrîsindeki talebeliğinden arkadaşı henüz çok genç Ekrem Doğanay'ı tanır; çünkü zaman zaman yeğeniyle ziyaretine gelmektedir. Keçeli Hoca bu çok genç Ekrem'de fevkalâde bir parıltı ve yakın gelecekte tezâhür edecek mükemmel bir hocalık istidâtı, kemâli görür ve onu pek beğenir, sever. Babama "bak oğlum, ***Ekrem Efendi*** *ileride çok büyük âlim olacak, Hasan'ı mutlaka ona ver, ondan okusun. Eğer bunu yapmazsan mahşerde iki elim yakandadır" der. Dedemin genç Ekrem Efendiyle alâkalı ferâseti onun kerâmeti*

olarak değerlendirilebilir. Çünkü, dediği aynıyla vâkîdir. Hem de kendisindeki takvâ hâline uygun ölçülerde.

Dedemin o vasiyetinden itibâren Ekrem Efendi adı babamın gönlüne ve hayâline âdeta kazınır ve benimle ilgili iki hayâl kurar; biri, öncelikle hâfız olmam, diğeri Ekrem Efendiden okumamdır. Bihamdillâh babamın iki hayâli de hakîkat olmuştur.

Köyünde ve vazife aldığı diğer köylerde ta'lîm ve tedrîs hizmetlerinde bulunmuş, ancak bu hizmetler dönemin ve bölgenin sosyal şartlarından kaynaklı münferid planda kalmış, organize ve geniş ölçekli bir hal almamıştır. Bununla birlikte o dönemde ve bilhassa Dörtdivan çevresinde ilim yolunda olup veya heves edip de onun rahle-i tedrîsinden geçmeyen neredeyse yoktur. İlk gençlik yıllarımda (60'lı yıllar) ilimle alâkalı tanıdığım tanımadığım pek çok zâtın büyük bir manevî hazla bana "ben dedenden okudum, âlim ve mübârek bir insandı" dediğini bilirim. Onun devamlı ta'lîm ve tedrîs halkasının asıl halk olduğunu söylemek de mümkün. Köyde ve etrâfta ondan bir şey öğrenmeyen ve öğrendiğini hıfz edip çevresindekilere nekletmeyen insan sayısı az olsa gerektir. Dost meclislerinde "Keçeli Hoca'dan duydum ki..." diye söze başlayan biri daha dikkatli dinlenirmiş.

Dedem Keçeli Hocanın bir husûsiyeti de herkesi, hele gençleri ilme, ilim tahsiline teşvik etmesiymiş. Tâlib-i ilmi, talebe-i ulûmu pek severmiş. Ekrem Hocamın da şehâdetiyle hocalık vasfı taşıyan kimseye hased etmezmiş. Bu husûsiyet o dönem ilmiye yapısında farklı değer taşır ve sahip olanda dikkatleri, teveccühleri üzerine çekermiş. Etrâfta aksine hal ve tutumlar ahvâl-i âdiyeden sayılırken Keçeli Hocadaki bu husûsiyet herkes tarafından bilinir ve takdirle karşılanırmış. Ne hoca ne talebe ne de halktan herhangi biri; hiç kimseyi herhangi bir sebeple kırdığı, üzdüğü görülmemiş, duyulmamış. Karşılaştığı herhangi bir menfî hal ve davranış onda-

ki hâl ve feyizle kısa sürede müsbete dönüşür, muhâtaplar bir nevi yeni bir yapılanma kazanırmış. (Hâl ve feyiz: Bunların olmadığı yerde ilim bir işe yarar mı?)

1958'de 73 yaşındayken köyünde vefat ederek Âlem-i Berzah'a göç etti.

Keremi nihâyetsiz Mevlâ'dan dileriz ki kabri cennet bahçesi, âhireti cennet sarayları olsun."

9 Mayıs 2023

Hasan Fehmi Ulus

(Dr. Öğretim Üyesi)
Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Arap Dili ve Belâğatı Anabilim Dalı

KAYNAKÇA

Ahmet Yanpınar, Kemâl Ümmî Divanında Münacât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tespiti, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk-İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

Ali Rıza Ünlü, Tarih Boyunca Gerede, Osmanlıcadan Akt: Ömer Cevahircioğlu, Haz. Adem Çevik, İstanbul 2000.

Ali Vahit, "Kemal Ümmî Hakkında", Halk Bilgisi Haberleri, 15 Birinci Kanun 1933, Yıl: 3, Sayı: 31.

Asım Ertuğ, "Kılıçlar Köyü", DİVANKAV Bülteni, S. 5, Haziran 2002, s. 22-23.

Bilal Aktan, "Kemal Ümmi Dîvanı'nın Makâlât Adlı Yazması ve Dil Özellikleri", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, 2006, S. 20, s. 99-111.

Bilal Aktan, "Kemâl Ümmî'nin Vefât Risâlesi ve Dil Özellikleri", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, 2006, S. 19, s. 95-107.

Bill Hickman, "Two 15th Century Ottoman Sufi Mysteries -An Historiographical Essay Part II: The Case Of Ümmi Kemal", Osmanlı Araştırmaları, C. 48, S. 48, s. 39-66.

Bolulu Mustafa b. İsmail'in Metn-i Sefîne-i Ahmed-i Dîvânî Şerh-i Defîne-i Emced-i Nev-cüvânî, Hz. Ramazan Sarıçiçek, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.

Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi, Haz.: Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000.

Bülent Kaya, 3179 Numaralı Temettüat Defterine Göre Tekke-i Ümmi Kemal, Karyesi (Transkripsiyon ve Değerlendirme), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2008.

Cevat Alparslan, Akşemseddin Hazretleri Hayatı, Eserleri, Şiirleri ve Bolu Erenleri, Ankara 1998, s. 147-152.

Durmuş Ali Gülcan, Karaman Velilerinden Şeyh Aliyü's-Semerkandi ve Kemal Ümmi, İst. 1987.

Emre Sessiz, Sarı Müderris Şeyh Sinan ve Divanı İnceleme-Metin-Dizin, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisasn Tezi, Tez Danışmanı: Yrd. Do. Dr. Cemal Aksu, İstanbul 2014.

Esma Tezcan, Şevki İbrahim Efendi Divanı İnceleme Transkripsiyonlu Metin, Kütahya Dumlupınar Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2007.

Ethem Cebecioğlu, Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı, Ankara 1994

G. Nilgün Akgün, Sadettin Nüzhet Ergun'un Halk Edebiyatı Araştırmaları, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

Göker İnan, Hasîb'in Silkü'L-Le'âl-i Âl-i Osmân İsimli Manzum Tarihinde Fatih Devri (İnceleme-Metin), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019.

Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, Vefeyât-ı Ayvansarâyî, Haz. Ramazan Ekinci, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. (e-kitap), Ankara 2017.

Halil Çeçen (Haz.), Niyazî-i Mısrî'nin Hatıraları, Dergâh Yay., 2. Baskı, İstanbul 2014.

Halilullah Özcan, "Dörtdivan'la İlgili Birkaç Vesika", DİVANKAV Bülteni, S. 11, Ağustos 2008, s. 10-11.

Hayati Yavuzer, "Kemal Ümmi'nin Hazîre-i Kuds Mesnevisi", 21. Yüzyılda Köroğlu ve Bolu Araştırmaları Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri, 17–18 Ekim 2009 Bolu, Dörtdivan/Türkiye, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Bolu, s. 684–688.

Hayati Yavuzer, "Kemal Ümmi'nin Kırk Armağan Mesnevisi", Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu, Bolu 1998.

Hayati Yavuzer, "Kemâl, Ümmî", Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçılar Ansiklopedisi, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2004, Cilt: 5, s.443-444.

Hayati Yavuzer, Bolu Erenlerinden Kemâl Ümmî, Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

Hayati Yavuzer, Kemâl Ümmî Dîvânı İnceleme-Metin, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölünü, Halk Edebiyatı Eğitim Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1997.

Hayati Yavuzer, Kemâl Ümmî Dîvânı, BAMER Yayınları, Bolu, 2008.

http://www.dortdivan.bel.tr/icerik/21/17/kltrel-deerlerimiz [Erişim Tarihi: 23.09.2020].

İskender Pala, "Kemal Ümmî" Maddesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yay., İstanbul 1982, c. 5, s. 271.

İsmail Ünver, "Kemal Ümmî" Maddesi, TDVİA, C. 25, s. 229.

İsmail Ünver, "Kemâl-i Ümmî", Bolu İli Halk Edebiyatı Sempozyumu, 2-4 Mayıs 1986, Bolu 1987, s. 21-28.

Mustafa İsen, Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı, Ankara 1994.

Muzaffer Akkuş, Kemâl Ümmî'nin Divanı, Niğde Belediyesi Yayını, Niğde 2007.

Namık Aslan, "15. YY. Tekke Şairlerinden Kemal Ümmî'nin Bir Destanı", Milli Folklor Dergisi, Yaz 2012, S. 34, s. 50-52.

Nazlı Rânâ Gürel, Ben Gidiyorum Bolu'ya Şairlerin Gözüyle Bolu, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma Ve Uygulama Merkezi Yayınları, Bolu 2015, s. 55.

Nihad Sâmi Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I, Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1997.

Rabia Başer, Bolulu Hanif Divanı, Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

Ramazan Sarıçiçek, "Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17, İstanbul 2016.

Ramazan Sarıçiçek, Kemal Ümmi Hayatı, Sanatı ve Divanı, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya 1997.

Rıdvan Canım, Latîfî-Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ, AKM Yay., Ankara 2000.

Sadeddin Nüshet Ergun, Türk Şairleri, C. 1, İstanbul 1936.

Sarı Müderris Sinan Efendi Dîvânı, İsmail Hakkı Akyoloğlu Nüshası, 21 vr.

Sefa Balbaba, Kemâl Ümmî Divanı Tenkitli Metin-İndeks, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2009.

Tülay Uğuzman Er, Dörtdivan Kasabasının Sosyal ve Kültürel Araştırması, Ankara 2000.

William C. Hickman, "On The Manuscripts of the Dîvân of Ümmi Kemâl", Journal Of Turkish Studies, In Memoriam Ali Nihad Tarlan (Ali Nihat Tarlan Hatıra Sayısı), Cambridge 1979, Volume: 3.

William C. Hickman, "Who Was Ummi Kemal", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, 1976-1977, Vols: 4-5.

Yağmur Say, Şucâ'eddîn Velî (Sultan Varlığı) ve Velâyetnâmesi, Eskişehir Valiliği Yayınları, Ankara 2010.

Yasin Şen, "Ümmî Kemâl Biyografisine ve Menkıbelerine Katkılar", Kültür Evreni Dergisi (Üç Ayda Bir Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergi), Yaz 2020, Yıl 12, S. 39, s. 131-149.

Yasin Şen, "Ümmî Kemâl'in Ablası Şıh Şehribân", Üslûp Edebiyat Dergisi, Temmuz-Ağustos 2020, S. 70, s. 50-51.

Yasin Şen, Bolu'da Bir Eren Ümmî Kemâl, Sonçağ Yayınları, Ankara 2021.

Yasin Şen, Dörtdivan Cönkleri ve Bir Cönk Üzerine, Merkez Repro Yayınları, Ankara 2022.

Yasin Şen, Dörtdivanlı Hilmî -Hayatı-Sanatı-Şiirleri-, Ankara 2023.

Yasin Şen, Köroğlu Diyârı Dörtdivan'dan Makaleler, Denemeler, Derlemeler, Söyleşiler, Meneviş Yayınları, Ankara 2022.

Yaşar Kalafat, "Bolu'da İslam Uluları", Anadolu Kültür Coğrafyasında Erenler, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.